



IJJAS
ANTAL

A
LÁTOGATÓ

SZENT ISTVÁN TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK
KÖNYVKIADÓJA
BUDAPEST 1960

IJJAS ANTAL

A látogató

IJJAS ANTAL

A LÁTOGATÓ

SZENT ISTVÁN TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA .
BUDAPEST 1960

Nihil obstat.

Dr. Nicolaus Töttösy
censor archidioecesanus.

Nr. 211/1960

Imprimatur.

Strigonii, die 29 Januarii a. 1960

Dr. Arthurius Schwarz-Eggenhofer
administrator apostolicus

*Bárminemű eljárással való
sokszorosítás joga fenntartva.*

A kiadásért felelős: Esty Miklós delegált administrator

60-7090 Pécsi Szikra Nyomda

F. v.: Melles Rezső

A L Á T O G A T Ó

1.

Igy kezdődött Talleyrandnak, Benevent hercegének levele M. márkinéhez:

Párizs, 18 . . . nov. 30.

. . . De profundis! A nátha és a köd s a fullasztóan téli Párizs, a fecsegések és ostobaságok poklából kiáltok Önhöz. Újra évek után. S újra abból a feneketlen egyedüllétből, amit Ön ismer bennem a legjobban. Ugyanezt — én is tudom — saját részéről is ismeri magáról. Igen, mi mind a ketten tudjuk, hogy a test, az érdek, s úgy is lehet, hogy valami meghatároz-

hatatlan vonzódás, amit szellemi renyheségből egyéb híjján rokonszenvnek szoktunk hívni, néha mily forrón kapcsol egymáshoz két embert, de a szív mélyén ekkor is mindig marad valami közölhetetlen magány. Vajon hogyan kezdjem, amit ebből a magányból kiáltok? Nos, talán azzal, amivel valóban kezdődött, amikor tegnap késő éjszaka hazajöttem A... hercegnő szalonjából. Egész estémet ott töltöttem egy csomó valóban fiatal hölgy között, körülvéve mezítelen vállaik halvány húskoszorújától; kívántam és lenéztem őket s imádtam okosságomat butaságuk tükrében. Arról beszélgettünk... de nem, ezzel a levéllel nem keringő politikai pletykákról akarom tájékoztatni, amik úgysem érdeklik, hanem ami utánuk következett, az engem itthon ért látogatásról, amelyet teljesen joggal lehet rendkívülinek neveznem. Megírhatom-e olyan őszinteséggel, mint amilyen valósággal meg is történt?

*
* * *

A sikló toll itt megáll a papíron. Az, aki írt, habozott, írjon-e tovább? Asztalán az ezüstartó gyertyái: nem adtak választ. Világuk puha, rózsaszínű ködén és körén túl a szoba túlszűfolttsága és pompája úgy lebegett, mint valami nyomasztó látomás. A herceg ezeket az óriási hálótermeket szerette, mert meg lehetett őket zsúfolni minden bútordarabbal, amire csak szüksége volt, és közéjük húzódva egyedül maradhatott, úgyhogy nem kellett szobáról szobára bicegni, ha le akart ülni íróasztalához is, vagy fel akart állni valamelyik ferde lapú, magas írópulpitusához, amilyeneket különösen a papok szeretnek használni, vagy könyveihez akart nyúlni, — barna bőrbe és fehér pergamentbe kötve kétezer kötetes könyvtár fehérlett és aranylott hálószobájának egyik falán. A másik két falon sorakoztak híres arcmetszet gyűjteményének darabjai, amelyeket annyira szeretett, hogy nem volt időpont, amikor kedve ne támadt volna arra, hogy megnézzze egyiküket-másikat; még ha társaság volt nála, akkor is —

nem egyszer a mondat közepén — megragadott egy kétágú könnyű ezüst gyertyatartót, s lángba tartotta kanócait és oda- ment egy vagy több képhez, nézegette egy darabig, azután visszatért. Most éppen csak feléjük tekintett asztala mellől egy pillanatra. Az ablakok fatáblái be voltak hajtva, de kint- ről, a Rue de St. Florentin-ről, behallatszott valami közelben hazatérő kocsi kerekeinek gördülése és a lópaták zaja. Az idő ma megfordult. Az utcákról reggel fölszállt a köd, de az ég hideg és szürke lett és a szél egyre élesebb. Most már éjszaka volt s odakünn csillagtalanul örvénylettek a vihar és a sötét- ség. Lehet, hogy havazott is.

Az író keze nyugtalanul pihent tovább a fényben, az asztal lapján; keskeny, sötétsárga, hosszú ujjú kéz, csak mostanában kezdtek kiütni rajta az öregedő férfiak kezének szeplőhöz ha- sonlító vörhenyes foltjai. A herceg szinte úgy érezte, most ez a kéz tűnődik azon, hogy ami vele történt, valóban megír- hatja-e ennek az asszonynak. Azután egyszerre csak kinyi- totta íróasztala egyik fiókját és egy kékbársony-bélésű lapos bőrdobozból, egy csomó kép közül, elővette elefántcsontra fes- tett képét.

Ami ezen az arcon azonnal megragadta az embert, szemöl- döke volt. Pedig ebben a két egyszerű, egyenes, erős vonás- ban nem volt semmi rendkívüli. Talán csak az, hogy kissé rövidek voltak — mint hirtelen leütött két hang, melyek fel- szálltak és véget értek — és ferdék voltak vagy annak hatóak, ami ferde metszésűvé varázsolta szemét is, és mert afölött magasan húzódtak, még nyíltabbá tárták két sötét, gúnyos, nevető és megvető, érett asszonyszemet. A homloka és az arca viharos fiatalságának évein át és azóta is megőrizték redőtlen- ségüket, szinte időtlenségüket. De a szabályos, mélyen met- szett, erős vonások az asszonyi szépség mögött is megmutat- tak egy embert, aki sokat élt át, sokat látott, és mindig tudta, mit akar, — azonkívül megvolt benne, noha csak mint ön- tudatlan örökség, az Ancienne-Régime-ből való anyáinak minden bája, ha ajkai keskenyebbek és hosszabbak is voltak, mint amilyeneket kora szeretett és mint amilyeneket a minia-

tűrfestők szoktak az elefántcsontra kalligrafálni szabályosan és szív alakúan. Keskeny, alacsonysarkú, üde száj volt, a herceg szinte hallani vélte az ajkak közül felszálló érdes zengzetű hangokat, — ezek is egy-két hangfokkal keményebb és csengőbb leütöttségűek, mint élete többi asszonyáé, mintha csak más színezetű oktávokon lépdeltek volna, erősebb húrokon. Az évek messzeségéből hangzott feléje dallamos nevetésének suttogása, — a forradalom végén külföldön ismerte meg a családját és őt magát, akkor félig még gyermeket, — a konzulág alatt ő, a mindenható külügyminiszter segítette őket haza s tette, mint asszonyt később a császári udvar egyik csillagává. De azóta a napóleoni ég csillagai, az arany méhraj, aláhanyatlottak Franciaország egén, a barátságuk különben is már régebben véget ért. Azóta csak egyszer látta s csak nagy ritkán váltottak levelet, akkor is csak azért, mert az asszony néha őt kérte meg közbenjárásra egyik vagy másik ügyében, amit vidéken élve nem tudott elintézni. Irónikus, tartózkodó, néhány soros leveleiben ugyanaz a zengés, ami a lényében. Mintha betűi és sorai mögött villógvá ömlene valami zene, — Talleyrand újra ereiben érezte annak áradó édességét. Az asszony most már magányosan és vallásosan élt, valaki, aki véletlenül látogatta meg, újságolta róla, hogy arca és szépsége az évek áradásában nem változott.

Felvette újra a tollat és tovább írt neki.

*
* *

... Félbehagytam az írást most néhány pillanatra, hogy megnézzem az arcképét. Úgy érzem, mintha biztatna, hogy írjak, akármilyen nehéz is lesz ezt a látogatást maga elé idéznem. Tudom, hogy élete most már egészen a túlvilág felé fordult, ezért kérem, hallgasson meg, — engedje, hogy végigvezessem a tegnapi estém fordulatait, és a végén majd imádkozzék értem. Erre akarom kérni, ezért írok.

Ide, a nagy földszinti hálósobába érkeztem haza tegnap este jó későn, de sokkal frissebben, semhogy le tudtam volna

feküdni. Olvasni próbáltam s úgy tűnt fel, mintha olvastam volna is, de nyilván egész szórakozottan, mert egyszerre csak ott találtam magamat a könnyű kétágú gyertyatartóval a kezemben, amint szokásom szerint végigjártam a két falra szét-szórt arcmetseteket. A kettős láng sorra világította meg őket. Richelieu, Cromwell és a porosz Frigyes vonásait emeltettem ki most a félhomályból. Újra elnéztem Richelieu arcán a hatalmas emésztő szenvedélyének sápadt izzását az értelem és önuralom vonásainak csodálatos gazdagsága mögött. — Cromwell nyers erején túl ennek a nagy uralkodónak (mert én annak tartom) félelmét a maga zsoltárainak ószövetségi Istenétől, — Frigyeséi mögött fáradtságot, tébolyt, undort és magányt. Életemhez és a tegnap este velem történetekhez egyaránt hozzátartoznak ezek a metsetek. Írnom kell róluk. Velem voltak mindenütt ifjúságom óta, még emigrációm alatt Londonban is (ahol először találkoztam egy a növéstől halvány, szép, komoly, serdülő gyermekleánykával, Kegyeddel); ott voltak velem Amerika felé a hajókabin otromba gerendafalán, majd itthon újra mindenütt velem, ahol csak otthont vertem magamnak, mindenütt ők voltak annak első legmeghittebb darabjai. Még senki előtt nem lepleztem le, mi fűz hozzájuk, de most meg kell tennem. Csak játékos felületesség és a valóság elől való kitérés az, amit mondani szoktam volt róluk, hogy ezek a metsetek az én igazi munkatársaim és tanácsadóim. A valóságban sokkal többek annál. Életem, sorsom és lelkem formálói és kifejezői voltak. De ahhoz előbb el kell mondanom történetüket, amely feltárja lényemnek és a tegnap este velem megtörtént dolgoknak legbensőbb mélyeit.

2.

Még csak húsz éves voltam, a Saint Sulpice papnövendéke, mikor egy közös sétán a társaimtól hamarosan elszakadva rosszkedvűen csatangoltam a Quai de l'École egyik mocskos

sikátorában, s egy zöltséges bolt barlangja meg egy asztalos-üzlet bejárata között bővült el három arcmás, egy közönséges kis metszetkereskedés ablakából. Az apró graveurüzlet éppen olyan volt, mint többi néhány száz társa a párisi mellékutcákon. Piszkos üvegei mögött a sűrű szálak fonadékából szőtt acélmetszetű szentképeken kívül vastag vonásokkal a rézre rákent pásztorjelenetek levonatai, otromba színekkel bemázolva, s néhány acélmetszet, hintázó dámák és kecses gavalérok hamis pajkosságával. Egyszóval olyan dolgok, amikről lakásuk előkelőségére begyes írnoknék vagy iparosnék álmodnak, mert a palotákban is megforduló kárpitos- és asztalos-szomszéd elbeszéléséből úgy képzelik, hogy D. márkinő vagy R. hercegnő szalonjaiban is ugyanezek a képek vannak meg, mint amilyeneket ők itt olcsón megvéve aggatnak fel homályos, zsúfolt falaikon, sötét szobáik keserű ágyszagában. De ezek között itt most szinte félelmetes erővel és szépséggel világított három nagyobb méretű arcmetszet. Richelieu, a porosz Frigyes és Retz admirális kézzel színezett arcmásai. Őn mind a három képet ismeri, sőt a legjobban megbámulta nálam éppen ezt a hármat, — de nem fejezhető ki szavakkal az az érintés, amit itt tettek az emberre, ebben a környezetben, és éppen azzal, amivel merőben mások voltak, mint a róluk eddig látott arcképek, ahogy azok ismert vonásain túl megmutattak egy másik, valóbb arcot. Richelieunél — újra beszélnem kell róla — a külsőleg könnyed lángész mögött megmutatta a hatalom és politika nagy rabszolgájának arcát, aki napról-napra és óráról-órára megdolgozik a hatalomért... és ennek a munkának fáradsága szinte eszelősen világított a tiszta értelemből felépült arcon túl. Egy másik metszet pedig azt a Retz bíborost mutatta meg, akit a magam tanulmányaimból mindig éreztem, — a Fronde lázadó nagyurát, a simaság, elegancia és egyháziasság alatt a középkori várak Franciaországának vassarkantyús báróját. És ugyanígy új és más volt a porosz Frigyes portréja, mint az ismertek. Kegyed az ő idejéről nem sokat tudhat, hiszen még édesanyja is legfeljebb csak fiatalasszony lehetett akkor, de ezekben az évek-

ben Frigyesről beszélt egész Európa. Nos, ez a kép félig oldalnézetben mutatta, ferde hegyes orrával, gonosz arcával, torznak tetsző homlokával, gyermekien vékony szemöldökével, csákó alatt, amely vállai közé és púposnak tetsző háta görbülete fölé látszott nyomni súlyával ezt a gnómot. A kép csak a főt mutatta, de érzett, hogy a vézna test, amely hordja, lován ül előregörnyedve nyergében: király és hadvezér, de egyben nevetséges és ijesztő csizmás kandur — s a rézmetszőkés odavészte arcára a mérhetetlenül megbántott gögöt, amelyet felbolygattak benne, legkivált apja, amikor elefántcsont botjával verte és alázta meg mindenki előtt, s ez az akkori növéseben abbamaradt, megsebzett gögű, konok és megalázott kamasz verte vissza a saját népén és szomszédain az ütéseket és rúgásokat, amelyeket ifjúságában kapott. Én magam, aki nek szintén gyermekifjú időmben ért sántaságom miatt annyit kellett szenvednem a növekedésnek abban a korában, amelyben az ember a legérzékenyebb: meghökkentem, hogy az arcmetsző művész, ez a mellékutcai Rembrandt, abba az arcba bele merte vésni a bosszúálló kamasz vonásait. Meg kell írnom, ha nem tudná, hogy én mint mindenütt, a Saint Sulpice-ben is el tudtam érni, hogy azzal foglalkozhassam, amivel akarok, és mivel az őskori hittudományi előadásokat utáltam, belevettem magamat könyvtárának kitűnően felszerelt legmodernebb részébe, amelyben Franciaország és Európa történetéről és politikájáról szóló művek voltak, — amit a jelen számára tudok a múltból, ma is onnét tudom és nem lehetek eléggé hálás nekik, noha akkor még nem tudhattam, hogy államférfi leszek. Pappá voltam kényszerítve, akaratom ellenére kellett készülnöm olyan pályára, amelyhez egyáltalán nem éreztem hivatást.

... Most megpillantom ezeket a képeket, elolvasom a táblán, hogy Jean Gilbert-Carpentier gravírboltja ez, benyomulok a felül üveges csengető kis ajtón a sötét boltocskába s a konyhafülkéből előkerült szétfolyó alakú asszonytság tisztelettől megfélemedett útmutatása nyomán keservesen megmássza sántaságom a recsegő falépcsőket. Végül felbukkanok egy

emeleti szobába, ahol metszetekkel tele polcok, szerszámokkal, fémlapokkal és savakkal borított asztalok rendetlenségében ül szemüveges, okos gyermekarcával egy a félénkséget halálos komolysága mögé rejtő emberke és éppen példányokat von le valami frissen metszett szentképről.

— Abbé Úr! — mondja görcsös alázattal, és szentképeit akarja mutatni, de én a három arcképet követelem tőle, mire mappái elkezdik ontani a csodálatos sorozatot, amely miatt irigyl engem az egész világ, s amely mellett minden más dolga unalmas szemét, vagy legföljebb egy jó gravőr iparmunkája. Mint ahogy a mécs bele az olajból csak annyit tud felszívni, amennyi a mécsedényben van és azután csak füstölög: az ő tehetségének kiszabott mennyisége ez a tucatnyi remekmű volt, amelyeket mintha nem is ő alkotta volna, hanem valami démon ült ilyenkor az acéllap előtt s leszaggatta az ábrázolt arcról a külső vonásokat s odavéste a belsőket. Kiderült, hogy a képeket — amelyekből eddig még a kutya se vett — csak a saját örömeire csinálta a vevői és barátai megbotránkozására, amiatt, hogy ezek az arcok mások, mint az ismertek, holott ő éppen a leghitelesebb ábrázolásokat igyekezett összeszedni, például Cézárnál szobormásainak képeit, de éppen Cézár arcát nemcsak ezekből merete meríteni, hanem Plutarchosból is, amely megvolt kitűnő kis könyvtárában, s többiekről is szóló egy-két jó könyvvel és ismertebb arcmetszetekkel. Maga se tudta, hogy a lépcsőn feláradó metszőn hagymaszagú konyhagözben és a benyílófülke gyermektelen hitvesi ágyának nyomasztó építménye tövében: a fémlapokra különb remekeket lehell éles hidegtűivel, mint az udvari metszetrajzolók együttvéve. Vonta az igát, gyártotta a tömegárut, hogy fenntartsa apró boltját, magát és feleségét s ezt tette azután is. Később, hogy a forradalom után hazajöttem, az utcában senki sem emlékezett rá, mi lett vele. Jean Gilbert-Carpentier e sorozatának alighanem én vagyok egyetlen tulajdonosa, hisz én akkor azonnal lecsaptam képeire, kiürítettem erszényemet és megmondtam, hova küldje képeit, beke-retezve és harmadnap fel is aggattam Saint Sulpice-beli szo-

bám falaira. Itt ért velük azután tetten Féraud atya és akkor, még azon délután ismerkedtem meg Marie Mercier-vel.

3.

Féraud atya, a kicsiny, szikár, feketearcú szulpiciánus szerzetes, mintegy a Szürke Excellenciása volt a Saint Sulpice-nek, amely akkoriban velünk, Franciaország legelőkelőbb családjainak fiaival tele: elegáns, hideg intézet volt, olyan, mint valami bencés, vagy cisztercita apátság. A bennünket tanító szerzetesek mintha csak a szolgálók lettek volna, külön kis celláikban, foltos reverendáikban, köztük Féraud atya a vezető spirituális volt és egyik gyóntatónk. Kettővel alázott meg és tartott féken minket: mindig hangsúlyozta, hogy parasztszármazású, egy auvergnei szénégető fia, s ugyanakkor — szemben a többiekkel, akik nem törődtek a maguk otromba, nehéz mondataival — az ő ajkáról az akkori Franciaország és századom legtündöklőbb prózája folyt, noha cellájában soha senki sem látott más könyveket, mint a legvaskosabb és legnehezebb hittudományiakat. Nagy dolog volt ebben a cellában megjelenni s akit idevonzott, az egyszer csak megváltozott. Hogy a Saint Sulpice mégis Franciaország leggáncs-talanabb papjai közé adott néhány tucatot, az ebből az emberből fakadt, aki többnyire váratlanul látogatott meg bennünket s a hatása ilyenkor mindig rendkívüli volt. A „foglyait”, ahogy neveztük, ilyenkor ragadta magához, gyóntatószékébe és cellájába, nem egyszer egész életükre.

Nos, a Gilbert-Carpentier-metszetek birtoklásának első napjaiban kaptam rá arra a szokásomra, hogy napközben akár többször is nézegetem őket. Így volt akkor, azon a szürke, esős délutánon is, amikor egyszer csak a nevemen szólít egy hang, mintha csak valami láthatatlan szellem testesült volna meg szobámban. Féraud atya volt.

— Bocsásson meg — mondta a legjobb modorban, — kopogtattam, de nyilván nem hallotta meg.

En kértem bocsánatot, hogy nem vettem észre belépését, mert nagyon el voltam merülve.

— Láttam — szólta barátságosan. — Nos, sikerült összeraknia?

— Mit?

— Önmagát — felelte nyíltan. — Ezek a képek, Périgord abbé, olyanok Önnek, mintha egy tükörnek lennének darabjai. Ön a saját arcának egy-egy vonását keresi most rajtuk külön-külön, és éppen azon töprengett, melyikről állítson össze belőlük önmagájak egy arcot!

Le voltam leplezve és meg voltam döbbenve attól, hogy az auvergnei szénégető fiának szemei így láttak keresztül rajtam. Amit ezekben az arcokban kerestem, valóban én voltam, egy álmodott-magam, azt kerestem bennük, ami vonzott, az élet két mámorító sarkát, az okosságot és a hatalmat. És közben gyűlöltem magamat, mert azt is tudtam, hogy szüleim előbb vagy utóbb, így vagy úgy, mégiscsak pappá kényszerítenek, de ha az leszek is, én már sohasem lehetnék egy új Richelieu. Ott álltam hát előtte, még csak dadogni sem tudtam. Át voltam döfve és porrá voltam zúzva, pedig ez a szikár kis szerzetes egyáltalában nem akar megbántani, csak az igazságot mondta ki, mert a gyóntatószék rácsának homályán túlról: ismerte a lelkünket és bűneinket. Négy évtizeden át látott be ezekbe a gőzölgő szakadékokba. Igaz ugyan, hogy én csak vonakodva és immel-ámmal gyóntam nála s a lehető legkevesebbszer és csak a legritkábban — talán mindössze kétszer-háromszor — mentem a szentáldozáshoz. Így hát nem szűkszávú és zárt gyónásaimból kellett ismernie, hanem más módon: abból, hogy átlátott rajtam!

Ő szólta tovább, a maga könnyű, csiszolt mondataiban:

— Périgord Úr, a tanulmányoktól, amelyek miatt elhárítja magától intézetünk egyházi anyagát, már eltilthattam volna. De nem tettem, mert tudom, hogy az Ön roppant értelmese saját lelkét keresi a könyvek lapjain és ezekben a képekben is itt. S azt is tudom, hogy az Ön átható értelemből álló lényét mennyire csak egy dolog foglalkoztatja. Az, amit

csak halványan fejez ki ez a szó: Hatalom. Ugyanazt a kísértést kapta meg, amit a Bukott Angyal. Ugyanazt az emésztő vágyat. És én nem tudom, mi módon fog többet szenvedni: azzal-e, hogy nem kapja meg, vagy éppen azzal, hogy megkapja! Azonkívül az Ön életéből, sőt a lelkéből is, teljesen hiányzik a szeretet!

Az elháríthatatlan ösztinteségnek valóságos görcsös rohama fogott el. Elmondtam neki, hogy életem legfájóbb sebet tapogattja s hogy dajkám és gyermekkoromban meghalt dédanyám szeretetén kívül nem emlékszem semmiféle más szeretetre; és hogy én, akit modorom miatt olyan gőgösnek tartanak, tulajdonképpen nem vagyok más, mint egy kifelé fordult álarc, amely mögött halálos belső gyengeség és bizonytalanság áll amiatt, hogy nem tudom megszerezni és megérdemelni senkinek sem a szeretetét: amiatt, hogy sánta és jelentéktelen vagyok, és amiatt, hogy szüleim akaratom ellenére kényszerítenek pappá. Meghallgatott és intett, hogy tudja mindezt.

— Gyermekem, térdeljen le, mert megáldom. Fogadja meg, hogy hajlamai közül mindig az értelemhez marad hű, bármennyire is fogja keresni a hatalmat és az emberek szeretetét. A magam gyenge szeretetén át Isten szeretetébe ajánlom!

Letérdeltem, megáldott, s már nem is volt ott, én pedig ott maradtam, küszködve valami halálos felindulás zürzavarával és önmagammal, és az az ellen való lázadással, hogy én is az ő „foglyai” közé kerüljek ezután, a szobájának térdeplőjén gyónók közé. Ha nem bírtam ki a Sulpice falainak légkörét, átöltöztem világi ruhába, hogy kimenjek néhány órát. Mint mindenütt, itt is biztosítani tudtam szabadságomat és ha a szobámban nem találtak, joggal lehettem az épület valamelyik könyvtárában vagy előadótermében. Ilyenkor nem a portán mentem ki, hanem a kápolnán át, a Rue du Port de Fer oldalán.

A hatalmas, elegáns kápolna hideg és üres volt, mint papnövendékeinek szíve, a mi szívünk. Mint valami szemrehányáson haladtam rajta át. Ott künn az őszi eső zuhogott, de én percet se vesztegettem az előcsarnokban, hogy meg ne lásson valaki a Sulpice-nek a Port de Fer-i kapuján át jövőmenő tanáraink közül, hát fölventam az ernyőmet, hogy neki-vágjak. Egy mezitlábás fiúcskát és egy fiatalnak látszó hölgyet vert be a boltív alá az eső áradása, s már lefelé haladtam a lépcsőn, amikor utánam fordult egy félénk arc és egy félénk hang, a fiatal hölgyé, hogy jöhessen esernyőm alatt néhány utcán át, mert nem látszik megállni az eső. Bocsánatot kértem, hogy nem én magam ajánlottam fel esernyőmet és kíséretemet. — És így ismerkedtem meg Marie Mercierrel. A negyedik utcában fel kellett ajánlanom, hogy bekísérem egy cukrászdába, mert az eső már ronggyá készült áztatni mind a kettőnket.

Nem illenék, hogy Önnek, akivel néhány perccel ezelőtt ismerkedtem meg, költséget okozzak és elvegyek idejéből — próbálta elhárítani, de én szavába vágtam: Világi ruhám ne tévessze meg, kispap vagyok, a Sulpice növendéke, bizalommal lehet hozzám. — Nos, én színésznő! — mondta halványan mosolyogva és bejött velem a sarki olasz sütődébe: itt a műhely kemencéitől átáradó melegben már gyertyák égtek az üzletterem boltozata alatti asztalkákon, és csak itt a gyertyafényben nézhettem meg először jobban. Fölhajtott bársonygal-lérú barna köpenyt viselt keskeny vállain, alatta egy könnyű muszlin-sál zöld foltja, afölött a sapkaszerű tollas kalap és az aprófürtös lány haj keretében aggódó, hamvas, szívalakú arc és egy megindítóan apró szívalakú száj. A színésznői mes-terség festékeinek ekkor még nem kellett sokat hozzátenniök sem ajka és arca színeihez, sem vékony szemöldökéhez. Néhány perccel előbb fázott mint egy gyermek, most felmelegedett mint egy gyermek, mosolygott, mint egy gyermek és mosolya feltárta kedves és szép, itt-ott romlékony fogacs-

káit. Éppen azért többé-kevésbé aggódva került, hogy mosolyogjon. És éppen azért, hogy úgy láttam át kedves és egyszerű lényén, mint az üvegen, fölényt és megértést éreztem iránta, nem pedig a sánta és jelentéktelen fiatal ember görcsös félelmét és merevségét. Könnyed és őszinte voltam hozzá, mintha csak hosszú idő óta ismerném, megmondtam ki vagyok és mivé kellennem, tőle pedig megtudtam, hogy szülői apró iparosok — az apjának pengekészítő műhelye van a Quai de l'École tájékán, amerre kísérem kellett — és azok erőltették színésznővé, mert a vincés kolostor zárdájában, ahova iskolába járt, kitűnt az intézet előadásain. Mint színésznő már két társulatnál is volt, az elsővel csak vidéken, a másodikkal pedig most itt Párisban is. Játékával, a kicsiny szerepekben, amelyeket kap, meg vannak elégedve, de ő nem érzi magát jól, mert hiányzik belőle a színésznői élethez szükséges elszántság és keménység. Azon át, amit mondott, Párisnak egy szelete tárult ki előttem. A kicsiny színházak világa; egy-egy kopott előadóterem színpada, gyertyasorai, díszletei, s mögöttük a szobák, amelyekben zeneszámokat, tánclépéseket és szerepeket próbálnak, s színpadi és szerelmi játékokban edzett színésznők harcai kavarognak fiatalabb társnőik ellen, a szerepek és hódolók körül való féltékenységből. Ezek a hódolók Párisba züllött, italtól rézarcú, pénztelen nemesek voltak, vagy fukar, óvatos járadékosok, rájuk, a fiatal színésznőkre éhes özvegyek vagy agglegények és elhízott, sokgyermekes pékek vagy mészáros mesterek. Persze a színházak tájékáról elmaradhatatlan még néhány íróiparos is és a színpad gyertyáitól megégett vidéki diák. Nemsokára én is megismertem ezt a világot, Marie miatt, mert természetes volt, hogy a véletlen megismerkedésből megbeszélt találkozások lettek, s utánuk hamarosan kiléptem a Sulpici-ből és átmentem a Sorbonne-ra, szabad hallgatóként. Féraud atyát — nem tudtam volna a szeme közé nézni — írásban kértem meg, hogy járjon közben ezért előjáróimnál és szüleimnél. „*Megteszem, amit kíván, de Ön is tegye meg, amit ígért!*” — írta válaszul a maga zöldtintás, hajszálfinom betűivel, amelyeket sokáig

őriztem. Megvolt a kettőnk közös titka: az, hogy belém látott, és hogy én nem kívántam az ő foglya lenni, nem térdelhettem elébe gyónni azután, hogy Marie a barátnőm lett. Ha nem is tagadtam meg, hogy egyszer valamikor egy elháríthatatlan napon eleget teszek szüleim kívánságának, addig mégis szabad akartam lenni. És a fiatal színésznő, akit megszerettem, minden tanulmányomnál és életem minden eddigi és ezutáni szereplőjénél többet jelentett nekem. Szeretett engem.

5.

Nemsokára megérti, miért írok róla ilyen hosszan. Egy nagy élet alkonyán — mert az én életem valóban „nagy” volt és most már lassan az aggkorba hajlik át — akkora városban, mint Páris, ha romlott és bűnös is volt, de köznapinak tűnhetett föl a dolog. Ám éppen öreg korunkban tudjuk áttekinteni életünk egész látóhatárát s látjuk meg utólag a sorsunkra döntő embereket és eseményeket. Látszólag mi volt az én ügyem övele? Kívülről nézve semmi más, mint az, hogy szerény kis lakást tartottam fenn neki, fizettem igénytelen szépségű kis ruháit, rendbehoztam fogait, hogy mosolya szép maradjon és lehelete üde. Hozzáadtam még valamit egy olcsó háztartáshoz, amely vendégül látta barátaimat is, akik ekkor már voltak s ahol én voltam a házigazda; de ilyesmit ezrek és ezrek csináltak velem együtt az akkori Párisban. És kívülről nézve mi volt Marie Mercier ügye velem? Egy fiatal színésznőnek előkelő, fiatal, kissé sánta hódolója akadt, — látszólag ennyi az egész. Valójában a kettőnk dolga egymással mérhetetlenül több volt ennél. Halvány, hideg, ekkor még gyermekesen nyirkos kezei szétbontottak bennem valamit, amit akkor még valami bizonytalan görcs tartott lekötve, megadták azt a bátorságot és önbizalmat önmagam és az egész világ iránt; lágyáguk súlyos sebeket gyógyított meg s szép lassan feloldott egy merev félelemérzetet. Négy teljes évig szerettem, és a világ ezalatt megváltozott számomra. Soha

senkit sem szerettem annyira úgy, mint őt. Ez azonban még mindig nem a teljes igazság róla.

Az igazság — ezt bevallom Önnek itt és megírom egyszer majd emlékeimben is, — hogy azután egyszerre csak nem volt nekem elég ő, és soha senkin szeretetet úgy vissza nem ütöttek, és soha senkit úgy nem aláztak meg, mint én őt, váratlanul és viharosan. Elteltem vele és nem kellett többé s bátorságom és gyakorlatom volt rajta túl tovább törni. Elhagytam őt, egyik napról a másikra, megaláztam önmaga és egy csomó ember előtt egyaránt. Később még írnom kell róla. Most csak annyit, hogy utánam nagyon sokat szenvedett, később férjhezment a színpadról, jó módú és jóindulatú idősebb özvegy kereskedő vette el, majd elég hamarosan özvegy lett ő maga is, és sohasem láttam szakításunk után — mindössze ez az, amit tegnap éjszakáig tudtam róla, semmi több. Tegnap éjszaka azután...

— Bizonyára találkozott vele! — siettetné az elbeszélést, Kedves Barátnőm, ha személyesen mondanám el ezt, nem pedig levélben. Nos, mégsem ő volt az, aki meglátogatott, legalábbis közvetlenül nem, hanem csak üzent. Hogy történt ez?

6.

Amint az elején megírtam, A. hercegnő szalonjának voltam vendége tegnap este, s mert ugyan hol tudtam volna aludni, hát nem feküdtem le olvasni sem, — ezek a gyertyák az ágy függőnye mellett olyan kényelmetlenek és veszélyesek! Egyszer csak ott találtam magamat a képeim előtt, hogy újra és újra megnézzem arcaikat s tanuljak abból, amit vonásaikba metszett a hatalomért való szenvedély. Oh, én kezdettől fogva megtartottam Féraud atya kívánságát, hogy maradjak hű az értelemhez, és a hatalom semmiféle démona által ne engedjem magamat a világos értelemtől eltántorítani. Hogy ne legyek a hatalom csúcsán oly vigyázatlanul egyedül,

mint Cézár, tébolyultan gyanakvó, mint a spanyol Fülöp, babonás, mint az angol paraszt Cromwell és oly régi sebekkel takart, mint a porosz Frigyes. a hatalom napszámosa, mint Richelieu. Annyira hű tanítványa voltam a mellékutcai Rembrandtnak, Gilbert-Carpentier magányos és ismeretlen lángelméjének, hogy később még püspöki gyűrűm ametisztkövébe is a pásztorbot jegye mellé a galambot és kígyót vésettem címerül. Sohasem áldoztam fel az értelmet a hatalomért való görcsös ragaszkodás miatt, és mindig félreálltam, ha lehetetlen helyzet jött, azért maradtam meg, mialatt a változások emberről-emberre, vagy csoportról-csoportra falták föl azokat, akik vezetni látszottak őket 1789-től 96-ig. Kellő időben tudtam elválni még Napoleontól is, mert hatalomvágya túlment az értelmen. Az ő idejében is, azóta is nem egyszer: én tudtam lenni az, aki Franciaország és néha egész Európa nevében értelmesen cselekszik. Ez voltam én, Talleyrand. Így is írhatnám: ez volt Talleyrand! Amit tettem, a történelemé, s már megtehetem azt is, hogy önmagamról így, harmadik személyben beszéljek. Valóban nem egyszer gondolhattam el joggal, hogy ami velem történt, mily rendkívüli volt, és igen, én magam is mily rendkívüli sorsot éltem át. Nagy belső viaskodások után mentem csak bele, hogy pappá szenteljenek, majd később püspökké, s noha tudtam, hogy botrányosan és bűnök között élek — különösen azután, hogy az udvarnál bemutatnak, — de soha, egyetlen pillanatra sem vontam kétségbe fölszentelésem érvényét, vagy Egyházam tanításainak akármelyik igazságát. Később még Napoleont is én, a kiközösített püspök, intettem arra, hogy ismerje el a pápa egyházfőségének minden elvét és valóságát. Én nem szüntem meg értelemmel hinni egy pillanatra sem.

Ez vonult el előttem tegnap este, amikor megszólalt a szobában mögöttem egy tiszta leányhang:

— Nos, és sikerült összeraknia?

Ugyanaz a kérdés volt, amit akkor egyszer már föltett nekem szemtől-szembe egy szerzetes, aki ugyanolyan váratlanul jelentkezett szobámban, — de most ki lehet ez a látogató?

Sohasem tudtam valami könnyen és gyorsan megfordulni: a lábam mindig rossz volt, és az öregemberek már nehézkesek.

— Bocsásson meg — feleltem, — nem vettem észre, hogy nem vagyok egyedül. — Egyik kezemmel botomra nehezelve megfordultam, másik kezemben pedig a gyertya volt. Nos, azért, ami itt következik, ne tartson sem örülnék, sem álmolátónak. A látogatóm nyugodtan ült ott egyik karszékemben az íróasztalomnál, nem állott fel, hanem én hajoltam meg előtte:

— Köszöntöm . . . — de még mielőtt kimondhattam volna, a balja lassan fölemelkedett a kármelita apácaköntös fehér ruhaujjával együtt s megállított:

— Nem! Ön nagyon jól tudja, herceg úr, hogy már a Saint Denis zárdában sem fogadtam el a Fenség címzést. Én továbbra is: Szent Ágostonról elnevezett Teréz nővér vagyok.

Az első pillantásra felismertem, noha csak egyszer láttam. Valóban ő volt: Soeur Thérèse de Saint Augustin, XV. Lajos leánya, Louise királyi hercegnő. Ugyanaz, aki annak idején a Saint Denis-i kármelita kolostorba lépett, ahol egyszer magam is láttam, és aki a forradalom előtt két évvel, 1787-ben meghalt.

Látta, hogy megismertem és azonnal megnyugtatót:

— Kérem, ne féljen tőlem. Valóban én vagyok. A Saint Sulpicé-ből való Féraud atya és Marie Mercier küldöttek engem Önhöz.

Annyira valóság volt, hogy azt kellett hinnem: a magam léte s köröttem a szoba és a bútorok váltak látomássá. Mozdulat nélkül ült a karosszék mélyén a sárgásfehér kármelita köntösben és sötétbarna kármelita köpenyében, a vélumtól még keskenyebbé metszett arcával:

— Kérem, fárasztó lenne állni Önnek, ha hosszabban kellene maradnom. Foglaljon helyet talán az íróasztalnál. Aggódnék már csak a lába miatt is, ha így maradna állva . . .

A hangja lebegve, szinte lábujjhegyen lépdelt a szavak és a mondatok emelkedő és leszálló hullámain át s egy könnyű

kihagyással rebbent meg most egy pillanatra. Újra megismélt néhány szót:

— ... ha így maradna állva ... Előttünk.

Most többszámban szólt és én megértettem, hogy egy halott kármelita apáca látogatott meg, de egy királyi hercegnő szólt hozzám fölényes és parancsoló udvariassággal. A lábaim mintha érzéketlenné váltak volna, miközben súlyukat odavonszoltam íróasztali karosszékemhez. Az ereimben nem vér folyt, hanem ólom, mert mégiscsak rendkívüli volt így ez az egész.

7.

Gyermekem, Maga még gyermek volt, amikor ő még élt s azóta is talán csak éppen a nevét hallotta. De én még mint apácát láttam őt, Lujza királyi hercegnőt, XVI. Lajos nővérét, a XV. Lajos uralkodásának mocsarában felnőtt liliomot, egyebek közt a legszebb francia leányt, aki csak volt azóta, hogy mi franciák a földön élünk. Én még láttam őt életében, amelytől tűz, vér és háború választották el még az Ön gyermekkorát, és évtizedek óta nem hallottam emlegetni őt. Hisz ma is úgy hatna ránk, mint akkor: mint maga a lelkiismeret-furdalás. Miért ne feledkeztünk volna meg róla? Ki emlékezik rá és kinek mi köze hozzá, hogy elevenen elrothadó apja udvarában úgy próbált élni, mint kármelita apáca? Gyermek voltam, amikor emlegették az estét, amelyen zárdabalépte előtt elbúcsúzott az udvartól és másfélmillió livre értékű ékszereit viselte s az másnap nem volt övé többé. Rendjének zárdái közül is a legkoldusabba ment, St. Denis-be, mert annak apácái már évek óta éheztek, és a kolostor nem maradhatott volna fenn, ha új tag nem lép be valamilyen jelentékeny hozománnyal. Hogy apja és testvérei látogathassák, meg kellett engednie, hogy külön kis portát és lépcsőt építhessenek neki és klauzúra nélkül léphessenek be hozzá emeleti külön fogadószobá-

jába. Az udvar nem egyszer megdermedt, amikor látogatói elmondták, hogyan él: még kezének feje is kisebbedett a munkától és a hidegtől. S ez úgy emelkedett az udvar fölé, mint valami riasztó fenyegetés, mert azt beszélték, hogy mindezt apjáért ajánlotta föl, hogy kioldja házasságtöréseiből és ágyaságaiból. Amikor azután XV. Lajos abba a bizonyos himlőbe esett, amely szétkergette mellőle az udvart: ő Tedeumot mondatott, mert ez az ő pillanata volt, évtizedek után apja gyónásáé. Azt mondta, hogy nem lett hiába apáca. Nem tudom, hogy Ön tudta-e róla ezeket. Férfikorom udvari életének peremén is úgy magasodott föl a St. Denis kolostor és benne ő, mint valami kényelmetlen felkiáltójel! Fivére, a király és Mária Antoinette is látogatták, és elmehettek hozzá néha mások is. Engem a keserű és csúnya L. hercegnő kért meg egyszer, hogy kísérem őt el hozzá, és eszközölte ki, hogy fogadjon bennünket. Ki is kocsikáztunk St. Denis-be, a szörnyű fertály nyomorúságos házai és mocsaras kertjei között álló kis zárdába, és mert már vártak, beengedtek a különportán, különös hódolattal, mert akkor már püspök voltam. A vén zárdaépület erősen süllyedt, még az emeleti folyosón és az ő kis fogadósobájában is ölmagasan vizesek és salétromosak voltak a falak. A fogadósoba melletti folyosó alatt lehetett a konyha, nyilván valami lépcső közelében, mert fölszállt rajta a kármelita-zárdák nyomorúságos ételeinek szörnyű szaga. Kőpadló, vizes falak, hideg... én az egésztől úgy kezdtem félni, mint annak idején Féraud atya gyóntatószékétől. Amikor nekivágtunk, még dicsekedni akartam látogatásommal társaságomnak, most féltem tőle, mert L. hercegnő ugyancsak furcsa ok miatt bánkódott: egyébként nem bájtalan arcát tönkretette egy hosszú, csúnya orr, úgyhogy aki ránézett, nem tudott rajta mást látni, csak az orrát. Már leánykorától fogva érezte magát emiatt boldogtalannak és szerencsétlennek, és hideg, savanyú teremtség lett belőle. Félelmesen frivol volt ezért jönni ide; legszívesebben lementem volna, hogy megvárjam ott künn a kocsiban. Már ő is félt, de az udvar miatt nem merte megtenni, hogy hátat

fordítson egy olyan nehezen kieszközölt fogadásnak, és nem engedett el. Megmondták, hogy várnunk kell kissé, mert Soeur Thérèse de Augustin akkor újra újoncmesternő volt és ő gyakorolta a növendékekkel az éneket is. A folyosón át ennek hangjai hallatszottak be a kórusról vagy az énekesteremből. A húsvéti időszak közeledett, ezért most tanultatta be a *Regina Coeli laetare* antifonát; szavankint, néha majdnem-hogy hangonkint ismételtette el.

— Re... próbálgatták az első szótagot a négy kórusra osztott kar legmélyebb hangot vivői, az altissimók, azzal a csengő dallamos rekedtséggel, amelynek a mélyből való elindulás szürkességét, a bűnbánatot, alázatot kell kifejeznie, és megismételték: — Re... — míg egyszer csak el nem találták a füstszínű topáznak azt a fényét, amelyet ennek a hangnak kell hallatnia, utána pedig felszállott a zengés, mint valami aranyból vert lépcsőkön: a hosszú *i*-hang vakító ujjongásával: ...*gina* —, és itt az altissimók mellé csatlakoztak a fényből szóttnek látszó szopránok, hogy mintegy szétvillogtassák a mennyek fénytengerét. De felhangzott a vezénylőpálca kopantása, hogy megállítsa őket s újra és újra elismételtette velük, kissé fátyolosabbá fogva, a két egymástól alig elváló magasságú énekhangot: — *Coeli*-i, és utána csak egyedül a legfelsőbb szopránok kórusa küldötte fölfelé sikolyát: — *laetare!* — S a két alt-kórus és mindkét szoprán-kar együttesen:

— *Alle- e lu — ja* ... — s ezt újra és újra, lassan és türelmesen, hatszor és tízszer el kellett, hogy mondják, mígcsak a hangok egészen tündöklővé nem izzottak át, amíg csak nem váltak felszálló szikrazáporrá, hogy hasonlítsanak ahhoz, amit éreztetniök kellett: az angyali karok énekéhez.

Majd ez a felülmúlhatatlan második sor következett, majdnem egyforma hangmagasságával:

— *Quia quem meruisti portare* ... — s benne csak a *portare* szólama csap a magasba, mint valami addig alacsonyan szállott galambraj, hogy beleszárnyaljanak a sort bezáró *Alleluja* fényfelhőjébe.

Utána elkezdtek a *Resurrexitet*. Ekkor valami beszéd zaja hallatszott, nyilván belépett valaki az újoncmesternőhöz és megmondta, hogy itt vagyunk. Néhány magyarázó szó következett, úgy látszik helyettest állított a kórus élére és már hallottuk a lépéseit a folyosón. Ez három évvel volt a forradalom előtt, amikor a Szajna is befagyott, kifagytak a vetések s a télvége a nagybőjtbe is belenyúlt. Szürke volt az ég, a szél a zárdakert kopár faágait hajlongatta és nagyszemű, lágy felhőrongyokban, ritkásan esni kezdett, amíg mi vártunk, ott künn a hó. A borulattól félig sötét volt a kicsiny fogadószoba. Magas, szikár nőalak lépett be, egy idősebb apácától semmiben sem különböző arccal. Ő volt, Soeur Thérèse de St. Augustin, Lujza királyi hercegnő. Annymra nem volt benne semmi rendkívüli, hogy nemcsak én könnyebbültem meg, de éreztem, hogy társnőm is. Ám mind a ketten zavarba jöttünk a következő pillanatban. Úgy illett volna, hogy mi köszöntsük udvari meghajlással, vagy ha ő köszönt előbb, akkor L. hercegnőhöz forduljon mint hölgy a hölgyhöz, s megvárja az én üdvözlésem, a férfiét. De az öreg kármelita apáca még mielőtt bármit tehettem volna, énhozzám lépett — a püspökök egyházi öltözetét viseltem — s letérdelt és megcsókolta püspöki gyűrűmet, a lila ametiszten a pástortbot mellett a galamb és a kígyó jegyét. A kármelita galamb kezét csókolt nekem, a bűnök hüllőjének. Zavarba jöttem, meg kellett volna áldanom, de nem voltam rá elkészülve, és nem is mertem volna megtenni. S már fel is kelt, hogy köszöntse L. hercegnőt. Ám az megelőzte és mélyen meghajolt a teljes bókölással, mint az udvari fogadásokon.

— Fenséged — s kezét akart csókolni neki. De ő a kármelita köntös bő ruhaujjában egymáshoz dugta kezeit és ő hajolt meg:

— Szent Ágostonról nevezett Teréz anya vagyok — és hozzátette még kissé habozva a megszólított címét: — Hercegnő! — Zavart, súlyos csend lett. És ekkor az apáca, mintha csak ott sem volnék, L. hercegnőhöz fordult:

— Kérem üljön le... — és ismét egy árnyalati habozás a hangban: — Gyermekem!

L. hercegnő később elbeszélte, hogy nem akart leülni, de mintha a vállához nyúlt volna egy ólomsúlyú kéz, leült egy támlás, rozoga deszkaszékre.

— Az ügy, miért meglátogatott... — közölte a homályba-vesző arcú idős apáca olyan egyszerűen, minthacsak végighallgatta volna már, miért jött el hozzá a hercegnő: — ... az ügy, amiért meglátogatott, alig éri meg a fáradságot. Egy orr, Kedves Gyermekem! S milyen feketeségbe takarta magát miatta már kislánykora óta! Sajnálom Önt emiatt, de majdnem ez az egyetlen, amit Önért tehetek.

Mere Thérése körül a csodák híre járt, és ez a félbolond L. hercegnő talán arról ábrándozott, hogy így — öregedő korában — valami csoda történik vele, vagy legalábbis valami csodaszzerű vigasztalódás. Vagy akár a legendyebb esetben — valami szépet hall XV. Lajos szentéletű leányától. De az apáca — józan hangon és nagyon szárazon, ám olyan kedvesen, hogy nem lehetett megbántódni — csak ennyit mondott még:

— Kérem, próbálja meg olvasni néha a Krisztus Követését. Próbáljon meghalni majd kiengesztelődve!

Az egész időn át, valamivel halkabban, mint az ő vezényletével, szakadatlanul hullámozottak és ismétlődtek az énekhangok. Az, amit mondott, úgy teljesedett, hogy L. hercegnő halálos szegénységben, a szó szoros értelmében úgy halt éhen Londonban; lehet, hallott akkor róla Kegyed is, noha akkor még mint gyermekleánya. Ott töltött időm egyik legreimesebb esete volt, elhivattak néhányunkat, hogy behatoljunk lakásába, mert már napok óta nem adott életjelt. Az arca tiszta volt, orra pedig nem is olyan nagy, vértelen ajka körül valami merev mosoly. Kezében Krisztus Követésének egy latin példányát szorongatta. Valóban kiengesztelődve halt meg. De akkor, a St. Denis-i látogatás végső perceiben, mozdulatlanul, szürke arccal ült a fogadósobában és a kezei — később

elmondta — olyanok voltak, mint egy bénáé. Azt hitte, hogy soha életében nem tud többé megmozdulni és fölállni. Benem áhítat és cinizmus, csodálat és valami hideg figyelés küzdött. Ő pedig lassan, udvariasan, hátat nem fordítva nekünk, kihátrált. A folyosón, valahonnét a közelből, egy gyertyának vagy talán egy mécsesnek fénye hullott arcára a félhomályban.

— Püspök Úr — mondta közben olyan halkan, hogy majdnem csak véltem hallani, és a hercegnő akár megesküdni is kész volt, hogy nekem nem mondott semmit, sőt később magam is meg voltam győződve arról, hogy csak képzelődtem: — Püspök Úr, lehet, hogy Önnel még találkozunk. — Az arcára hulló fényben most láttuk először határozottabban vonásait. Valóban semmi különös, öregedő, közönséges apácaarc; úgy látszik túlzás volt, hizelgő udvari legenda, hogy francia leány még nem volt nála szebb. De akkor ránkmosolygott, s a régi szépség mint valami keskeny résen át, vakítva, győzedelmesen tört ránk ezen a mosolyon keresztül. A báj szinte körülburkolta őt, mint valami fényfelhő. Így szólt:

— Kérem, hallgassák csak! Ez most egészen jól megy.
S fölhangzott mögötte a *Regina Coeli* vakító szépsége.

8.

Ebbe tűnt bele, hogy utoljára láttam, most itt ült velem szemben az asztal túlsó oldalán, vagy csak álmodtam, hogy ült, mert egyszer, vagy talán többször is közben úgy tűntem föl magam előtt, hogy csak ülök ólmos álomban, amely megmegszakad, és amikor közben fel-felébredek: látom, hogy hosszú koromcsíkok ereszkedve füstölögnek és csöpögnek a gyertyák, a teremben hideg van, fázom és rajtam kívül nincs ott senkisé, de meg sem tudok mozdulni, annyira nyugóz az álom, és amikor ebbe újra visszahullok, ismét előttem ül Mére Thérése de St. Augustin, a rezzenés és korom nélkül tisztán lángoló gyertyákon túl. Az arca most más, mint akkor, amikor

életemben láttam, s most el kell hinnem, hogy női arc még nem volt szebb és tisztább itt francia földön. Így szólt:

— Nem emlékezett rosszul. Akkor én valóban éreztem sejtelmét, hogy egyszer újra és valahogyan éppen ilyen módon találkozunk még... s szavai között ismét meglebegt az ismert kedves és ironikus habozás hangköze, de azért hozzáteszi még a megszólítást: — Püspök Úr!

Én pedig, újra az álom bűvöletében, — úgy tűnik fel, — hogy ezt mondom neki:

— Szent Ágostonról nevezett Teréz nővér, Fenség! Én csak nagyon szerényen vagyok püspök. Fölszenteltek, de sohasem éltem úgy, ha néha miséztem ugyan, sőt papokat és háromszor még püspököt is szenteltem! De a pápa visszabocsátott a világiak sorába, noha újból megállapítva szentelésem érvényét, amit én magam sem vontam kétségbe sohasem.

— Ezt tudjuk — mondja örömmel, s ez olyan az arcán, mint valami elviselhetetlen tűz visszfénye. — Ezért küldtek Önhöz, akikről szólottam, Féraud atya és Marie Mercier.

— Hogyan — kérdeztem én — Féraud atya már nem élt, amikor püspök lettem és... — a hangom összetört, az ajkaimra tolni készülő másik nevet nem tudtam kimondani:

Megnyugtatótt keze egy kedves gesztusával:

— Engedje meg, hogy arra kérjem, ne legyen nyugtalan. Ön híres beszélgető. Csak azért jöttem Önhöz.

A gyertyák meglengenek, majdnem egyszerre mind s füstszínű felhők finom koromszemei szítálnak alá lassan a menyegyzetről s úgy tűnik föl, hogy valahonnét, nem tudom honnét, kívülről nézem magamat, nem tudom, hogy Talleyrand álomban van-e vagy ébren.

S a kármelita apáca hangja újra tele van iróniával és édességgel:

— Hiszen Ön szerette őket: mind a kettőt. Miért hogy félne tőlük? És tőlem is. Kész meghallgatni, amit mondok?

— Igen — feleltem én, vagy feleli helyettem ajkaimmal valaki, egy árnyék. A velem szemben ülő alakot ismét átvilágítja a titokzatos visszfény, — a meggyújtott gyertya vi-

lágít át így egy tejszínű márványból faragott váza vékony falán. S most már a fény beszél belőle, nem a hang:

— Féraud atya is és Marie Mercier üzennek Önnek a Paradicsomból...

Az árnyék, akinek látom magamat, a szürkearcú aggasztán, a hímzett zöldselyem köpenyben, keresztbeteszi mellén karjait s szívére szorítja őket. Kimondom a nevet:

— Marie Mercier?

— Igen, az Ön megkínzott és boldog kis Beatricéje. Nem azért nem felejtette el Önt, mert egykor oly forrón csatolták kettőjüket össze a hús és vér kapcsai, hanem azért, mert éppen a megalázással, amit rámért, taszította őt Isten elébe, hogy még életében megtérjen s utána a saját bűneiért és Önért is: felajánljon egy hosszú, kínos betegségen át elvérző életet és egy keresztény halált. És Féraud atya... aki legjobban ismerte Önt... hisz tudja!

— Tudom — feleltem én.

— És ők is tudják ott, a Szentek Egyességében, hogy Ön sohasem szűnt meg hinni egyebek közt a szentek egyességében sem, ha nem is gondolt sokat erre külön a bűnei között, amelyek ráakódtak életére és lelkére, mint valami kemény külső páncél. Ön, szegény gyermekem, hovatovább csak bűneinek külső, száraz váza már, és csak az az egyetlen valami, ami él Önben, hogy bűneiből nem csinált eretnekséget és azok között is van értelmi bátorsága hinni még. Megőrizte a püspökkészítelés kenetének egyik kegyelmét: hűséges maradt az értelemhez. A legrendkívülibb és a legnehezebb esetek egyike, azért akarunk próbálkozni Önnel ilyen rendkívüli módon. Látom, ért engem.

Értem és kibontom mellemen karjaim keresztjét.

— Gyermekem, a látogatásom már nem tart soká. Nem volna helyén Önnel a vita; hisz nincs is miért vitázni. Ön mindig hitt értelmével Istenben. Próbálja meg, ha nem mással, ugyancsak értelemmel, megközelíteni szeretetét is. Látom, már fáradt. De tudom, hogy emlékszik, akkor ott a Saint Denisben, milyen szép volt a *Regina Coeli*, és abban, amit akkor

érezte, csak az volt a keserűség, hogy Ön nem tudott *egy* lenni annak boldogságával!

Felesleges, hogy válaszoljak, hisz olvas bennem. Feláll:

— Nos, ez a szépség és a boldogság, a végtelennel megszorozott mértékben *egy* a számunkra odatúl, egyesülve az értelem minden fényével és egyesülve, meg kell mondanom, a szerelemmel is, amit Ön keresett egész életében.

En, ott ülve, neki tudok támaszkodni a karosszékem hátának.

— Gyermekem, Ön sohasem fordult ennek a végtelen Értelemnek szerelméhez. Mindig csak az asszonyok testéhez és szívéhez, és sohasem is ismert más szeretetet. Pedig Annak a Legfőbb Értelemnek ugyanúgy megvan a maga Szíve, mint az asszonyoknak. És ha az asszonyok szíve, amelyet érzések és oly sokszor testük legalantasabb ösztönei mozgatnak, akkora boldogságot ad, mekkora boldogságot ad az Örök Értelemé! Ezt meg kell értenie!

Megértem, mert amit mond, oly egyszerű, hogy még egy gyermek is át tudja látni. De a szívem azért, ez a nyomorult emberi szív, kemény és keserű, hisz úgy körül van véve mindazzal, amit egy élet halmozott föl körülötte: a diadalaimmal és a bűneimmel, a vagyonommal és a lekötöttségeimmel, szerepemmel, és a hiúságommal. S alapjában véve hányan mondták ezt már nekem, papok is, sőt megírta egyszer néhány aggodó csendülésű sorban éppen Ön is, akinek most írok. Sőt hányszor gondoltam el magam is.

— Igen, ezeket alapjában véve Ön mindig is tudta. Azt is tudja, hogy amihez ragaszkodik, abból semmit sem visz át odatúlra, ha egyszer annak órája üt. De mintha valami olyant képzelne, hogy a kárhozat kínjai között is megőrzi azt, ami Önnek életében a legnagyobb örömét és boldogságát adta: az Ön tiszta értelmét. Ám próbálja elképzelni annak kínját persze, amit mondok, az nem a megszokott fogalmakban értendő, — próbálja elképzelni annak kínját, hogy a világ és a lét minden igazsága és valósága szenvedéssé és örületté torzul majd az Ön annyira értelmi lénye előtt. Mert a Sátán örült:

örült; s a kárhozottak is mind örültek. Ez is a szenvedésük. Ha ragaszkodik ahhoz, amit egész életében meg tudott őrizni, ehhez a fölényes értelemhez, akkor...

A szavak újra halkak, s újra az álom, valami rámszakadni vagy megszakadni készülő álom szétfolyó érzése az, ami körülöttem suhog. A gyertyák már egészen halványan világítanak. A legtöbb már kialudt a sokágú nagy asztali gyertyatartón, s azoknak is, amelyek még lobognak, már csak a csonkján kormoz és füstölög a láng. Már csak a kettős tartóm gyertyái, amelyekkel a metszeteket néztem, égnek tisztán: ez a két gyertya volt a leghosszabb. De ezek a kicsiny, elvesző lángok csak homályos fényt adnak ekkora teremnek. S a gyérülő fényben egyre inkább halványodnak el a látogatóm körvonalai. A hangja is, amelynek néhány szavát már nem is hallom közben, egyre gyengébb és szakadozottabb:

— Akkor megígérte... és püspökkészenteelésének esküje is... a nagy Niceai Hitvallást tegyék szívére majd... s imádkozzon és imádkoztasson magáért!

Ez volt; és ennyi volt; és semmi több. Mikor tűnt el, mikor aludtak el a gyertyák, mikor és hogyan kerültem ágyba, valóság volt-e vagy álmodtam az egészet, nem tudom; künn már a késő délelőtti ólomszínű fénye állt, a teremben a leégett gyertyabokrok füstje és bűze lebegett, és én az összevonatlan függönyű ágyban feküdtem, amikor fölébredtem, és rendelkeztem, hogy ma senkit sem fogadok. Este keltem föl, hogy írjak Magának és most a végén, hogy ott künn újra virrad, imádságait kérje, az Ön szegény

Talleyrandja

CAMPAGNAI TÖRTÉNET

*(Goethe János Farkas
államminiszter levele
Steinné asszonyhoz, Wei-
marba, Rómából 1787
augusztusában.)*

I.

... Száz rézmetszőkés kellene ide, nem egyetlen szál toll, leírnom Önnek, Kedves, ezt a Rómát, a nyárhő arany lávájába mártva: a zsalu-ablak fatáblái behajtva a forróság ellen, mögöttük künn a napfény fehér izzása villog a Piazza Spagna vakító porral telt széles fénykútjában — de az ember itthon mégis szinte fázik délelőtt ennek a márványpadlós tarka szobának hűsén. Most is itthon töltöm a teljes délelőttöt, míg künn fel nem hangzik az Angyalvár ágyújának delet jelző dörgése, s akkor széthajtom a zsalukat, hogy gyönyörködjem

benne, mint változott át a tér a piacról felröppenő galambok szárnyverdesésének viharává. A sebző édességgel és gyorsasággal ömlő római napokban ez a déli dörgés három hónap múlva már majd esztendőnyi itáliai emlékről beszél, és — most térek rá arra, amit megírni akarok — köztük egy campagnai kirándulásról, amire, képzelje, magukkal tudtak vinni itteni barátaim.

A dolog számomra nagyon tanulságosan indult: olyan feszesen, hogy rá kellett jönnöm, nem bánhatok többé olyan me-reven ezekkel a derék emberekkel, akik valósággal tükön ül-nek, hogy segítsenek nekem megtartani azt az itteni félig már hóbortos félinkognitómat. Már a kirándulásra való meghívá-som is egészen humorosan ható megfélemledettségükkel és kölcsönös félreértésekkel történt. Nos, a tegnapelőtti előtti na-pon küldönccel küldött levélben azt az üzenetet kaptam An-gelica Kaufmanntól, akinél egyébként is aznap este jöttünk volna össze, keressem föl, mielőtt a társaság többi tagjai oda-érnének. „Aggódva bár, hogy még tán barátságát is elveszí-tem — írta Angelica — de meg kell vallanom, amit nem ha-laszthatok tovább; azért kérem Önt, hogy előbb jöjjön. Előre kérem, ne haragudjék meg rám miatta . . .”

Igennel válaszoltam, előre is bosszankodva amiatt, hogy el kell mennem, utólag meg azért, mert igent mondtam; Ange-licáról, erről a szép és kedves teremtsérről már többször ír-tam, talán arról is, hogy ugyanúgy kissé alacsony, mint Valaki odahaza Weimarban s különösen ha oldalt fordítja kissé az ar-cát, hasonlít Kegyedhez, néha egészen megtévesztően és el-varázsolóan. Egy idő óta azt is tudom, hogy ugyanúgy bámul és szeret, mint az, akihez hasonlít. Idősebb Önnél néhány év-vel, de vonzása mindazokra, akik körülveszik, egészen töret-len, sőt édessége még varázslóbb ettől az érettségtől, amit már kora öntött arcának és valóban szép festőnő-kezeinek pompá-jába. Minderről azonban idáig nem volt szó közte és köztem és levelének hangja most veszedelmes vallomást ígért, noha már többször is, amikor vele maradtam festő-termében s előttem állott forró zavarban: csak a kezemet kellett volna ki-

nyújtanom, hogy tétovává vált ecsetjét kivegyem ujjai közül s éljek a hatalommal, amely adatott minden férfinak ama asszonyok fölött, akik szeretik őket. Én azonban nem tettem ezt és nem szándékoztam tenni, éppen azért, mert annyira hasonlít Magához! Kegyed ugyan, megértésének és elnézésének azzal a fölséges kegyével, amelyet már többször gyakorolt irántam, megértene ezt a hűtlenséget, mint amikor megértett mindig akkor is, amikor azok, akikről szó volt, mégcsak nem is hasonlítottak Önhöz. De eddigelé úgy határoztam, hogy nem engedem magamra hatni Angelica varázsának holdudvarát másképp, mint ahogyan magamnak megfelelő és hasznos — hogy a varázs jólessék, öntudatot adjon és alkotásokra ösztönözzön.

Magamban ezt próbáltam előre is mondatokba önteni s gyöngéd és pontos szavakkal magyarázni meg neki, ami magyarázni való, — ha ugyan egy szerelmes asszony képes ilyent megérteni és belényugodni abba, hogy egy férfi pusztán alkotásai nimfájának kívánja őt tekinteni!

Nohát, ily épületes szándékokkal felfegyverkezetten haladtam át az embergyilkos nyárdélután üres napfényén és árnyékain, az ég ilyenkor forrón csillogó ólomtenger a római utcák fölött, a körvonalak, amelyek idáig élesek voltak, belevesznek a föld és a lég szürkén vakító sugárzásába. Felmegyek a palota roppant lépcsőin, megrántom a csengő húzóját, kései és vontatott csoszogás, Maturina, az öreg szakácsnő nyit ajtót és némán, miközben tulajdonképpen még tovább alszik, vezet ezúttal nem a műterembe, hanem a kisebb szalonba. A külső ádáz hőséggel szemben itt meglepő hűvösség, a fatáblák behajtva, a padló a félhomályban, sötét színek különböző árnyalatainak ható tarka márvány, a mennyezet festett virágfüzereit pufók csecsemőangyalok szorongatják markukban s lebegtetik a látogató fölött, az egész bútorzat nem más, mint a falak mellé tett néhány selyembevonatú szék s aranykeretbe foglalt homályos tükrök; köztük van egy, amelynek kristály távában összegyűlt a kinti fény és felém csillog. — A Signora mindjárt jön — közli Maturina, aki abban a pillanatban látszott csak

felébredni; de persze Angelica nem jön be mindjárt és most én vagyok az, aki egyedül maradva elbóbiskol.

— Nem is gondoltam — mondja egyszerre Angelica hangja, — hogy olyan korán jön, és nem tudom, tud-e eléggé megértő és megbocsátó lenni amiatt, amit meg kell Önnek vallanom . . . — a hangja mély és elfogódott, ott áll előttem a sápadtzöldesylem kárpitú falnak támaszkodva és azt a ruhát viseli, amit akkor, amikor először hívott meg, olyan hűvös zöldet, ami Magának is olyan jól szokott illeni, csak őt még különösebbé teszi, mert a pompás blúzrészből merev arany csipke nyúlik föl és fogja körül a nyakat, félig bezárva még arra alsó részét és kissé az állát is, — olyan, mint a királyi udvarok spanyol dámái az itteni meg nápolyi régi képeken s valóban nyugtalan és sápadt. Én méltósággal biztosítom megértésemről, amellyel szemben, kellő esetre, kérem az ő megértését is, amit ő izgatottan megígér — s így megy a társalgás egy darabig valahogy olyan módon, mint akik egymás körül keringenek valami sötétben. Egyszerre csak megvillan benne valami megvilágosodás, szinte mint a falitükrbe gyúlt fény, és megért. — Lehet, hogy most nem azt akarom mondani, amit várt — szól egyszerre dévajul — de én nem tehetek arról, amit gondol; nos most csak arról van szó . . . — és megmagyarázza: itteni német barátaim egy kis összeesküvést szöttek, hogy megmutassák nekem a Campagnát, már meg is állapodtak egy kirándulásban, sőt el is rendeztek mindent, csak éppen nekem nem mertek szólni, s ő sem, akit megbíztak azáltal, hogy meghívjon, de most már nem lehet tovább halogatni, mert a kirándulás holnap lesz, és a mieink most este éppen azért jönnek, hogy a végső apróságokat megbeszéljék együtt . . . ne haragudjak, de bizonyára nagyon elszomorodnának, ha nem mennék . . . és bocsássak meg, hogy csak az utolsó pillanatban mert szólni . . .

A helyzet olyan meglepő és humoros volt, hogy nem volt mást tennem, mint akarva-akaratlanul igent mondva, önkéntelenül fölkacagnom s a mennyezeti freskók meztelen, kövér bambinói huncutul kacagnak vissza a hiúságotat ért föl-

sülésre. Kérem, hogy Kegyed is mosolyogjon rajtam, ahogyan én akkor magamon — egyrészt azon, hogy egy csomó kedves felnőtt ember így féljen az Ön Johann Wolfgangjának feszes-ségétől, másrészt hogy ez a feszességgel párosult hiúság milyen pácba került itt. Angelica azonban hálálkodik és tapintatosan másra tereli a szót. Ah, hogy irigylem ezeket a római németeket, akik németekből itt valóban déliekké tudtak olvadni, s íme, megkíséreltem most én is, hogy kövessem őket: ezen a napon voltam itteni barátaimhoz, akik most kezdtek szállingózni, először — amint gondolom — barátságos, mégpedig (amint szintén gondolom) elbűvölően, úgyhogy mind meg voltak lepve. Ime, ti kedves Enyéim otthon, bizony csodáljátok meg, mi lett a ti nehézkes weimari Goethétekből, bizony fecseg, nyájaskodik, boldogít egy csomó embert ezen az estén. De hát mást lehetett volna tennem? Ők pedig csak úgy sugároztak, különösen a derék Tischbein, akiről kiderült, hogy ő volt az értelmi szerző, mégpedig azért, mert a képhez, amit lefestésemre tervez s amihez már csinált is vázlatokat, a Campagna kell háttérül; ott, tulajdon ott akarja körémfesteni a tájat! A derék ember olyan büszkén forgolódott egész este körülöttem, mint valami bárány egy oroszán körül, aki barátságot kötött vele . . . Nos, így történt, hogy másnap elhurcoltatni engedtem magamat a Campagnába, — aztán pedig, még meglátja majd, milyen csodálatos kalandba utána!

Olyan kedvesek voltak, hogy a társaságnak kibérelt három gyorskocsi — vettura — az én lakásom előtt állt meg a Spagnán. Jól aludtam, s elmúlt a bosszúságom is, így hát eloszlott az, amit előző este közvetlenséggel és nyájaskodással kellett eloszlatnom — úgyhogy bizony megint csak a ti ismerős Goethétek mászott föl a vetturára, fehér kiránduló köpenyével és teljes méltóságával a kora reggelben. Tudnotok kell, hogy itt Rómában, nyáron, nem lehet olyan korán kelni, hogy meg tudnók előzni a napot: nincs reggel és nincs hajnal sem, a nap egyszerre csak egyszerően fönn van, mégpedig valóban „fönn”: minden előzmény nélkül magasan áll a házak fölött s ég és föld csak úgy tündökölnek a hőségtől.

Hosszú városi utcákon, majd Róma külvárosain át, emberekől és gyerekektől csak úgy nyüzsgő bérházak között, száradó fehérnemük tengere után, váratlanul, akár az égre a nap, ugyanúgy átmenet nélkül kerül elénk a Campagna, — előlép egy gyönyörű külsejű ódon templom és egy magas, hajdan piszkosrózsaszínre festett emeletes korcsmaház között: eddig város volt, most pedig, ameddig csak a szem ellát, a Semmi, azaz a Campagna!

Vöröslő, kiszült föld és ahhoz olvadó színű, ritkás, vékony és magas fű, s a határtalan, vörhenyes síkság fölött kegyetlenül kék, szinte fekete mennybolt, olyan félelmetes magasságban és messzeségben, ami szinte már valószínűtlennek látszik: az út egyenesen előre metsző szürke szalagja mellett szemünk síremlékeket vesz ki a közeli vakító ragyogásból és száraz gőzből, — a kocsi végigiramodik a régi római köveken (tulajdon ama kövek, amiket azok fektettek le, — s hogyan is építettek volna azóta bármi polgárilag hasznosat?) s ekkor a kemény, összepörkölődött föld mintha csak hajigálni kezdené itt-ott hantjait. Vadnyulak száguldanak cikázva el-beljebb az úttól, bele a síkba, rozsdavörös vadmadarak csapnak a magasba: a mögöttünk még egészen közel fehérülő Rómától úgy-szólván csak néhány lépésnyire a táj visszaváltozott ugyanolyan vad természetté, amilyen egy őserdő vagy sivatag közepe. Pedig — mondta Tischbein, aki kitűnően ismeri ezeket a római régiségeket is — azt mondják, hogy a Campagna valamikor zöldségeskertek és szőlők, meg gyümölcsösök valóságos paradicsoma volt s dús, hűvös lombok, vízárkok, tanyák érték egymást egészen az albán hegyek lábáig, s csak a rómaiak után következő sötét korszakban pusztult meg így. A társaim nem váltak annyira déliekké és pápistákká, hogy ne maradt meg volna bennük honunknak és hitünknek az a vonása, amely, lévén a föld az emberi élet egyedül közvetlenül megtapasztalt területe, itt akar élni, alakítani és használni. Nincs közülünk való utas, aki meg ne döbbenne a látványtól ennek a sivatagi tenger pusztaságnak, amelynek közepén a pápás Egyház székvárosává lett hajdani Róma trónol ezernyi

temploma, szentjei, ereklyéi, egyházi emlékei meg romjai között és közönnyel néz el olyan közönséges dolgok fölött, mint amilyenek a tök, uborka, paradicsom, zöldség és gyümölcs a Rómában összezsúfolva élő milliós embertömeg számára, amely éppen tízszer több, mint a mi weimari államunk egész területének lakossága! Mint művészt, megragadott a vad és kietlen táj látványa, mint államférfi mindig újra elszörnyedek, amikor csak látom.

Egyetlenegy van, amivel Rómájuk számára mégiscsak tördni látszottak a pápák, s ez a víz. A római régiségek közül megőrizték vagy kijavították a magas kőlábakra emelt vízvezetéseket; egyikhez érve vetturáink le is fordultak a kőútról, rá egy széles utcapásra, hosszú zötyögés után elértünk, más utcapások találkozásánál is, útunk egyik céljához, a kocsmához, amelynek közelében azok a romok vannak, ahol Tischbein le akart engem festeni. Egy csomó ecetfával körülnőtt nagy udvar, az első pillanatra alacsonynak tetsző épületekkel, de azután kiderül, milyen szép: földszintjének helyiségei már a földbe süppedtek s néhány lépcsőn kellett már lefelé menni, de karcsú ablakú elegáns emelete s aranyszínűre égett falai, hajdani, de most régi gazdáitól eladott vagy bérbe kiadott főúri nyaralót sejtettek, — az udvaron kapirgáló piszkos tyúkok tojásaiból s a félvad pásztoroknak meg campagnai parasztoknak kimért borból, meg kőkemény, bűdös kecskehúsból, a padmalyról lógó füstölt sonkákból: valamelyik koldusszegény, gőgös római hercegi ház romladozó palotájába csurognak innét a bér garasai. Az emeleten a korcsmároscsalád lakott, itt lenn egy hihetetlenül piszkos, csúnya és rongyos asszony mérte nagy mázas cserépkancsóban a bort a deszkaasztalok mellett ülő betérteknek. Ezek a római pásztorok meg gazdák meg fuvarosok itt mind olyan széles kalapot viselnek és olyan vad szakállakat s nálunk jelmeznek ható ruhákat, hogy inkább illenének valami színpadi banditabarlangba, például Schiller Haramiáinak előadásán. S köztük, vagyis rajtuk túl, íme megpillantok asztalunktól, ahova letelepedtünk, egy páratlanul bájos gyermekleánykát. Tudnia kell,

hogy az olasz nők között egészen ritka a szép, de aki az, abban mintha egymagában volna összegyűjtve mindaz, ami a többieknek nem adatott meg. Kékesen fekete fényű haj, akár a hollótoll, éles egyenes vonallal kettéválasztva fölül, két dús ágba fonva, a fonatok előrevetve hullanak le vállai előtt ajkán félénk mosoly. Végre körötte kezdhet forogni ez a történet!

II.

Nos, meg kell vallanom, hátradőltem, hogy jobban láthassam, s ekkor ért a meglepetés, — asszony volt. Az volt, sőt anya; tarka ruháiban, amint hátradőlve ült ott, éppen gyermekét vette le kebléről, satnya kis csecsemőt. Ő maga is félig gyermeknek tetszett még, nem volt benne semmi asszonyos, és felnőtt vonás, mintha csak nővére lett volna saját gyermekének, — sötéten bársonyos bőrű leányka, arcpírjának hamvában valami fekete árnyalat, talán nem is a naptól, hanem valamiféle szaracén vérnek cseppjeitől, amely, amint mondják, ezeknek a Campagna-környéki parasztnak ereiben kering. De ajka még neki magának is: csak cseppnyi rózsabimbó, fülében válláig érő nagy, cifra, olcsó ezüst- meg vasékszerek, ruháinak vad vöröse és kékje szinte lángol a szobában.

Angelica azonnal észrevette, hogy nézem s abban a pillanatban — ez már olyan asszonyi természet — féltékeny lett, éppen azért, hogy ez ne lássék, nagyon barátságosan és élénken ő maga terelte az ifjú nőre mindnyájunk figyelmét.

— Valóban szép kis teremtés — mondotta — festőnek való tárgy — s rámnézett, mint aki helyettem mondja ki gondolataimat. — Nem fogja lefesteni?

— Csak vízfestékhez értek — mondtam, s annak színei sápadtak ehhez a lángoláshoz... Azt hiszem, Tischbein mesterünk jobban tenné, ha őt festené meg, nem engem.

— Nem is engedné meg! — szólt a tapasztalt Tischbein. — Fiatal asszony, s nem lehet egyedül idegen férfival.

— Nekem talán megengedné — vélte Angelica, de

Tischbein csak ingatta a fejét olyan olasz módon, hogy nem. Neki is lett igaza, csak egészen sajátos okból. Angelica föláll, odamegy a szép kicsikéhez, aki habozás nélkül, gyermeki természetességgel fogadja el a neki nyújtott néhány kisebb ezüstpénzt, mire Angelica azzal a campagnai kiejtéssel, amely valóban egészen külön nyelvnek hatott, megkérdezte, lefesthetné-e. Az azonnal védően takarta el csecsemőjét s szavait a többieknek le kellett fordítaniok számomra. Azt mondta, hogy a gyermek úgyis beteg s a festés megrontaná. A többiek elmagyarázták nekem, hogy ez babonából fakad: a festés az ő fel fogásuk szerint valamiféle varázsművelet, amely leköti a lefestettet a vászonhoz s a festő vagy a kép tulajdonosa birtokába adja; egyébként már látott festést — ezt a vidéket sűrűn látogatják művészek — aztán látva, hogy én vagyok az érdeklődő, a leány reám mosolygott édesen tiszta és szép ajkai-
val, hogy a szép és nagy idegen signor — ez én lettem volna — bizonyára nagyúr és igen jó ember.

— Mi a neved? — kérdeztük meg mi. Ugyanúgy éreztük magunkat, mint általában az olaszok között majdnem mindig: mintha ők mind gyermekek lennének, mi pedig, megmagyarázhatatlan okból, mi vagyunk hozzájuk képest a felnőttek. — Monna Giulietta — felelte ő; nos, „monna” volt, nénizte saját magát a félig még gyermek, — óh, hát hány éves vagy? Mosolygott és látható büszkeséggel, hogy legalábbis éveinek számáig számolni tud, lassan, hogy a számok félelmetes nevei közt és egymásutánjában meg ne botoljon: el kezdte mondani és ujjacskáján mutogatni is: Un . . . due . . . tre . . . — s közben néha bizony akadozott egészen addig, míg ki nem hozta, hogy quindici . . . — óh persze, hogy még csak tizenöt éves!

— Nézze a kezét! — mondotta halkan németül Angelica, s valóban, a nagyon kecses és meglepő módon nem is durva kezecskék egészen feketék voltak, nem is sötétbarnára égettek, hanem fémesen feketék, egészen szaracén módon.

Még kíváncsiabbak lettünk és megkérdeztük: — Ki a férjed és hol lakik? — s kiderült, hogy egy Albano-környéki földesgazda, künn laknak a szőlőbeli tanyaházukban, de a férfi-

nak otthon kellett maradnia az állatokat etetni, míg ő egyedül van útban Rómába a bambino miatt, itt most csak leült pi-henni közben.

Tovább kérdeztük: — Mi van a bambinóval? A Campagna-környék gonosz maláriája volt . . . a gyermek arca éppen krétafehér volt a láztól, s a pillanatra föltakart testecskeéből áradt a láz, a verejték és halálos betegség szaga. Angelica, mint aki védelmet keres, belémkarolt; persze, a malária ragályos, de nem hiszem, hogy föltétlenül megvéd tőle egy nőt, ha belekarol egy férfibe, dehát a nők időnkint jól be tudják osztani ezeket a védelmet kívánó, sőt néha nagyon is kiváltó mozdulatokat. Mindegy, tovább kérdeztük. — Ugye, orvoshoz mégy? Olasz „nem” mozdulattal ingatta a fejét, nem, semmi-esetre sem, az orvosok tudatlan és kegyetlen emberek, nem hiába félnek tőlük úgy a bambinók, — ő az Ara Coeli Kisz-jésusához megy! Az Ara Coeli bazilikát sokszor láttam már a Capitoliumra menet, s mivel nem értettem, mit akar ott, a barátaim versengve világosítottak föl arról a Rómában közismert szóbeszédről, hogy amikor a gyermek Jézus megszületett, Augustus császárnak látomása volt ott a Capitoliumon s áldozatot mutatott be az ismeretlen gyermekistennek, a világ leendő Urának, — állítólag pontosan ezen a helyen áll az Ara Coeli bazilika, ahol ő a gyermek Jézust imádta. Ottani kis szobrát mindig az időnek megfelelően, vagy az alkalom szerint öltöztetik fel, többszáz ruhája van, rengeteg ékszere, amit azok adtak, akiknek meggyógyította gyermekét, mert főképp ezekkel és ezért mentek Hozzá. Különösen a campagnai pásztorok tisztelik őt és az Ara Coeli Máriát, annak emlékezetére, hogy a pásztorok között történt a születés — a pásztorok időnkint búcsújárással vonulnak elébe, kecskéket, báránykákat adnak és furulyáznak, sőt még táncolnak is neki!

— S mindent ott a templomban? — kérdeztem fejcsóválva. — Ott! — felelték ők nyugodtan; ebben a tekintetben ők már elolaszosodtak. Megkérdeztem Giuliettát, nem várna-e be bennünket, kocsival vinnők be; arra gondoltam, mégis orvoshoz visszük a gyermekével. Ő azonban tiltakozott: nem, ez búcsú-

járás is, nem teheti, pihen egy darabig, aztán tovább megy. De én nem adtam föl a reményt, most már magam siettettem a festést s kimentünk mindenféle tüskés vadgazon, néha bozótton át addig a római faragott köig, ahova Tischbein akart helyezni a képen. Valamiféle régi római villa maradványa lehetett, abból az időből, amikor itt még dúsgazdag kert volt, egy fehér márványpad töredéke; az aranyszínűre égett márványdarabról zöld és arany gyíkok surrannak le, a bozótbokrok körül vadméhek döngenek, közelükben lávakövekből épített falmaradvány, félköralakú fürkével, valaha valamiféle urna állott benne. Tischbein leültetett és tisztelettel közölte velem, hogy a fürkébe — majd Jupiter fehér márványfejét fogja festeni ... tiszteletemre ... Leültem tehát a márványpadra s míg Tischbein fölrakta állványát és festőszereit s vázolni kezdett, Angelica, aki elkísért, selyem napernyőjét forgatta és igyekezett szórakoztatni ... — Dél ... dél ... dél ... Hatalmas szalmakalapjában és óriási szakállával, vén, vad pásztor hajtja el nyáját mellettünk, nehéz, langyos, émelyítő juhszag árad felénk, a levegőben, a majdnem feketének tetsző égen szinte odafüggesztett kövekként, mozdulatlan ölyvek lebegnek ... S Angelica pillantásai arra kériek hosszú idő múlva Tischbeint, hagyjon bennünket magunkra.

— Milyen figyelmes ez a Tischbein — mondotta, mikor elment, azzal az ürüggyel, hogy látja, nyugtalankodom Giulietta miatt s megnézi, ott maradt-e még a fogadóban, — milyen figyelmes ez a Tischbein, hogy Jupiter fejét festi majd az Ön feje mellé, mintegy az Ön lényének jelképéül. Ha tíz évvel ezelőtt jött volna Rómába Ön, nos, akkor bizonyára még Apollót kellett volna jelképnek választania.

— Ön is nagyon figyelmes — feleltem méltósággal, — hogy Apollóhoz hasonlítja azt, aki tíz évvel ezelőtt voltam. De nem fogadom el más értelemben, mint abban, hogy már sajnos, Jupiterré korosodott a hajdan ifjú Apolló!

Vérvörös selyem napernyője arany és rózsaszínű fényárnyékában álldogált s most lebocsátotta a botját s hegyével rajzolgatott a földön s piszkálva a márványszilánkokat.

— Nos? — mondta lassan, lágyan — mindenképpen kár, hogy nem tíz évvel ezelőtt jött már Rómába. — S habozva hozzátette még: — Én már akkor is itt voltam.

Csak a tiszta igazságnak tartoztam volna azzal, ha azt mondom, hogy mennyire vágyakoztam már akkor is Rómába, s hogy én is sajnálom, hogy már akkor nem jöttem Rómába. De ez vallomásnak hathatott volna az ő vallomására, amely most végre elhangzott, de közelebb-távolabb vagy hat festő barátunk dolgozik, s féltucat ember ha valamit megír német, sőt olasz, sőt francia városokba való ismerőseinek, meghittjeinek, övéinek, arról hamar mindenki tudni fog, — itt nincs más hátra, mint elmenni, hát andiamo, andiamo, még itt a Campagna közepén hull a karjaimba, mint valami tüzes hópehely!

— Nézzük meg Giuliettát! — mondtam neki, — hátha én rá tudom beszélni, hogy maradjon!

Ő vörös meg sápadt lett s a vállán forgatva napernyőjét jött mellettem a bozótban, miközben ostobánál ostobább semiségeket mondtunk, csak azért, hogy beszéljünk. Végre okosabbnak tartottuk hallgatni és kiderült, hogy Giuliettának is hült helye az ivóban. Nekivágott már egy ösvénynek azok közül, amiket gyermekkorától ismert az itteniektől, s azon át, túskebokrok meg rejtekkutak között gyalogolt Róma felé, már órák óta. Ég és föld reszkettek a hőségtől, mint valami látomás és a száraz, tündöklő pára föloldott minden körvonalat, még a San Pietro kupolája is, amit pedig az előbb még látni lehetett, beleveszett a könnyörtelen lángolásba. Rettentő volt még elképzelni is, hogy az égből aláhulló tüzesöben visz egy súlyosan lázas csecsemőt egy a Capitoliumon épült pápista templom felé! De ő, mint valami vadmadár, röppent bele égőlegű Campagnájába, amelynek útjait éppen olyan jól ismerte, mint annak vadjai... mint a vércsék, amelyek még mindig mozdulatlanul függöttek a haragfekete-kékű égen, az élesen ciripelő tüzes, rótt sík fölött, csak ők látják már, mi meg se találónak már. Gyalogolni fog most, az egész délutánon át... az alkonyat forró páráin át... a csillagok alatt éjszaka...

— Lehet, hogy csak hajnalban lesz Rómában! — mondtam

majdnem kétségbeesetten. A dolog elrontotta egész napunkat annyira sajnáltuk mind és mind kíváncsiak voltunk, elér-e legalább az Ara Coeliig. Amikor Tischbein, késő délután, végzett a vázlatával, felültünk vetturáinkra és bizony így is a csillagok alatt érkeztünk meg, de megbeszéltük, hogy már másnap találkozunk egymással a Capitoliumnak alján, annál a lépcsőtoronynál, amely fölvezet az Ara Coelihez. Mindenkit érdekelt a dolog tovább, s mind ott is voltunk másnap dél előtt.

Ezekben az itteni pápista templomokban semmi sincs a mi templomaink gondozottságából és tiszteltségéből, az Ara Coeli is olyan, mint valami piac, ide zarándokolók és kíváncsiak, nézegetők és ájtatosak, búcsúsok és koldusok zsibvására, tele imák és szertartások hangjaival és beszélgetésekkel, s az oltárok mellett, függetlenül mindattól, ami a templomban folyt, miséket olvastak és litániákat mondtak szórósarcú barátok, mert amint kíséroidim felvilágosítottak, az Ara Coeli valamiféle barátoké. Az egyik oldal nagyoltáránál énekes nagymise ment, egy embercsoport s a kórus énekelték együtt a baráttal. Kisebb-nagyobb, de inkább kisebb pásztorcsoportok is érkeztek.

Kegyed tudja, mennyire az a véleményem, hogy az emberek utoljára a görögök meg a rómaiak alatt tudtak építeni s mennyire nem szeretem ezeket a közbeeső időkben épült templomokat. Ez még ráadásul el is volt árasztva zászlókkal és szörnyű képekkel, lámpákkal meg füzérekkel, falra aggatott táblácskákkal és azokkal a magukkal hordozható imakegyszekkel, amit ők olvasónak hívnak. Azonban a bazilika még őskeresztény épület volt, valóban egyik legrégebbi temploma Rómának s a szellős, roppant csarnok, a falak arányai, az ősi, megkapó gerendamennyezet, mind megőriztek és megéreztettek valamit a Köztársaság és a Császárok Rómájának építési nagyságából és erejéből. E gondolatok miatt már majdnem el is felejtettem Giuliettát, aki miatt jöttünk, mikor Angelica és Tischbein figyelmeztetnek, hogy menjünk a főoltár felé, ha még itt van, nyilván ott találjuk, — megyünk a hatalmas épít-

mény felé, amelyen égő gyertyák máglyatüzének valóságos tengerében megpillantok középütt, fenn egy felöltöztetett gyermekszobrocskát, gyermekesen egyszerű arcocskával, szét-tárt karokkal, arannyal kihímzett selyemszoknyácskába öltöztetve, fölötte afféle misemondó palást, teleaggatva ékszerekkel, a fején aranyló korona, afféle tiara. Ez a zsúfolt pompájú, festettarcú, kopott fa-gyermek az Ara Coeli Kisjézusa: búcsúbeli vásárbábú, misemondó pap, gyermek és pápa egy személyben, a külseje szerint. S csoportok vonulnak elébe és külön-külön egyesek, valóban pásztorok, még gödölyéket és bárányokat is hoztak, s a kis állatok bégettek, szerencsére furulyaszó most nem volt; azóta megtudtam, hogy ezt inkább csak karácsonykor szólátják. Itt is elnézelődtem volna, annyira hatott a kíváncsiságomra a váratlan és rendkívüli látvány, amikor Angelica keze megszorította az enyémet. Meglátta és megmutatta Giuliettát, amint az oltár egyik lépcsőjén, a gyász és fájdalom megmerevedett szobraként ült, tolongók, imádkozók és koldusok között, elcsigázottan és rettenetesen, karjában szorongatva kisgyermekét, aki azóta meghalt, de ő most láthatóan nem törődött vele, sem magával, sem mással, és vele se törődött senki. Szörnyű volt. A halottal térdein és karjában: oly fönséges és rettenetes volt, mint Michelangelo Pietája, amelyet láttam itt Rómában s amely kétségkívül a legnagyobb és igazi szobrok közé tartozik az antik óta. De most Giuliettával törődtünk. Megismert bennünket, ez látszott rajta, de meg sem mozdult, mi pedig pénzt vettünk elő és szórtuk kötényébe, aranyakat és ezüstöket. Angelica a karomra támaszkodott és kérdezni szeretett volna tőle valamit, azonban nem jött ajkára szó. Ekkor Giulietta fölállt, előtte nagy gondosan, de mintegy félálomban a pénzeket egyik markába gyűjtögette, azután mindegyiket, darabról-darabra, odaadogatta sorra a koldulóknak, kik ott ültek vagy álltak a tolongásban. S mikor ez megvolt, hozzám fordult és szólt ajkaival, melyek ebben a pillanatban sötétek voltak, majdnem feketék, rajtuk a könyveknek, mintegy ecetnek és epének keserősége.

— Ő nem akarta! — látszottak mondani az ajkak, s a ki-

csiny szobrocska felé fordult az oltár közepén; s az volt a legrettenetesebb, hogy a gyermekét vesztett anya most mintha mosolygott volna. Azután pillanatot sem veszve, ügyesen, szinte gyakorlott mozdulatokkal, mintha egyebet se csinált volna idáig egész életében, mint halott csecsemőket csomagolt volna be: bepólyázta a kis holttestet, belekötötte égővörös nagy vállkendőjébe, a hátára vette, ahogyan a cigányasszonyok hordják csecsemőiket, s anélkül, hogy most már szikrányt is törődött volna többé, útjára indult. Átment a rajongókon és imádkozókon, a tolongókon és érkezőkön, az elmenőkön és térdelőkön, végigment a templomon, majd végén újra megfordult, még egyszer letérdelt mélyen a földre, keresztet vetett kétszer-háromszor is és lement a Capitolumnak a bazilikából lefelé vezető lépcsőin. Nagyobb és bámulatosabb volt, mint akár az lenne, ha igaz lenne, a római legenda, hogy itt Augustus mutatott be imádó áldozatot az isteni Gyermeknek, a világ leendő Urának. Áldozata és hite nagyobb volt, mint Augustusé lehetett volna, kiáltottam föl magamban s elkezdtem sejteni, hogy itt, ezen a ponton, valóban a világ legnagyobb hatalmasságát és annak anyját tisztelik. De nem volt erőm, hogy mindezt végiggondoljam, s azt is elgondoljam, hogy most értettem meg örökké gyermeknek és ifjúnak maradt voltukat — utána siettem és néztem, amint pipacs-vörös kendőjébe kötött halott gyermekével végiglépdél a lépcső fokain, míg bele nem tűnik a vakító fényességbe és kavargó mészporba, — most végig fog menni Róma utcáin, végig a Campagna tűztengerén, végig az alkonyat maró, égető porfátyolán, látni fogja maga fölött a csillagtengert s az alatt érkezik haza. — Csodálatosabb dolog — mondtam a kis szobor és az Ara Coeli Madonnája felé — mintha meggyógyították volna gyermekét!

III.

Nem tudom, mi történt velem ott abban a pápista templomban, de azon az éjszakán nagyon érdekeset álmodtam. Ön tudja, mennyire nem szoktam álmodni, mégpedig nem azért, mintha lényem alapját most már a józanság, értelem és akarat alkotnák. Nem, én ismerem démonaimat! Ám én akkor sem álmodtam, amikor azok szabadabbak voltak, s fiatalabb éveimben én jelentettem a költészet és képzelet forradalmát német földön. Tehát nyilvánvalóan nem azért nem szoktam álmodni, mintha túl józan volnék, vagy nem volna képzeletvilágom, sőt képzelőerőm, — ellenkezőleg, én azért nem álmodom, mert képzeletvilágom és képzelőerőm teljes hatalommal működnek mindig, amikor ébren vagyok, s értelmemmel karöltve velük alkotok.

Magányosan gondolkoztam egész este, föl és alá járva a lakásban, a magam módján. Ön tudja, hogyan szoktam ezt tenni, hátrátéve kezeimet és beszélve azokkal, akik esetleg véletlenül körülöttem vannak és bámulva hallgatják elmém hangosan járó gépezetének működését, — vagy ha csak kettesben vagyunk, diktálom titkáromnak gondolataimat, pontosan úgy, ahogyan azok jönnek-mennek. De most csak magammal beszéltem és képzeletben mondtam tollba. Vajjon lehetséges-e — gondolkoztam egész este, hogy pontosan 1786 évvel ezelőtt ennek a birodalomnak Judea nevű provinciájában ne élt volna az a férfiú és az az anya, ők ketten, akik még ma is ebben a roppant hatalomban részesülnek, amit az Ara Coeli-ben láttam. Milyen idejétmúlnak hat az a tisztelet, amelyben részesülnek! Milyen naivak az eszközei: szobor, ruhácskák, merrev képek, zászlók, bárányok, fuvolák, litániák, énekek. Néhány száz évvel ezelőtt mintha még mutatkozott volna az életerő fellobbanása ebben az egyházban, akkor még hatalmas művészete volt, ma az is kiégett, — úgy tünt föl, mintha nem maradt volna más, mint amit délelőtt láttam. De maga ez is megrendítő volt, hatalmas és erőteljes. Ennek a rendkívüli dolognak mégiscsak rendkívüli kellett hogy legyen az alapítója,

ami annál csodálatosabb, mert a róla szóló elbeszélések szerint egyszerű ember volt, s anyja is csak olyan gyermek-anyácska, mint az a fiatal asszony a Campagnáról. Vajon tudott-e például írni-olvasni? S vajon hogyan gondolják a pápisták, hogy mikor naponta millió és millió ember fordul hozzá, ő tud törődni mindnyájukkal külön?

Nos, nyilvánvalóan ezek miatt álmodtam!

Mindenekelőtt előre kell bocsátanom, hogy ezt az álmot is éppen olyan könyörtelen pontossággal figyeltem meg, mint minden egyebet. Ön tudja, mily roppant erejű figyelem tartja bennem székhelyét, — mintha ahelyett, aki kívülről vagyok, egy mindig önmagát figyelő, érzékeny démon guggolna bennem, egy őrült, akinek az a legfőbb mániája, hogy nemcsak érzékel, de figyel is, ami vele esik, s innét a magyarázata annak, amit pontosságomnak vélnek — a mélyén az a gőg, amelynek minden fontos, ami önmagával kapcsolatos és érzékenysége számára semmi sincs, ami kicsiny volna. Nos, én már nem is tudok szeretni anélkül, hogy ne figyelném meg egyúttal, hogyan történik, úgy, hogy ez már nem is valóságos, tiszta tartalmú öröm és szeretet, hanem egy önmaga által megfigyelt valami, s így már nincs is örömöm a szeretetben. De ugyanilyen módon bánataim sincsenek. Mások és önmagam megfigyelésének sokak, sőt mindenki által vélt hatalmával állok az egész élet fölött, sőt önmagam fölött is. És tudom, hogy ebben van valami rendkívüli. Ám visszatérek arra, hogy leírom álmomat.

Nos, ahogyan az álomban mindig történni szokott, kívülről láttam magamat, mégpedig pontosan úgy, ahogy Tischbein lefesteni akar. Ültem a fehér márványpadon, oldalt mögöttem a rom s fehér porköpenyben voltam.

Egyszer csak ime, elkezdenek vonulni a campagnai pásztorok, fuvoláikkal és nyájaikkal, keresztülsörtetve a romok körül nőtt alacsony, vad bozóton, sovány, fekete fiatal asszonyaikkal és csecsemőikkel és rámpillantanak, mintha csak hívnának. Bennem föltámad a kíváncsiság, hogy hova mennek és elindulok én is a romok s az alacsony túskegáz között fe-

lélük. De minthogy ők vadul csörtettek előre, én meg csak a magam megszokott módján mentem, és óvakodtam, nehogy a szurós és görcsös ágak megszagassanak, elmaradtam. Bosszus lettem és megálltam. De egyszerre egy lágy, sötétfényű hang így szólt:

— Már közel van kérem. Jöjjön!

Olyasféle fényben, amely legjobban hasonlított a gyertyáéhoz, egy kőfal bemélyedésében, római oszlopromok között megpillantottam egy egyszerű fiatal asszonyt, amint csecsemője fölé hajol. Odamentem hozzá és megkérdeztem:

— Kicsoda Ön?

— Mater Salvatoris! — felelte ő nagyon kedvesen és derűsen, és az aranyló félhomályban, amely körülvette, nem tudtam őt úgy szemügyre venni, ahogyan szerettem volna s mintha csak pusztán saját hangjával lett volna azonos. Én pedig zavarba jöttem, mert ez a hang mintha vörös iniciálékkal lett volna nyomtatva a kereszténység misekönyveiben és breviáriumaiban. De mégis hihetetlen volt, hogy itt ül csecsemőjével együtt a romok között, egymagukban.

— Ugye, nem érti — mondta ugyanaz a hang — hogy ez miért van? Most arra gondol, hova lettek a többiek és hova lett mindenki más.

Nekem be kellett vallanom, hogy igaza van és így szoltam hozzá nehéz nyelvvvel és megalázottan:

— Igen!

Ő pedig válaszolt újra ugyanazon hangon:

— Velünk mindenki csak egymaga áll szemben, annyira külön-külön, mintha ő egymaga volna az egész világ!

S ekkor pontosan megértettem, hogy ez az esti kérdésemre kapott válasz. De én nem tudtam válaszolni, mert a fiatal asszony olvasott bennem, mint a nyitott könyvben. Újra megszólalt:

— Azért vagyunk itt annyira egyedül, mert Ön az, aki ennyire egyedül és elhagyatva tart bennünket. Noha ma délelőtt és este törődött velünk!

Ezt sem magyarázta meg jobban, de én így is megértettem,

— mintha azt suttogta volna nekem valaki, hogy azért látom őket, mert ma törődtem velük.

— Önnek szeretnie kell őt! — mondotta ugyanaz a lány hang. — De nem szereti. S lássa csak: milyen védtelen, elhagyatott szegényke!

Én csak állottam megzavarodottan és tudtam, hogy gondolataimmal ki vagyok szolgáltatva nekik, — de amit gondoltam, az mégsem volt más, mint habozás és kétely, hogy vajon valóban van személyes Istenség, aki az égnek és földnek hatalmas Ura, vajon miért kell ilyen alakban jelentkeznie a világban, egy szeretetért és védelemért esengő csecsemő képében, akit hovatovább csak az olyasféle tudatlanok fogadnak el magától értetődően, mint a szegény kis Giulietta, de az olyanok, mint például én, nem. S anyja, az édesanyja, miért olyan, mint egy egyszerű campagnai pásztorasszony?

Ezeket gondoltam, és láttam, hogy mindez elszomorítja. De azért biztosított:

— Vegye fel kérem a csecsemőt és próbálja szeretni őt!

Szeretni! Ezzel az én hideg szívemmel, amely mint valami ütésre összeszorított ököl, oly kemény...

De most ebben a pillanatban minden oly végtelenül egyszerűnek és könnyen elhihetőnek tetszett nekem, hogy azonnal megteltem készséggel és boldogsággal, hogy amit kíván, megtegyem. Szeretetről beszélt és én rájöttem, mennyire tele vagyok ennek csengésével. Lehajoltam tehát, hogy fölvegyem. De akkor megütődtem: Ő nem volt más, mint az Ara Coelibeli Kiszjézus, a kicsi szobrocska ama kezdetleges és ízléstelen pompába takarva, amely ott abban a bizonyos templomban körülveszi. Ezt kellene tehát nekem szeretnem? Ám minthogy ő már a kezemben volt s tagjaiban pedig benne volt a mozdulat, hogy fölemeljem, megpróbáltam megtenni, de nem tudtam. Ott viaskodtam vele és mérhetetlenül súlyos volt, súlyosabb, mint az egész világ és úgy tűnt föl, mint valami látomásban, hogy az egész világ engem néz, mialatt vele viaskodom. Így történt, hogy az erőfeszítéstől egész forróan és csapzottan ébredtem föl és azonnal Ön után kezdtem kívánczolni,

mint akkor, amikor el akarok valamit felejteni. Szomorúvá tett a gondolat, hogy Ön olyan messze van. Dehát mit tehetünk? Elaludtam újra, és ami már régen nem történt velem, jól bealudtam a késő délelőttbe, majd a holnap induló posta számára megírtam ezt a levelet. Önt és valamennyi barátunkat üdvözli az Ön Johann Wolfgangja.

ÖSZENTSÉGE GYÓNÁSA

I.

IN NOMINE PATRIS, ET FILII ET SPIRITUS SANCTI — mondotta határozottan az egyébkor inkább habozó, félénk fiatal hang a feloldozási formula végén, s a már addig is egyenesen kinyújtva tartott kar a bőujjú fekete bencésöltözetben: a keresztvetés villámgyors mozdulatára vonódott a térdelő fölött. A pillanatnak egy töredéke még kellett ahhoz, hogy az ifjú szerzetes leküzdje meghiúsultságát és hozzátegye még, majdnem elfulladóan, — AMEN!

De a térdeplő biborvankosán térdelő másik pap, aki csak

mellén keresztbetett karjainak nyomásával fejezte ki, hogy ő is keresztet vetett az abszolúció alatt: nem kelt fel és tovább is mozdulatlan maradt a vállaira vetett köpeny súlyos redői között. Egő csend volt az élénkvrös téglapadlójú kolostori szobában, amely inkább volt könyvespolcokkal körül fogott tágas dolgozóterem, mint cella. Csak a lombard házi-szöttek szerinti mintájú, fehér és fekete négyszögekből összevarrt pokróc, afféle durva kecskeszőr cserge, jelezte az alacsony fekvőhelyen azt, hogy a gazdája ugyanitt szokott aludni. Harangszó hangzott fel. Azzal a csengéssel, amelyből csak vízből szállanak fel hangok. Amint hogy úgy is volt: a velencei San Giorgio Maggiore szigetkolostort a lagunától elválasztó tengeráron át és abból visszaverődve szolt a közeli San Moysé templom rekedt, himbálódzó, lágy harangszava. Most a fiatal szerzetes térdelt le az előtt, akit az imént feloldozott:

— Szentséges Atya, letette gyarló kezembe életgyónását . . . Ennél egy első áldozásra készülő gyermek bűnei is sokszor súlyosabbak . . . Vigasztalódjék meg most már és ne legyenek kétségei . . . S esedezem Szentségednek: bizonyára már várják bíborosai!

Az felállt s a széttáruló téliköpeny alatt, amit azért is vett magára, mert fázott, kivillant a pápák reverendája. S noha megválasztása órájától kezdve jogosan viselte ezt: Chiaramonti bíboros még éppúgy nem tudta megszökni, mint a magaválasztotta VII. Pius nevet. Még zavarta a fehér ruha és legszívesebben leborította volna valamivel. Olajzöld és fekete vonásai, ezek a most hatvanéves korában: édesanyja leányosan finom, nyugtalan és szép arcára emlékeztetőek, szinte izzottak a fájdalomtól. Majdnem kérően szolt:

— Szerettem volna még néhány percre nem lenni más, mint egyszerű keresztény. Nem Krisztus földi helytartója. Mit lehet azonban tennem? — S hogy hevesen széttárta öklbe fogott kezeit, válláról aláhullott a köpeny. Minthogy nem lehet tudni, hogy a konklávéból kikerülő pápa mekkora lesz, a pápai udvarmesterek mindig három fehér talárt készítenek oda — ezek közül persze a legkisebbet kellett kiválasztani és

odaadni Chiaramonti bíborosnak, ám neki még ez is bő volt. Széles ráncokat vetett és a földet söpörte. De a választás, meg a holnapi koronázás között annyi tennivaló és nyugtalanság zsúfolódott össze, hogy senkisémm tudott gondolni átszabásával. A pápai öltönyök főkamarása meg a ruhatár szabói különben is Rómában rekedtek. S az egész télen át tartó velencei konklávén kívül-belül olyan viharos és zaklatott volt, hogy köztük még ez a túlnagynak maradt pápai reverenda: valóban a legkisebb és legegyszerűbb ügy volt, noha kényelmetlen volta még inkább fokozta a megválasztott számára az összes körülmények zavarosságának érzését.

— Álljon fel kérem, Fiam! — intett a szerzetesnek, s mikor az megtette, úgy kérte meg őt, mint házigazdáját: — Leülhetnénk talán mind a ketten?

Amaz zavartan engedelmeskedett. — A karosszék... — vélte aggódva — ... talán rátehetnénk egy párnát, puhább lenne... Ám végül is nem volt mást tenni, mint összehajtogatni a fekvőhelyet fedő lombard parasztpokrócot, a szülői ház ajándékát a szerzetesi szobának, és ezt tenni a székre. A pápa engedte, mert érezte, hogy Don Anzelmo kényelmetlenül érezné magát, hogy még ennyi kényelmet sem fogad el tőle. Leült és intett, hogy az is üljön le. Közben szeme végigsiklott az íróasztalon. Kecskelábakra tett szorosan a falhoz tolt, hosszú és széles deszkalap volt, szétszórt könyvekkel és papírlapokkal, lúdtollakkal, a szoba lakója készítette füzetekkel. Ferde állványon, ami író- és olvasópolec egyben, nagy fóliánsok álltak felütve, ismerősek a pápának: Baronius művének, az Annales Ecclesiasticinek kötetei.

— Parancsoljon fiával Szentséged! — s a fiatal hangon érzett, hogy csak most kerekedett fölül valami emberi melegség azon az illetődöttségen, amely a kolostorszigeten megválasztott pápának az a kérése érte, hogy az új Szentséges Atya — maga is hajdani bencés — a San Giorgio legfiatalabb felszentelt papjának akar meggyónni, mielőtt koronázási miséjének gyertyatengere a San Marco jáspiszöld falaiban és mozaikjainak aranytavában tükröződnék!

II.

DON ANZELMO EMLÉKEI mezitlábás, feketebőrű parasztfiú korában kezdődtek. Bár sokkal inkább igazi velenceieknek számítottak, mint a lagunák utcáiba máshonnét sokkal később beköltözött családok, nem Velencében éltek, hanem annak szárazföldi külvárosában, Mestrében, s annak is a határában, a San Giorgio Maggiore major egyik tanyaházában. A major a szigetkolostoré volt, úgy tudták már ezer éve; s a Pericoliak, ameddig csak a család emlékezete és a major számadás-írásai visszanyúltak: bérlői voltak a major Pericoli-dűlőjének s valójában százévek óta tulajdonosai az azon maguképítette alacsonyemeletű, de tágas lombard tanyaháznak. Az épület mélyen besüppedt földszintjének óljait és istállóit az állatok lakták, az emeleti nagyszobában a szülők széles ágyában viszont a Pericoliak megszámlálhatatlan nemzedékei születtek. Már pendelyükben munkára hajszolták őket szüleik és nagyobb testvéreik a ház körüli kertföldeken. Minden négyzet-hüvelyknyi földet meg kellett művelniök, hogy etetni és ruházni tudják az egyre szaporodó családot: a kukoricából, a gyümölcs- és eperfákból, az azokra felfuttatott szőlőből, a selyemhernyókból, a földigérő tőgyű, apró, de nagycsontú tehenekből, a sovány, fekete, örökké dühösen éhes disznókból, a tyúkokból és a tojásokból, az őszi madárvonulások idején hálókkel elfogott vadmadarakból, a mestrei és velencei piacokra hordott paradicsomból; s még a bért is fizetni tudják. S majdnemhogy afféle hűbérül — lehetőleg minden nemzedék adott egy-egy fiút a kolostornak. A Pericoliak ezekben emelkedtek a legmagasabbra. Pedig a család szétrajzott a Lombard síkság mézsféher izzású égetőkemence-ege alatt Páduától egész Veronáig a Po mentén, fel egészen Milánóig. S ha két-három nemzedék múltán el is szakadtak egymástól, az ősi major nem szűnt meg őket ontani.

Velencének csak katonát adtak, kézműveseket, matrózokat és az Arzenálnak munkásokat. Amíg csak fennállott a Fenséges Köztársaság, szárazföldi csapataiban mindig szolgáltak a

családból való férfiak, a tengerészek között tűzérek a csatahajókon és közmatrózok a tehergályákon. Pericoliak estek el vagy szálltak hullámsírba, vagy jutottak mór és török fogásba Szicília alatt, Kréta alatt, a Jóniai szigetek között.

Az emeleti nagykonyha egyik sarkában állott, amint itt szokásos volt, az asztal, és faragott padsorok fogták körül; a többszázéves asztal fölött a 'Vangelista San Giovanni hadigályának, a Flotta legnagyobb ágyúscsatahajójának faragott mása függött, maga is megfeketedve a szurokká pácolódott gerendák alatt gomolygó füstben. A még gyermek Anzelmo egyik öreg nagybátyja egész életét ezen a gályán szolgálta le, mint a tat-oldal tűzmestere. Anzelmo ismerte a füst-ette arcú, lepörkölt szőrű, fekete aggastyánt, aki ifjúkorától faragta a szolgálat pihenőóráiban, a saját kezével, híven lemásolva minden cifrázatáig, a legkisebb faragványig, minden árbocig és keresztrúdig pontosan. Formái azután élesen belemetszödtek a kisleány emlékezetébe, mert ő mint a családnak eleve kolostorba küldeni szánt tagja, tízéves kora után kimaradt a többiek munkájából, sőt még a játékaiból is és nagy sóhajtozva, nem egyszer kinlódva tanulnia kellett a konyhai nagyasztal sarkában, és fejtörései közben a magasba nézve sokszor vizsgálta a gályát. Szívesebben ment volna el szolgálni rá — dehát a deklinációkat kellett tanulnia, míg a konyha gerendapadlója alatt anyja tyúkjai pityegtek a baromfióiban.

Hogy a kolostornak adják, az eldöntött dolog volt róla már gyermekkorában. Végre is ő volt a legvékonyabb csontú és munkára a leggyengébb. Így aztán két éven át, tavasztól a télelőig, minden hétköznap begyalogolt, többnyire mezitláb, Mestrébe, az ottani Fekete Atyák iskolájába. Tanításáért némi pénzt fizettek, de a család ezt is sokszor és keserítően a fejéhez verte! Azt se ritkán hánytorgatták, nem lesz-e kidobott pénz az egész; megfogja-e a feje, amit tanul? Gyenge volt védekezni és vitatkozni, inkább elsírta magát; végül egy vásárnap meghívták ebédre a Don Benedettot, aki ezeken a napokon a szigetkolostorból jött ki, hogy a major kápolnáját misével, gyóntatással, a bűnösök megintésével s rövid, velős

prédikációkkal ellássa. A család gúnyosan, majdnem ellenségesen hallgatta, tud-e felelni a testes, kicsit asztmás szerzetes kérdéseire a katekizmusból, a bibliai történetekből, az összeadásból és kivonásból, mert a későbbi nagy egyházi tudós, Don Anzelmo akkor, tízéves korában osztani és szorozni nem is tanult. Majd olvasnia kellett. Való igaz, hogy szépen olvasott, ami övéinek, akik a Terraferma erős, csúnya tájszólását beszélték, majdnem úgy hatott, mintha idegen nyelv folyt volna a fiú ajkain. — Nagyon jól olvas — mondta mogorván a pap — és látszik, hogy érti, amit mond; szólok az apátnak és két évig fizetni fogunk valamelyik mestrei papnak, hogy addig latinra tanítsa és Dantet olvasson vele. Akkor majd meglátjuk!

Újabb két év. Don Abbondióval, az öreg mestrei pappal Ovidiust olvasták és Dantét. — Vigyázz a tehénre, legalább ebben vegyük hasznodat! — szidták a családban, s míg künn hömpölygött a csatornákból felszálló télejszakai köd, a téhenistálló füstös gyertyalámpása mellett kellett vigyáznia, kezd-e már borjazni a tehén, s ugyanakkor hogy el ne aludjék, a latin rendhagyó igéket tanulta. Feneketlenül siralmasnak tűnt fel előtte, hogy ezeket is tudnia kell, ha pappá kell lennie. A feje nehezen fogadta be a vén latin múzsa verseit is. De a latin aztán egyszerre csak mégis kinyíltott előtte, mint valami gyönyörű tavaszi táj és kezdett értelmes lenni a szörnyű Dante is. Az is kiderült, milyen értelmes és emberséges kolostor az, ahol Ovidius könnyű latinját és Dante nehéz olaszságát kívánták tőle. Sőt még az is számított, hogy Anzelmónak hívják. — Legalább nem kell más nevet adni neki! — örvendeztek az atyák; a tapasztalt öreg monostor engedékeny volt az ilyesmitben, mert ismerték ezt a lidércnyomást, amivel ezek a lombard parasztfiúk fogadták, hogy az otthoni derűs Giovanni és Giuseppe neveik helyett egyszerre frank, kelta és angol-szász szerzetes-elődök, meroving szentek és királyok nevével ébredtek fel. Canterbury Szent Anzelm meg tudta óvni Anzelmo Pericolit ettől a megrendüléstől... s ez volt az első, amit védőszentjének köszönhetett. De végül tulajdonképpen

ezt anyjának a horgas orrú, szikár parasztasszonynak köszönhetette, aki már méhében hordott gyermeke fölött kitervelte, hogy papszerzetesnek adja, ha fiú lesz, s Anzelmonak nevezi el, egyik már igen öreg szerzetes-nagybátyjukról. Anyja volt, aki reggelenként Mestrébe kergette, amikor kellett, ő volt az, aki egyetértett a többiekkel, amikor lekergették a tehén mellé, de ő vitt le neki mézes polentát is . . . ő volt az édesség, de ő volt a szigor; szolgálta családját és uralkodott fölöttük, szereték és rettegetek tőle. Apja, testvérei, húgai éppúgy arctalan árnyékokká váltak Don Anzelmo számára, mint ő azoknak, — anyját azonban sohasem feledte el. Éppen abban az évben látta kiterítve ravatalon, amelyben Bonaparte a Forradalom tábornoka, miután neve és árnyéka éppen a Lombard Síkról emelkedett oly magasra, hogy az angyalok sarúit látszottak verdesni — elkövette a szentségtörést, amiről álmodni sem mert volna a világ: úgy roppantotta össze Szent Márk tisztes és dicsőséges köztársaságát mint valami korhadtt dióhéjat.

— Don Anzelmo ekkor látta újra az 'Vangelista San Giovannit, de nem az ősi ház díszfaragványát, hanem magát az óriás csatagályát, amint elúszott a kolostorsziget mellett, mert többekkel együtt őt is visszarendelték Korfu alól, hogy a Flottával együtt átadják a franciáknak. A tölgyekből ácsolt úszó ágyúbástya mélyen a vízbe süppedve vonszolta magát a hadikikötő felé, az orrára faragott Szent Apostollal, aki egyik karjában könyvét tartotta, másikkban sasmadarát — pontosan olyan volt, mint otthoni konyhájuk gerendái alatt, csak most a maga valóságos nagyságában s nem a konyhai tűzhelytől, hanem dicsőséges csatáitól füstösen. Híres hajó-őse, az első 'Vangelista San Giovanni, Lepantonál pusztult el, mialatt három más török csatahajót elsüllyesztett, de azóta mindig szolgált Velence hajóhadában Szent János Evangélistáról nevezett tüzérhajó. Kétszázötven év óta ez volt az ötödik. Érkezését füsttoronyok várták a hadikikötőben: a flotta műhelyeiben a munkások, köztük egy Pericoli is, fölgújtották az épülő hajókat. Az Arzenál kormos épületkolosszusában viszont nem füstöltek az ágyúöntő-kohók és a fegyverkovács-műhelyek

— Velencének nem volt szüksége többé arra, hogy saját fegyverei legyenek. Ez volt az óra, amelyben — mint annyian mások — megérezték, hogy nemcsak Velence birodalma múlt el, hanem egy korszak is. A várost és a szárazföldi részeket Bonaparte tábornok sietve és suttymban átjátszotta az osztrákok kezére; fehérkabátos osztrák tisztek parádéztek a Piazzán és a Doge-palotából osztrák rezidens kormányzott.

Don Anzelmo azonban ekkor már régóta más volt, mint a konyhájukban siralmas fáradtsággal tanuló kis parasztfiú. Éppen a legjobb paraszti erények fogtak kezét benne, hogy kitűnő tudóssá tegyék. Teológiát tanulni már a páduai egyetemre küldték s ott is megállta helyét, és hazajövet fényes vizsgáival, megkapta a szentelést apátja püspöki hatalmától, eltemette anyját s meglátta Korfu alól hazatérő 'Vangelista San Giovannit, amelyről azután a bonyolult, régi, egészen egyedülálló vitorlarengetege kezelését egyedül értő matrózokat, köztük Don Anzelmonak Giovanni nevű öccsét, besorozták a francia flottába, a hajót pedig átnevezték Vengeurnek, ami Bosszúállót jelent. Baljóslatúvá lett név! A következő évben Abukirnál süllyedt el s az volt róla a hír a róla megmenekültek elbeszélése nyomán, hogy olasz legénységéből valók felrobbantották lőporkamráit s robbantása még a szomszéd két francia fregattot is megrongálta. De ott veszett rajta az ifjú Giovanni Pericoli is, akiért azután Don Anzelmo szomorú és szorongó szívvel mondott sok-sok misét, elképzelve, amint éppen tüzet vet a hajó lőporkamrájába s roncsolt teste ott nyugszik az egyiptomi tengeren, amit már a Nílus áraszt el sárga iszapjával — ott nyugszik főnikiai, görög, egyiptomi, római, káriai, és krétai hajóroncsok és pogány halottaknak a tenger fenekébe temetődött csontjai között! Így hullottak át a történelem árnyai egy ifjú szerzetes életén és miséin.

Mind e külső események olyanok voltak neki, mint az álom. Ekkor már teológiai-történeti kutatásokkal foglalkozott — életében másodszor vált döntővé sorsára a neve. Még mielőtt Pádovában megvívta volna vitáját a teológia doktora címeért, még az előző szünidőben monostoruk könyvtárának

rendezésébe befogva, felfedezte névadó szentjének, Canterbury Szent Anzelmnak egy páratlan régiségű kéziratát. Ezzel kezdett — először inkább csak az Anzelm név által felkeltett kíváncsisággal — foglalkozni, s most már harmadik éve volt, hogy ezen dolgozott. Ugyanakkor a tökéletesen köszvényessé lett és kiöregedett Don Benedetto helyett őt vitte át a csónak minden vasárnap hajnalban Mestrébe s ő ügetett a várakozó csacsin a Don Giorgio-kápolna miséire és a hozzátartozó parasztok lelki gondozását ellátni, gyónásaikat is meghallgatni. Elsuttogták neki egyszerű és megrögzött bűneiket, a szántóvető ember köznapi vétkeit, s ő meghallgatta ezeket a széles arcú, csontos parasztokat, a hirtelen beszédű, szikár asszonyokat, s ezeket az inkább csúnya, mint szép falusi lányokat, akiknek arcát nemhogy emelték volna, hanem inkább még közönségesebbé tették a sötét hajukba tűzött tarka virágok s a vállukig érő megfeketült fülönfüggők. Gyarló és heves bűneiken át így ismerte meg az emberi lelket is Don Anzelmo.

III.

DE HOGY EGY ÚJONNAN MEGVÁLASZTOTT PÁPA IS gyónjon nála, az álmában sem jutott volna eszébe. Egyáltalában hogyan került volna Velencébe újonnan megválasztott pápa?

De az idők, míg Don Anzelmo tudományos kutatásai előrehaladtak, odakünn változatlanul zavarosak voltak. Azután hogy Velence osztrák lett, Ferenc császár ott adott engedélyt a bíborosoknak konklávét tartani s a francia földön elhunyt VI. Pius utódát megválasztani. Az ősi kolostorban, ahol most már egész épületszárnyak kongnak üresen, tágas helye akadt a konklávénak. Valóságos kis pót-Vatikán. Szállást tudott adni még a Kuria sebtében felbukkanó irodáinak is. Az alig másfél tucat bencés mellett egyszerre csak harmincöt bíboros és a kíséretük töltött meg egész emeleteket. Már 1799 októberétől kezdtek érkezni s az üres, halódó kolostorsziget egyszerre

mint valami méhkas, telt meg a hírek, emberek, események zsongásával. A lagunák széléről a világpolitika kellős közepébe került. Dolgozósobáikkal, tanácskozásaikkal, a hozzájuk és tőlük jövő-menő futárokkal: megtelepedtek itt először a kúriai bíborosok, azután az itáliaiak, majd a spanyol és nápolyi Bourbon-házakéi, meglepő gyorsan az Alpokon túliak, a franciák, a németek, s a Habsburg-országokból valók, utóbbiak élén egy különös ember, aki éppen Don Anzelmo alatt lakott, Herzan bíboros. Azt beszélték róla, hogy a török tartományokkal határos magyar földön van a püspöki székvárosa, s a székesegyházán s a sajátmaga és kanonokjai lakain kívül mindössze néhány mezei utcából áll. Azonban kiderült, hogy a bárának hitt főpap: világos szemű, magas germán egyházfejedelem, csupa hajlékonyság és uralkodójának ő a diplomata-megbízottja. Mindenekelőtt úgy viselkedett itt, mint aki a házigazda; nem feledte el hangoztatni, kinek a kegyéből ülhetnek össze konklávéra, s hogy osztrák területen vannak.

Don Anzelmo az asztalfeletti beszélgetésekből, a folyosói suttogásokból, a munkaszobájába bevetődő hírekből tudta, mi minden történik a konklávé előtt. Láta a nagy pápajelölteket, akikkel szemben, amint kiszivárgott, mind vétókat fog emelni Herzan bíboros, s néha látta Chiaramonti kardinálist, amint a maga szinte félénknek tetsző lépteivel végighaladt a folyosókon, rámosolygott a bencésekre, mert valamikor maga is az volt. Őt azonban soha senki, a hajdani rendjéből valók sem gondolták volna leendő és lehető pápának. Mindenekelőtt talán azért, mert hihetetlenül apró termetű volt. Ez a híre itt — ahol bencés volta miatt éppen őt várták a legnagyobb érdeklődéssel — megelőzte; azonban még sokkal kisebb volt, mint várták. S olyan egyszerűnek mutatkozott, hogy az ilyen bíboros nem is lehet pápa. Vele jött az ugyanolyan alacsony titkára, mint amilyen ő maga, s ugyanolyan borotvaéles eszű, szorgalmas és pontos. Vele a gyóntatója, egy idősebb világi pap az egyházmegyéjéből, akit azért választott, hogy ne mondják: még a püspöki székből is szerzetes maradt. Magával hozta azonkívül még a helynökét is, egy fölséges fellepésű, pompázó

prelátust, aki sokkal inkább volt püspöki, sőt bíborosi jelenség, mint ő, s akinek éppen azért szívesen engedte át a hatalom minden külső díszét és terhét, aki azonban okosabb volt, semhogy maga akart volna kormányozni. A koldusszegény egyházmegye anyagi ügyeit egy kövér, alacsony, kopasz, cézári fejű kanonok intézte, olyan látszólagos teljhatalommal, hogy Chiaramonti mint imolai püspök: még néhány ezüstöt is tőle kért; valójában mindig pontosan arra jutott, amit a főpásztor kívánt, kórházaknak és szegényházaknak, szemináriumának és öreg papjainak. S éppen az mutatkozott meg Chiaramonti bíboros környezetében, hogy -szerette és tudta magát erős egyéniségekkel körülvenni, anélkül azonban, hogy bármelyikük képes lett volna uralkodni fölötte, s anélkül, hogy ő is kormányozni akarta volna bármelyiket — sőt egyéniségük ereje éppen arra szolgált, hogy tehermentesítette őt az aprólékosságokban való irányítástól. Viszont legföljebb az volt a kérdéses, hogy ez a jelentéktelen itáliai kardinális, alapjában véve nem más, mint vidéki püspök: kire szavaz majd, ha a jelöltek közti döntő scrutiniumok kibontakoznak. S ha erről volt szó, mindenki a konklávétitkárára nézett, Consalvi prelátusra, aki még megjelenésével is elhomályosította a legtöbb bíborost. Óriási kíváncsiság várta őt, a nagy Uditoret, a Vatikánnak már az előző pápa alatt leghatalmasabb Monsignorejét, aki Herzan törekvéseivel szemben már a konklávét előtt magához tudta ragadni a vezetést. Horgas orrával és tarkóig érő kopasz homlokával, amely olyanná tette a fejét, mint valami gömbölyű csontsisakot, s alul-felül egyformán vastag ajka miatt: majdnemhogy levantei zsidónak hatott. Kövérségre hajló volt, mint a délolaszok általában — de egycsapásra megvert mindenkit, ha megszólalt; oly elbűvölő modorú volt, olyan okossággal és simasággal tudta végighajtani mindig erőszakos akaratát. Az imolai püspök, Chiaramonti bíboros is egyike lesz Consalvi eszközeinek, s Herzan-erőltette politikus-pápa helyett egy erélyes egyházas-pápa szavazóinak: legfeljebb azt gondolhatta volna bárki külső szemlélő.

IV.

DE MOST HOGY MINT PÁPA ÜLT ott a fiatal bencés dolgozó-karosszékeiben, látszott, mennyire megviselték a megválasztása előtt és utána történt események. Az arcát megöregítettő ráncok egész újak voltak és Don Anzelmonak az jutott eszébe, hogy ezek nélkül vonásai még nőiesebbeknek hatnának, szinte leányosaknak. De a mélyenülő szemekben most kemény fény villant fel.

— Akiknek az a dolguk, hogy várjanak reám, azoknak nyilván a legfontosabb, hogy meg is várjanak. Nekem pedig Önnel van fontos dolgom, Atyám! — A megszólítást magától értetődő hangsúlytalansággal mondta, de az mégis úgy hatott a cellában, mint valami harangkondulás. Nem lehetett tudni, azért hat-e így, mert öreg ember mondja-e ezt fiatalnak, vagy a pápa egy ismeretlen és rangtalan szerzetesnek. Don Giorgio sóhajtva vette magára, hogy most és itt éppen úgy „atyá”-nak kell lennie, mint a mestrei tanyák San Giorgio kápolnájában, öreg parasztokkal szemben.

— Szentséged — igyekezett felvenni a fonalat — ... gyónásán kívül talán arról akar velem beszélni, amit gyónásában ... habozásának, a pápai hatalomtól való rettegésének nevezett?!

— Arról. S amit mondani akarok, nagyon fontos. Nem fárasztom-e ki máris? Tud-e majd eléggé figyelni?

— Tudok.

— Nos akkor elmondhatom a részleteket. Először talán a magam lelkét tárom fel, közlök valamit, ami nem tartozik a gyónás anyagához; azután majd a konklávéről beszélek; végül felteszek egy kérdést, amire válaszolnia kell. Nos, ami az elsőt illeti, azt kell mondanom, hogy szinte a véletlenül múlt, hogy pappá lettem.

Don Anzelmo sóhajtott.

— Én kellene, hogy elmondjam Szentségednek papnak készülő gyermekkorom minden keserűségét. Amivel megtörtén elfogadtam, hogy anyám kezdettől fogva annak szánt.

„Már akkor elhatároztam, hogy pap leszel — mondta anyám — amikor a szívem alatt hordtalak. S amikor erre gondoltam, majdnem mindig rugdalózni kezdél, mintha ellenkeznél. Tudd meg, hogy most is hiába rugdalóznál”. S én elfogadtam, mert félttem tőle és szerettem. Isten hívása néha különös utakon jön ahhoz, hogy valaki pappá legyen. Az édesanyám a monostor majorjának egyik parasztasszonya volt, Szentséges Atya. S Istennek hála, kegyetlen tudott lenni. Éppen az én hivatásom az ő erőszakosságán keresztül történt, Szentséges Atya!

— Igen, de Ön, Don Anzelmo, mégsem jutott a pápaságig.

— Nos — mondta szorongva Don Anzelmo — ha lényegi közléseihez tartozóaknak érzi a körülményeket, amelyek közt pappá lett, közölje velem azokat Szentséges Atya!

— Ha csak vázolom is őket, meg fogja érteni súlyos aggodalmaimat. Nos, gyermekkorom elmúltá után, amikor elmúlt már az a korai ifjúság is, amelyben az ilyesmit még természetesnek lehet nevezni, rá kellett jönnöm valamire, amit az emberek általában nem mernek bevallani maguknak: hogy rendkívül habozó, az emberektől idegenkedő, meg kell mondanom őszintén, félénk természetű vagyok. Teljességgel alkalmatlan azokra a feladatokra, amelyek rám mint a család legidősebb fiára, a leendő családfőre várnának...

A fiatal szerzetes keze megrezzent. A pápa villámgyorsan megkérdezte: — Akar valamit mondani talán, Don Anzelmo?

— Igen. Amit mondok, az talán különösnek látszik, sőt mintegy elhomályosít nagyon határozott fogalmakat. De mégiscsak úgy van, hogy eme... tulajdonsága felismerésével mintegy tülemelkedett önmagán s a többi embereket felülmúló bátorságot tanúsított. S az, amire panaszkodik, az megszűnt ezzel!

— Magam is próbáltam akkor ezzel vigasztalódni — vallotta be a gyöngé, kedves, idős hang. — De végül mégis anyámhoz kellett fordulnom, s megmondanom, nem találok más kiutat, mint azt, hogy szerzetesnek megyek. Anyám azonnal megértett, hisz tudni is látszott, amit bevallottam neki;

végre is anya volt s azonkívül én az ő mása. De itt következik a legsúlyosabb: még azt a gyarló módot, hogy azért és így lettem pap, sem én harcoltam ki, hanem ő, apámmal szemben, aki mint az itáliai nagy családok fejei, mindennél jobban ragaszkodott az elsőszülöttség törvényéhez s nincs számára nagyobb borzalom, mint megtörni annak láncát, hogy a Chiaramonti-grófok az elsőszülöttség megszakítatlan során származzanak le egymástól a főágon... Olyan ez, mint valami babona... Szóval azoknak, akik ragaszkodnak hozzá, a hitnél is erősebb. De végül is anyám győzött. De azért, hogy csak így lettem pappá, igyekeztem azzal békíteni meg Istent, hogy jó pap akartam lenni mindig.

Don Anzelmo most újra felemelte kezét.

— Nem kellett megbékítenie, Szentséged! Isten sokszor a saját gyarlóságunkhoz mért utakon, annak eszközeivel hív magához bennünket a szeretetéből előre megadja azt a kegyelmet, amit csak utólag érdemelünk ki s próbáljuk egész nehézkesen bár, de visszafizetni. A Szentséges Atya mint püspök is: jól ismerheti a szemináriumok nemegyszer gyenge és bizonytalan, de végül mégis jó és szent papokká erősödő papi hivatásait!

Ebben a pillanatban nem pápa volt, de mégcsak nem is főpap, hanem egyszerűen egy öreg másik pap, akivel az Egyház, ez a titokzatos élőlény, ugyanazokat a tapasztalatokat osztotta meg, mint a fiatalal.

— Ezt tudom. De hallgassa tovább. Egyszer csak úgy tűnt fel, mintha Isten elkezdte volna megtorolni rajtam, hogy azért mentem hozzá, mert gyöngeségem érzetéből el akartam kerülni a nem nekem valóknak érzett feladatokat. Addig míg csak teológiai tanár voltam szerzetemben, mégcsak megvoltam. Az akkori Szentséges Atyát, aki távoli rokona volt anyámnak, oly távoli, hogy az már szinte nem is rokonság, emlékeztették rám s meggyőzték arról, hogy akármily fokban is, de ha unokaöccs vagyok, lehetetlen, hogy ne legyek valami. Így lettem apát... végül imolai püspök, sőt bíboros, de... — és Barnabo Chiaramonti (mert ebben a pillanatban

csak az volt, egész megrettentségben és felindulásban) újra széttárta karjait — ... de talán mégsem azért, hogy pápává lehessenek. Különösen ilyen körülmények között.

Don Anzelmo akaratlanul is megértette. A konklávé majdnem négy hónapon át tartott. A bíborosok decemberben ültek össze s míg a sziget körül a víz fehér volt a bőra apró hullámaintól: a végtelenségig tanácskoztak egész télen át. Mindenki tudta — a külhatalmaknak Velencébe küldött ágensei a Szent Márk tér kávéházaiban s főképp az angol újságok, de még a mestrei halas és zöldséges kofák is — milyen ellentéteket kellene összeegyeztetni. A befalazott ajtók mögé olyan védelmeket vetített a suttogás, amik valóknak látszottak — a pártok összecsapásairól, egymás ellen vívott szívós küzdelmeikről, hadállásaiknak, a szavazatarányoknak heteken át napról napra változatlanságban való vesztegléséről.

— Mit tud — kérdezte a pápa — a konklávéről? — S a fiatal pap csak vonakodva felelt:

— Elég helytelen ... de arról legalábbis így utólag ... sok minden kiszivároghatott.

— Akkor nem kell sokat beszélnem. Engem különben is most már nem köt semmiféle titoktartási kötelezettség ... De azért nem mondok neveket, nehogy vétsek bíborostestvéreim iránti szeretet ellen. Tudja, hogy három csoport állt szemben egymással. Tulajdonképpen e g y valakinek — Don Anzelmo tudta, hogy most Bellisoni bíborosról van szó — kellett volna lennie a pápának. Rendkívüli ember, még a legerősebbek is erősebbnek érezték őt maguknál s bizalommal támaszkodott volna erejére a bíborosi kollégium többsége. Nem akarok rosszszat mondani a császárőről sem, akinek Ön alattvalója, mi pedig mintegy az ő vendégei vagyunk. Az, hogy felajánlotta Velencét a konklávéra, először úgy tűnt fel, mintha jóvá akarná tenni ezt a sok méltánytalanságot, amit két előde követett el a meghalt Szentséges Atyával szemben. (Don Anzelmo tudta miről van szó: főképp VI. Pius fájdalmas bécsi utazásáról II. Józsefhez.) De ehelyett azt tette — folytatta a pápa — ami úgylátszik szerencsétlen hagyománya a Német—

Római Szent Birodalomnak: hogy védelem címén tulajdonképpen alá akarja vetni magának a pápaságot. Az uralkodónak kifogásai voltak a jelölt ellen, s megbízottja jól képviselte ezeket. Mint a juhok a pásztor, úgy csoportosultunk mi a jelöltünk köré, kitartva mellette; azt is elmondhatom, hogy heteken át mindennap négy szavazás volt, minden szavazás ugyanezzel az eredménnyel: a mi jelöltünk kétharmad többségéhez *egyetlen* szavazat hiányzott csak, a többi szavazatok főképp aköré csoportosultak, akinek személyét az uralkodó számára megfelelőnek tartotta a Szent Kollégium egy másik csoportja. Ő is nagyon erélyes kormányos lett volna az Egyház élén. Megpróbáltunk az egyik nagyon tudós kúriai bíboros körül alakítani ki többséget; őt szintén erélyén kívül még talán a másik kettőnél is jobban ajánlotta, hogy mindenkinél inkább ismerte az egyházkormányzati ügyeket. Hivatalnok ugyan, de nemcsak száraz, hanem kemény hivatalnok, akinek hivatali módszerei alighanem nagyon ajánlatosak lettek volna az adott helyzetben.

Don Anzelmo tudta, kikről van szó. Bellisoni, Maffei és Gerdil kardinálisokról. Az a Bellisoni, a maga fölséges orszálanfejével! Valóban: micsoda pápa lett volna belőle! S talán Maffeiből is, akinek ugyanaz az ereje sokkal nagyobb simaságban nyilvánult meg. Vagy akár Gerdil, a száraz, öreg, zsembes tudós, a maga szinte rettenetes tudásával és metsző okosságával. Velük szemben Chiaramonti valóban nem volt más, mint vidéki kis olasz püspökből lett bíboros, akiben egyénisége finomságánál többet bizony nem lehetett az első pillanatokban felfedezni.

— Nos — folytatta a pápa — a szavazatok végül reménytelenül megrögzítve darabolódtak fel. Az is aggályosságot keltő volt, hogy ha a császári vétő-jog gyakorlati alkalmazására kerül a sor, és egymás után esnek ki a Szent Kollégium véleménye által szabadon kialakítható többségű jelöltek és így esik világi uralkodótól nem kifogásolandó személyre a választás: akkor tulajdonképpen mégis külső befolyásoknak engedett a konklávé, amit tiltanak törvényei. S ekkor követke-

zett a számomra legnehezebb. A jelöltek egyike sem kereste a tiarát, egy darabig talán elfogadták volna, de amikor fölötük lebegett a lehetősége, egyszerűen csak elrémültek s maguk kezdték a hozzájuk ragaszkodókat lebeszélni megválasztásukról. A konklávéban valami szinte megfélemlítő félelem kezdett uralkodni a tiara terhétől. S ekkor jött Consalvi prelátus gondolata, aki a francia kardinálisokat nyerte meg először ennek az ügynek. Az én nevem mégcsak fel sem merült odáig. S akkor egyszerre mindenki csak bennem látta az egymást kizáró lehetetlenültségek megoldását. Legalábbis így fogalmazta meg a maga bűvöletes megnyerőkészségével Monsignore Consalvi. S egyszerre csak fölébe kerekedett a konklávé minden más gondolatának az, amit ugyancsak ő fogalmazott meg így, hogy egyedül az én megválasztásom biztosítja a választás szabadságát. Bennem mindenki ki tud egyezni...

— Nem vagyok jogász — mondta kínlódva Don Anzelmo. — Szentséged volt, aki kánonjogot adott elő éveken át noviciusainknak. S nyilván jól tudja, hogy ez az elv és annak megvalósítása: a konklávékra vonatkozó törvények gáncstalan megtartásával emelte pápává. .

A pápa most hevesen felállt:

— Megmondom, mi tett engem pápává! Az a félelem, amellyel mindenki, az erősebbek, az arravalóbbak: visszariadtak a hármaskoronától és az aranypalást terhétől. *Az, ami történt velem, olyan, mintha tigrisek és oroszlánok: félelmükben egy bárányt választanának a maguk élére. Erről van szó.* És arról, hogy rajtam is felülkerekedett az, ami rajtuk: a félelem. Engem Consalvi is rábeszélt, fogadjam el a választást s én összetörtem akkor ennek az embernek lágy vaskezeiben. Bíboros testvéreim is letérdeltek és sírva kértek, fogadjam el a választást. Elfogadtam s ez akkor volt. De most... most fölülkerekedett bennem is ugyanaz a félelem.

A fiatal szerzetes is fölkel székéből és letérdelt.

— És... — lehelte — ...mi az, ami...mi az, amitől fél, Szentséges Atya?

— Ugyanaz, amitől ők. A szenvedésektől. Attól, hogy amit

tennem kell, annak rámháruló felelőssége végül is megaláz. Krisztus trónjára ily méltatlanul és esendőn választva ki, félek Krisztus szenvedéseitől. *És el kell-e fogadnom azokat?*

V.

A KÉRDÉS mint a villám lobbant föl a cella mélyén, pedig a pápa halkán mondta csak. S ekkor Don Anzelmo arca előbb izzó, majd sápadt lett, úgyhogy a pápát szinte megszállta a szánalom:

— Nincs talán jól, kedves Fiam? Nagyon megterheltem fiatal vállait ezekkel a kérdésekkel... — és felsegítette a térdelőt. Annak arcába visszatért az élet.

— Szentséged — mondta az alázatosan — kérem, kegyeskedjék leülni és meghallgatni engem, aki szintén véletleneken és mások elhatározásán át lettem pap. Még mint gyermekifjú is, szívesebben mentem volna el a 'Vangelista San Giovanni hadihajóra matrónak, mint papnak, s nyilván odakerültem volna, ha én nem vagyok olyan gyenge és anyám nem olyan erős. De akkor nem az öcsém robbant volna fel vele az abukiri öbölben, hanem én, s nem lennék itt én, és... — az asztala felé intett — ... ezek az írások. Félelemmel töltött el és megalázott az a gondolat, hogy énnekem kell elfogadnom Szent-séged gyónását... de most látom, hogy, én is megdöbbenve és megalázva, hogy ezekért az órákért szőtte az én sorsomat az isteni akarat, s talán nemcsak az enyémet, hanem egész családomét. Most én kérem arra, hogy... noha egyben válaszul is kérdésére... engem hallgasson meg Szentséged!

A pápa leült, Don Anzelmo pedig igyekezett mosolyt erőltetni az arcára.

— Olyan dolgokról lesz szó, amelyekről úgy tetszik, mint-ha nem tartoznának a kérdésre, sőt nagyon távol állanának tőle. Szentségednek, amikor megérkezett hozzánk, és bemutattak mint rendtestvérét is, megmondták, hogy foglalkozom bizonyos kutatással.

A pápának rendkívül éles volt az emlékezete. Bólintott.

— Szent Anzelm *Cur Deus homo*-jának egy régi példányát találta meg s annak széljegyzeteit és utószavát.

A fiatal szerzetes arcán szinte csalódás tükröződött.

— Bizonyos voltam benne, hogy annyi viharos gond között elfeledte Szentséged! Kitüntet, hogy emlékezik rá. Nos, ne vegye rossznéven, ha pár percig ezzel terhelem, de a kéziratnak nemcsak a széljegyzetei és utószavai voltak érdekesek, hanem valóban a régisége is. Mint Szent Anzelm legjelentősebb művét, különös gonddal adta Párizsban Dom Gerberon, fölülmúlhatatlan pontosságú kiadásában, amely a műnek kilenc legeslegrégibbnek ismert kéziratára támaszkodik. Van köztük angliai, normann, itáliai is, de a legtöbb, s ez érdekes, franciaországi cisztercita kódex. Pillanatnyi türelmet csak még, Szentséged! Éppen ezért a francia kódexek a legjobbak, mert amikor élete végén Anzelm Rómába jött a pápához, ennek a művének egy valószínűleg saját kezével írt eredeti példányát hozta magával s hagyta itt, ami bár elkallódott, de vagy eredetije, vagy elég hű másolata került francia cisztercita kolostorokba, míg a többi másolatok, az itáliaiak is, a miért-miértse gyengébb angliai és normandiai kódexekről készültek. Nos a kódex, amit én zárdánk könyvtárában lapangva megtaláltam, mindenképpen régibb, mint Gerberon úr legrégibb kiadásai. Itáliában másolt munka, mindenképpen bizonyítható, hogy valószínűleg magáról a Szent Anzelm-hozta példányról... ezt az eltérésekből ki lehet mutatni... s a másoló kéz, maga is tudós, valószínűleg montecassinói rendtestvérünk az ezerszázas évekből, kinek kilétét talán fölsem tudom majd deríteni: úgy lehet, hogy magával Anzelm-mel lefolytatott vitájának tételeit fűzi oda széljegyzetekben és utószóban, s talán magán a *Cur Deus homo*-n túlhaladó kései szent-anzelmi véleményyt. Úgyhogy Szentséged kérdésére nem én válaszolok, hanem ez.

A pápa hátradőlt székében. Maga is tudós szeretett volna lenni leginkább, s ez az egész most a saját ügyétől függetle-

nül is oly megvesztegetően érdekelte, hogy minden másról elfeledkezett.

— Nos, mi ez a vélemény?

— Szentséged nyilván jól emlékszik a *Cur Deus homo* tételeire...

— Nekem is megvan Gerberon úr kiadása s nemegyszer foglalkoztam vele... — s ebben a pillanatban ugyanolyan izgatott volt, mint a fiatal szerzetes. Nem kellett a műről beszélniök, az mindkettőjük számára olyan volt, mint egy hatalmas hegycsúcs, amelyről a szerző az emberi és isteni élet legnagyobb kérdéseire vet pillantást, úgyhogy a táj szinte forog alatta: Miért lett az Isteni Ige emberré? Csak azért, mert az emberiség bűne készítette rá? Anélkül vajon nem jött volna el? De talán, sőt nyilván anélkül is igen, s ez esetben már az ember teremtésének első örök tervében elhatározta megtestesülését, amely terv a bűn után egyesült Atyja kiengesztelésének és az ezért való szenvedés elvállalásának elhatározásával is...

— ... A vitatkozó Montecassinói Névtelen — magyarázta arcán egészen izzó sápadtsággal Don Anzelmo — itt kapcsolódik bele a gondolatépítménybe, amelyet nagy tisztelettel bár, de nem lát eléggé kidolgozottnak éppen ezen a ponton, ahol Szent Anzelm mintegy nyitva hagyja ezt a kérdést, hogy vajon az Igének szenvednie is kellett-e az emberiség megváltásáért! S az Anzelm, vagy az ő tételeit eleinte védelmező: végül maga is hajlik arra az álláspontra, hogy ez nem kellett volna.

— Értem... — mondta fojtott hangon a pápa. — Tehát nem kellett volna. Hanem...

A választ adó hang reszketett.

— Hanem elég lett volna, ha meghozza csupán azt az áldozatot, ha átszáll végtelenségének határain, a véges földi létbe testestül, s itt akármit cselekszik, akárcsak semmi mást nem cselekszik, mint tanít. Ehhez mindazt az üldöztetést, megvettetést, megalázást, ami születése óta valóban történt vele, végül a kereszthalált nem kellett volna vállalnia. Azon-

ban... — de nem tudta folytatni, a forró, rekedt hang kettétört, mint a bot.

— Azonban... kérte ugyanolyan megilletődötten a folytatást a pápa, aki látta a gondolatsor végét s hol verejték öntötte el, hol száraz tűzben égett az egész teste, és a feje fájt, olyan szörnyű volt a nyomás, ami ránehezedett.

— Azonban — küzdött Don Anzelmo a szavakkal — ő szenvedésekkel, mégpedig ezzel az önként vállalt szenvedéssel *akarta* kiengesztelni a megsértett Isteni Fölséget. *Akart* szenvedni. Önként akart szenvedni. És utódának is...

A fiatal szerzetes nem bírta tovább és csaknem sírt a fölindulástól, a mondatok és a szavak csak összefüggéstelenül hagyták el ajkát:

... — Aki az Ő utóda, annak is önként kell... A szenvedés megkereste Szentségedben azt, aki a mostani Szent Kollégiumból leginkább szenvedhet... A többiek elhárították maguktól... Talán nem Krisztus szenvedését akarták vállalni a pápaságban... önként. És Szentségednek sem kellene vállalnia, ha nem akarná... — s itt elhagyta a beszéd és rázta a zokogás.

— Ha nem akarnám önként... — mondta maga is égő torokkal a másik. — Kelj fel, fiam! — s ebben a pillanatban lett pápává, ebben az elhatározásban. — Köszönjük meg a kegyelmet s utána meg kell hogy vigasztaljalak tégedet, szegénykét, akit így megkínóztam ügyemmel, de látod, mégis csak jó volt hallgatnom arra, hogy az itteni legfiatalabb szerzetesnél gyónok meg... Nálad, szegény fiacskám! Kelj fel szépen és ne sírj, mert én azért öregember vagyok már és az öregek könnyebben sírnak... Ezt akarod talán?... — s Don Anzelmonak ekkor már mosolyognia kellett könnyein át, és a pápa a maga zsebkendőjével törölte le fiatal gyónatója arcáról a könnyeket.

Ebben a pillanatban szólaltak meg Velence összes harangjai a holnapi koronázás öröme. A város felett ott állt fátyolaiban az a hosszú, zöld alkonyat, ami csak itt van az egész világban. És holnap felragyog Szent Márknak, Krisztus Apos-

tolának és Evangelistájának s az Első Pápa kísérőjének és titkárának sírjánál Péter új Utóda koronázásának tűztengere!

A pápa megkínzott ajkai mosolyogtak:

— Lám, erről jut eszembe Fiam, hogy holnap azonnal a koronázás után, ott Szent Márk csontjai fölött, megmondom ennek a haszontalan Consalvinak, hogy íme én, Péter Utóda, megteszem őt Szent Márk utódának, mint egyelőre helyettes államtitkáromat. Pax tibi, Fiaskám, látom, már nem sírsz.

Ünnepélyesen kilépett az ajtón a folyosóra, amelyet éppen azért, mert kevésablakú, sötétes járata volt a kolostor épület-szövevényének, most gyertyasorral világítottak meg. Kopott, szlavón márványlapok fedték s rájuk hullt a gyertyafény, de ebben a pillanatban egyedül ő tudta, mi az, ami felé lépdél, lesütött arccal, hallgatagon.

ÉBREDÉS

1.

... Széchenyi előtt, amikor késő férfi- sőt öregkoráig nem- egyszer eszébe jutott ez a nap: legelőször a téli alkonyat égének gyöngyházfényű világítása rémlett föl mindig. Aznap dél- előtt alig esett valami hó, most délutánra pedig egészen el- állt s odakünn mégis, akár az igazi, nagy havazások után, olyan fehér, puha és álmos volt a bécsi utca; a Lichnowsky- ház kisebb lányainak szokott szerdai fogadóóráiban ritkán volt ily szokatlanul világos. Azóta, hogy volt gyerek-fogadószo- bájuk már kicsi lett nekik, ezt kapták meg, az elsőemeleti sárga teaszalont. Az apróvirágú halványsárga szövetekkel húzott

bútorok közé tompakéken és sötétsárgán, de mégis egész nap-
palian világított be a havas novemberi késődelután.

Tulajdonképpen nem is akart feljönni ma, hiszen náluk
volt majdnem mindennap, egyre közelebb ahhoz a kábító pil-
lanathoz és állapothoz, hogy hivatalosan is a vőlegénye le-
gyen Lichnowskyék nevelt leányának, O'Meade Selinának, —
szóval tulajdonképpen nem is akart fölmenni éppen ma, ami-
kor úgyis falkányi udvarló jön a másik két lányhoz és úgysem
tudna egyedül lenni Selinával, csak néhány percre, ami most
már mind a kettőjüknek oly kínzóan és édesen kevés! De az-
után mégis elment, s hozzá majdnem oly illetlenül korán,
hogy alig voltak még néhányan. Csak a három lány — a puha
termetű, kicsiny, sötétszemű, sötétszőke hajú kis Julianka, a
huszadik évére már egészen asszonyosan érett Sophie, meg
maga éppen Selina — s még két látogató. A kongresszusra
érkezettek közül egy fiatal, lenfehéren szőke hajú wesztfáliai
diplomata meg itteni bécsi barátja, aki hozta, a Harrach-
Brandis fiú, — a fiatal tűzértiszt neve alpesi és olasz zeng-
zetű volt, ő maga pedig olyan, mint valami szélesvállú, sárga
és érdekes arcú óriás mongol. Selinát egy pillanat alatt átén-
gedték Széchenyinek. A lány rámosolygott, Széchenyi vissza
rá, s véletlenül úgy ültek, hogy a tükörből sajátmagára lát-
hatott; a legutolsó hetek alatt élesen, lesoványodva a belső
tűztől, megvékonyult arcával félig újra fiú volt, félig már
fiatal férfi, egészében pedig zöld és arany egyenruhás ifjú
vad tündér.

Egyszer még az elmúlt télen, az 1813-as francia hadjárat
alatt, egy champagnei szélmalomban aludt, csikorgó, süvöl-
töző, himbálózó éjszakában és Selináról álmodott, — úgy
látta, mint ahogyan ott hagyta Bécsben, mint növésben lévő,
túlvékony és túlhoszszú sápadt gyermekleánykát. Ő maga szí-
kár, majdnem kicsi termetével, már akkor is alacsonyabb,
mint a váratlanul megnyúlt Selina, és akkor álmában is, ki-
sebbnek látta magát s ez még Bécsbe való visszatérése után
is kezdetben zavarttá tette Selina felé. Hozzá a lány azóta
mégjobban megnőtt s határozottan magasabb volt nála, aki is-

mert arcán minden apróbb halványvörös gyermekkori szeplőfoltot, s akkor egyszerre csak ott áll előtte Selina az ismert kislány és ismeretlen ifjú hölgy csalóka kettősségében; sötétvörös ír haja alig valamivel világosabb, mint a nénjéé, s arca is szinte teljesen Carolináé, noha fehérebb, gyermekibb, de mégis már egészen egy ifjú nőé: az évek nem érték be azzal, hogy kinyitották szépsége teljét, túlbontakoztatva minden vakmerő várakozáson s úgy áradt körülötte a szerelem, mint egy csak bontakozó orgonabokor zsenge, vizes-zöld virágfürtjei körül a kristály és érdes hajnali levegőnek, a villó harmatnak és a korai nap még hűvös tűzfényének illata.

Mindenki egymásnak szánta őket, a család, a társaság, mindkettőjük gyermekkorának halvány, érzelgős szerelme, meg az is, hogy Selina nővérét, a néhány évvel idősebb Carolinát Széchenyi bátyja, Pál vette feleségül. A két Meade-lányt nemcsak árván hagyták Írországból odaszakadt szüleik, de szegények is voltak, mint a templom egere, viszont sokkal szebbek, mint a Lichnowsky-lányok, de azért Lichnowskyék mégsem irigyelték tőlük a dúsgazdag házasságot, a két Széchenyi-fiút negyven-negyvenezer holdjukkal, — ők maguk nem magyarokat szántak leányaiknak, semmiesetre sem magyarokat, Bécsnek mégiscsak harmadrangú arisztokratáit, akármilyen gazdagok is. Az öreg Lichnowsky kopár arcú, nagyorrú hivatalnok-herceg, nem tudta túltenni magát azon, hogy az udvar legbelsőbb köre, amihez magát alaptalanul számította, gyanakodva, bizalmatlanul nézte a magyarokat. Így hát a Széchenyi-fiúkat szívesebben látták a két fogadott lány udvarlóiuul.

A fiatal Széchenyi felé éppen azért, mert annyi zavaros ügye volt, amióta megjött a Prágától Párizsig tartó nagy hadmenetből, mostanában éppen sajnálkozó és megbocsátó volt a hangulat, amihez maga is igyekezett alkalmazkodni. Egész lényében volt valami lengő és elröppenő, akár a szélfújta láng, — s a lánynak különösen ez tetszett a nála alacsonyabb, sovány, fekete fiúban. Sötét, máskor majdnem feketebarna arca, amelynek horvátosan zöld árnyalata egészen az anyjáié

volt, most sápadtnak tetszett, betegesen, vagy inkább felnőttesen sárgának, ami rosszul illett a fiatal vonásokhoz s még jobban kiemelte az egészen koromszínű szemek vadnak ható feketeségét. Ő maga is úgy érezte, hogy ma más, megviseltebb a külseje, s újból egy pillantást vetett a tükörbe, de most nem látott benne mást, mint egyenruhájának aranycsillárait.

— Ma kissé . . . — kezdte Selina; azt akarta mondani, hogy sápadtabb ma, de a fiú ajkához emelte ujját.

— Te, okvetlenül beszélnem kell veled.

Azt, hogy mindennap vannak egyedül, hacsak néhány pillanatra is, úgy megszokták az elmúlt hetek alatt, mint valami jóleső mérgezést. Most még egészen könnyen megszökhettek pár percre, ha nem is észrevétlenül, de egészen természetesen, hiszen végre is lehetett valami megnézni valójuk akár-melyik szomszéd szobában.

— Fönt! Jó lesz? — kérdezte Selina, mikor már künn voltak a folyosón.

— Jó!

Fölszaladtak a folyosó végén nyíló szőnyeg nélküli kör-lépcsőn, parkettkockái fénytelenek voltak, beeresztetlenek, éppen-hogy tisztára súroltak; itt csak a háziak jártak föl, így hát takarékoskodhattak, nem kellett semmit sem „mutatni” a vendégek kedvéért. Selina sietett elől, utána Széchenyi vitte szíve dobogását. Fölértek a gyermekemelet folyosójára, s ott a harmadik ajtó nyílt a régi gyerek-fogadószobára. Félreeső, kicsiny, poros szalon, oly régen takarítva, hogy az alacsonyan függő gyertyacsillár velencei üvegkristályai sötétek a rájuk rakódott portól, egészen szürkék, mint a füsttopáz s a kék holland majolikából rakott cserépkályha is teljességgel fűtetlen nemcsak ezen a télen, de évek óta egyáltalában. De azért mégsem volt hideg, sőt majdnem-hogy langyos a levegő, Isten tudja, talán még a nyárról, hogy gondatlanságból nem volt behajtva az egyik ablak fatáblája és ennek a saroknak foszladozó bútorait, meg az idezárt levegőkockát hónapokon át kora reggeltől kora délutánig égette és fűtötte a nap. Vastag porszaga oly kísértő, hogy Selinának az volt az első gondo-

lata: odakínálja ajkát a fiúnak, de ez akkora nagy és csúnya illetlenség lett volna, hogy inkább letett róla. Azonkívül csak percek voltak.

— Te, Selina! Most már meg kell mondanom neked valamit.

A lány abban a pillanatban nyugodt lett, — hányatott életében később úgy emlékezett vissza erre, mint életének legnyugodtabb pillanatára.

Még el is nevette magát.

— Ugye meg akarod kérni a ... — s odanyújtotta a fiúnak mind a két forró kezét, ezeket a roppant formás, de cseppet sem kicsiny kezeket, azokkal az erős ujjvégződésekkel, szinte egy ifjú férfi szép, kemény kezeit a karcsú lánycsuklókon. S hogy a fiú egy szót sem tudott szólni, maga suttogetta neki gyorsan, szinte hadarva:

— Mondták már, hallottam egyszer beszélni a bácsit meg a tantit (ezek Lichnowskyék voltak), hogy most már meg kell kérned engem és hozzád adnak, pedig még mindenkinek haragudnia kellene rád Carolina miatt ... hogy annak is udvaroltál, de ... már én is megbocsátottam neked miatta ... — és hozzátette még tetőtől talpig mosolyban és édességben tündökölvén — ... és ... rád emiatt sem tudtam haragudni sohasem, kérlek, drágám, rád emiatt sem, nem, sohasem, édes!

2.

Hajának bodorított fürtjei úgy övezték arcát, akár apró, sötétvörös szőlőfürtök, és ez is azok közé az emlékek közé tartozott, amelyek belemetszették magukat Széchenyibe. Erre a néhány percre visszagondolva mindig újra érezte a szédülést és az örvényt, amely elsodorta eddig az örült vallomásig önmagáról: föl kellett tárnia a szeretett lény előtt önmagát, teljes mélyéig, megmutatni mi az, ami éppen lényének legtiti-kosabb zugolyain át áradt eddig, el kellett mondania, hogy méltó legyen hozzá, ehhez a nagyszemű, hósápadt és halvány-

vörös virághoz, el kellett dadognia vallomását, hogy a szerelem milyen más volt neki előbb, az aradi rácnegyedben az ottani katonaváros szélére szorult utcáiban, amikor ott szolgált, s hogyan ömölt tovább a piszkos varázs . . . itthon a Grabenen s tavaly nyártól Prágában — „ . . . tudod, akkor sohasem gondoltam rád . . . ” — egészen Párizsig. De Párizsig már nem ért el a beszámolója, mert a lány kiszabadította ujjait az övéi közül, s amikor utána kapott, az irtózatnak valami jeges félelmével taszította őt mindkét tenyerével mellen, s mire mondani tudott volna valamit, már nem volt ott. Ekkor rájött, hogy valami olyat csinált, amit a lány nem érthetett meg, elkezdett benne derengeni a sejtelem, hogy mások sem fogják megérteni, és addig üldögélt ott egyedül, míg körülötte egyszerre már csak a holland cserépkálya látszott valóságosnak.

Amikor lement, az első pillanatban nem tapasztalt semmi különöset, mindössze Selina nem volt ott, de különben már sokan érkeztek, égtek a csillárok és vidámság volt a puha gyertyafényben. Megpróbált beszélgetni. Azok közé állt, akik Sophiet vették körül a cserépkálya cifra cserepei mellett, de Sophiet egyszerre csak elhívták és nemsokára visszajött és őt hívta félre:

— Te, Stefferl, Mama azt üzeni, hogy mégis legjobb lenne, ha most elmennél!

Ekkor elment, vonakodva, mégis feltűnés nélkül, csak az ezüstszőke westfáliai nézett utána közömbösen, meg a Harlach-Brandis fiún látszott, hogy vastag ágyúgolyó-koponyájában fészket vert valami gyanú — és hosszú, éber, zavaros éjszakája volt, hajnalig hallgatta, hogy a közeli Paulinerkirche tornyának óraütései minden negyedórán hogyan kelnek át szobájáig a házak ormain át. Dél volt, amikor fölébredt, vagyishogy fölkeltette a bátyja, Pál. Először voltak együtt négy szemközt azóta, hogy Pál halálosan meggyűlölte Carolina miatt. Most hideg volt, szigorú és parancsoló:

— Te! Micsoda aljasságokat beszéltél te összevissza tegnap Selinának? — Álomtól ziláltan bámult bátyja arcába. Az nem is várt választ: — Lichnowskyné már kérte is Mamit és el-

mondott neki mindent, Mami kétségbe van esve és nem akar látni most már nem tudom meddig... — Fölállt és már mentében szolt vissza: — Én mindenesetre... kötelességemnek éreztem az ő mentesítésére Apánknak szólni! — Már nem is volt ott, de Mami ezüstszürke fekete hajával s azzal a szép, sohasem öregedő arccal, megintcsak szorongatóan lebegett a szoba levegőjében, mint annyiszor, de a nagyobb baj, hogy újra meg újra fölbukkant mellette az öreg Széchenyi Ferenc nyomasztó fönsége. S így telt el egy zavaros nap, s akkor újból Pál mondta meg neki, hogy édesapja délutánra hívja.

Amíg le nem kellett mennie hozzá, a ház herrengassei oldalának első emeletére, ott lődörgött a maga szobáiban és mardosó bizonytalansággal bámult az utca túlsó oldalára. Keskeny, sötét mellékutca volt ez, ahova a Széchenyi-palota hátulja nézett, szemközt valami feketére szürkült polgári bérház, ami most úgy hatott rá, mintha először látná. Iszonyúan hideg érzés volt ez az egész idáig, tetőtől talpig, még tegnapelőtt is, mint valami őrző közegbe volt a szerelembe bepólyálva, de most védtelenné lett.

Amikor lefelé ment a lépcsőkön és a palota első udvarára nyíló hideg, magasablakú folyosók elvezették a barnásvörösre lakozott sötét, óriási ajtóhoz, ugyanazt a hideg szorongást érezte, amit gyermekkorában, amikor húsvétkor gyónni kellett mennie a házi kápolnába, — az is ugyanitt volt, szomszédosan az apja dolgozó- és hálószobájával.

Apja inasa nyitott ajtót, a huszárruhás, vén, óriás cenki paraszt, aki csak törve beszélt németül s akit éppen azért tartott maga mellett az apja, mert ők ketten mindig magyarul beszéltek egymással. Lesegítette köpenyét és bevezette a zöld és aranycsíkos selyemtapétás falú világos várakozó terembe, ahová majdnem a mennyezettől egészen a padlóig érő ablakokon át vetette be világosságát a szemközti behavazott háztető s úgy tűnt fel, hogy az övéhez sugározta hozzá a magáét az a halványan sárgásfehér, különös szőnyeg, amely az egész szobát borította, faltól falig egészen egybedolgozott puha bárányprémből. Ez volt az első, ami eltávolítóan, ag-

gasztóan, szinte megalázóan hatott minden látogatóra: ez a rideg finnyasság, amely önmaga és a világ közé odaállította ezt a finom, bársonypuha, majdnem hófehér felületet, hogy ezen is meglássék minden kívülről bejövő idegen lépés nyoma. Itt, emeletén, ahol lakott, sérthetetlen volt a magánya, üzent, mint valami uralkodó, vagy kihallgatást kellett kérni tőle: s amint hallotta, az utolsó hónapok alatt már egészen elnehezült — utolsó találkozásuknál már több volt, mint aggastyán, félig már újra gyermek!

Éppen csak annyi ideje volt, hogy gondolkodjék, leüljön-e a falak mellé helyezett egyik székre, amikor feltárult az apja szobájának ajtaja, s a barnásvörös ajtókeretben, mint valami óriási festmény képkeretében ő maga jelent meg himzett, meleg, súlyos selyem otthoni köntösében, csoszogó járásával, és akkor máris hozzá kellett sietni és kezét csókolni neki, — lehajolt a száradtvörös-dohánylevél színű halvány foltokra az öreg kezefején s az álla érintette a gyermekökölnyi pecsétgyűrű címeres rubinkövét, érezte a sárgás, széles ujjvégek éles, finom burnótszagát és ez a gyermekkorát felécsapó erős, forró illat kissé megnyugtatta. De azért mégis szinte a félálom merevségével nézett bele a megkínzott öreg arcba, amely fölött a szürke haj fölfelé volt fésülve minden oldalon, hogy elrejtse a vézna, keskeny fő kopaszodását. Már ő sem viselt parókát, noha egész életében azt viselt, az előző század őskorából itt maradt aggastyán, akit, noha megtört és megtért, nem szüntek meg gyötörni valódi, vagy képzelt bűnei. Mögüle tömjénillat áradt, oly gyöngén és halványan, hogy annak, aki először érezte, találgatnia kellett, ez a világi házban szokatlan lehelet micsoda.

Bementek apja dolgozószobájába. A tömjéniszag ennek levegőjében állt, mint valami kápolnáéban. A helyiség berendezése egyszerre emlékeztetett könyvtárra és kápolnára. Olyan kápolnára, amelynél a falakat a parkettől a mennyezetig elborító könnysorok között szabályszerű oltár volt a falba mélyesztve, előtte imádkozó pad állt. De volt ott egy alacsony,

széles dolgozóasztal is, karosszékek az öregnek, vele szemben egyetlen másik szék. Apja az ablakhoz ment és közben intett neki, hogy üljön le s ő le is ült. Arcába áradt a vér. A díofapad intarziái között, amelyek az ő címerüket mutatták — a kétszer ismétlődő szögletes dombok és kétszer ismétlődő keresztetek között ferde sávban repülő és csőrében olajágot tartó három repülő galamb heraldikus szögletei fölött ott volt az a gyöngyberakásos doboz, egész kis láda, melyről Széchenyi tudta, hogy az ő levelei vannak benne. Ezek a levelek ott voltak az asztalon, külön csoportokban. Arany zsinórral átkötve, külön-külön a győri táborból valók, az aradiak, a prágaiak — s Prágától kezdve a Párizsig érő hadjáraté, bennük az élete, a csatateretek hajnali köde, kínlódo pénzgondok, mennyi minden, amit megírt s mennyi, amit nem írt meg... egy párizsi lány festéktől és könnyektől mocskos arcát látta maga előtt, nem tudta, miért most éppen és miért oly kettős lelkiismeret-furdalással.

Apja még mindig ott állt a palota behavazott udvarára néző ablak mellett. Gondolatban követte apja tekintetét és vele együtt látta a háromemeletes szürke falakat, a kapuboltozat bejáratától a hátsó lépcsőház sötét, keskeny alagútjáig, a hóval taposott utat, azt az udvart, amely Széchenyi Ferencnek hosszú-hosszú évek óta egyetlen látnivalója volt a külső világból, mert ki sem mozdult innen sohasem, idekötötték őt a köszvény s az a csodálatos félelem, amit az emberek iránt érzett és aminek okát sohasem tudta elmondani. Ha el tudná mondani... Ha el lehetne mondani, amit eltakar ez az idáig jutott arc!

Elfordította róla pillantását s az imázsármoly fölötti képre nézett. Kétszázéves és rettenetes spanyol oltárkép volt. Krisztus a Golgothán: ijesztő Krisztus, aki a fekete égre mered föl keresztjén, egy háttérben az égre festett fakó napkorongnak visszas módon mégis előlről sütő sárga fényében, délidőn, keserű ajka felé a náddorogon felnyújtott spongya ecetje és epéje közeledik, alatta a hullámzó tömeg s a kép alján az elő-

teret egészen elfoglalva, hatalmasan és részletesen kidolgozott alakú zsoldosok kockáztak köpenyéért, a Varratlan Köntösért. Ez is volt a kép neve.

Akkor apja visszajött vele szembe s leült s arca annyira aggódó, szomorú, kedves és zavart volt, hogy Széchenyiben az az örült gondolat támadt, hogy ma este, ma este még Seli-nával lesz együtt.

3.

Az örökké nedves, tétova és hosszú idő óta már idegessé vált szemek most megkeresték az övét, s apja pillantása most lassan ugyanazzá a hideg, erős kék kristállyá lett, amivel valaha a fia gyermekkorra fölé hajolt.

— Micsoda szörnyeteg és sikamlós dolgokat beszéltél te annak a kislánynak? — kérdezte gyöngé hangon. Fia előtt pedig egyszerre ott volt a tegnapelőtti, örült pillanat egész varázsa. Az aggastyán irtózatoss ereje éppen abban volt, hogy mindig lágy tudott lenni és kíméletes. Így kérdezte meg most is:

— Ugye, igaz?!

A válasz, mint a fuldoklóé:

— Az!

— És... — s a metsző burnótiltat ugyanúgy közeledett hozzá, mint ahogyan a gyóntatórács túlsó oldaláról életében nemegyszer egyik-másik pap kemény dohányszaga és sutto-gása: — ...és ...miért tetted?

Ez a döntő pillanat, de értelmes magyarázat helyett csak értelmetlen töredékekkel lehet végigharcolnia. Dadogott:

— Szerettem... — de most egyszerre érezte, hogy az az érzés, amely eltelítette őt az előző hetek alatt a haja szálaitól egész a sarkáig, milyen szégyenletesen üres és könnyű ahhoz képest, ami ehhez a gyöngéhangú, gyűrötten pergamen arc-bőrű aggastyánhoz fűzi, az összetartozásnak és valami rettenetes, de fölötte mégis uralkodó azonosságnak szörnyeteg

erejével. — Szóval... úgy éreztem, nem leszek hozzá méltó... ha nem mondom meg... neki...

Elhallgatott: apja arca csodálkozó figyelemmel vizsgálta. A gyarló, szétfolyó öreg vonások most olyanok voltak, mint egy orvoséi. Egy idegen orvoséi, aki meghökkenve, távolról hajlik egy számára ismeretlen és értelmetlen baj, a szerelem fölé. Vajon tudja-e még, mi az? — villant a fiú eszébe, és el tudja-e képzelni azt a hamvas és lesújtó bájt, amely akkor úgy fölébe kerekedett, és mint a csontokból a velőt, szívta ki értelmét? Apjában pontosan az volt a rendkívüli, hogy halálos biztonsággal követte a gondolatát annak, akivel beszélt.

— Azt mondják — adta vissza a választ fia kérdésére, szinte a visszhang érzékenységevel — hogy nagyon szép az a kislány. Úgy mondják, az édesanyjára hasonlít. Ismertem, amikor fiatal volt. Valóban... — s hátradőlt, megpihent, és gondosan, kényelmesen válogatott a szavak között — valóban... gyönyörű volt.

Ez megnyugtatta, hogy apja érti és érzi őt s egy pillanatra eltelt hálával, alázattal és csodálattal. És mint nemegyszer annyi más baját, lovat, egyenruhát, pénzt, adósságot, kínlódó magyarázatokban, — ugyanígy magyarázta meg most, hogy amit tett, azt őszinteségből, a teljes átadás tiszta szenvedélyéből tette. Hogy ezt milyen szavakkal magyarázta meg apjának, azt sem akkor nem tudta, sem később nem emlékezett rá. Csak azt látta, hogy az egyszerre bólint, egészen meghökentően ható megértéssel:

— Értem!

Hallgatott egy darabig és Széchenyi előtt most újból minden kristálytiszta lett, a sorsa most már apja mindenhatónak tűnő kezében volt. Az volt a homályos gondolata, hogy most nem mer gondolni semmire. De azért Selinára gondolt, olyan erősen, hogy szédült tőle. Apja kérdése térítette magához:

— És amit elmondtál neki... az mind... valóban megtörtént?

Igen, ez volt hátra, ez volt a legfélelmetesebb, s mintha csak villám világította volna meg előtte, tudatába jutott, hogy

ez volt az, amitől olyan öntudatlanul félt és reszketett, hogy ez a kényes aggastyán, róla, ezeket... Megnedvesítette ajkát, nyelt egyet, s a gallérjában érezte teste hőségét.

— Igen!

A hangok éppen csak elváltak az ajkától, mint a lehelet. S az aggastyán egyszerre összeroskadtt. Külsőleg talán nem is történt rajta észrevehető változás, vagy csak alig.

— Ez sok és súlyos bűn volt — mondta végül megsértve, gorombán, mély hangon.

— Még több is volt — válaszolta a fia egyszerre bátran és keserűn. Ebben a pillanatban kész volt elmondani mindent, a többiekét is. Selina most már eltűnt a keserűség és szegény viharában.

— Nem! — s az apja szinte ijedt elhárítással emelte föl a kezét, nem akarta ezeket a dolgokat hallani. A csend újra fulasztó lett. Azután újra megkérdezte:

— És azt a sok pénzt is, amit... amit... — Nem fejezte be, de a fia megértette kíméletességét, hogy ezt hallgatja el: „... amit... amit... kicsaltál belőlem...”

— Igen, erre költöttem el — vallotta fásult őszinteséggel.

— És nem volt lelkiismeretnednek nehéz, hogy ennyire, hogy ennyire... — s a kímélete, most újból a kímélete anyyira fájt, hogy Széchenyi felállt. Csak hangosabb akart lenni, hogy az apja meghallja s nem vette észre, hogy valósággal üvölt:

— De igen! Mindig bántott. Mindig minden nagyon bántott. De éppen ezért akartam neki mindent elmondani, hogy a terhétől megszabaduljak!

Apja fölállt és visszaültette és újból rendkívüli volt:

— Bocsáss meg, hogy előbb nem gondoltam erre. Megint teljesen értelek.

Széchenyi szinte kimerülten, verejtékezve ült vissza a székbe, a szeme véres volt, az ajka nedves, mint valami fiatal vadállaté. Az apja pedig aztán egyszercsak beszélni kezdett, először bizonytalanul és dadogva, a maga tétova módján, de utána egyre gyorsabban, végül lázas gyorsasággal.

— Nagyon kedves fiam, meg kell bocsátanod; láttad, a levelekről, éppen velük foglalkoztam, a leveleiddel, amikben kértél, mindig csak pénzt és újra kértél, és én adtam szívesen és magamat vádolva, hogy nem tudtam neked adni mást, mikor csak azt kértél, pedig mindig korholtam magamat, mert sejtettem, hogy megrontalak vele, ilyen fiatal és ilyen érzéki fiúnak nem való ennyi, de hát ha ezzel én tettelek ilyenné, magamat is vádolnom kell miattad, engem magamat is, szegényt, pedig ha tudtad volna, mennyit imádkoztam érted és miattad, mert éppen tégedet, nem tudom miért, szerettelek mindig és szeretlek most is a legjobban, csak éppen olyan nehéz ezt nekem kimutatnom, de most látom, hogy talán mégsem egészen hiába imádkoztam érted, mert volt benned valami, ami az enyém, és ugyanúgy ahogyan én most már húszszó évek óta igyekszem mindig szabadulni és szabad lenni a bűneim terhétől, ugyanúgy akartad te is fiacskám elmondani annak a kislánynak a magadét, hogy így szabadulj meg a tiedtől, vagy hogy talán így legyél neki kedves, egészen kedves, úgy ahogyan vagy, édes fiam, csakhogy te nem tehetsz arról, hogy tévedtél, nem tehetsz arról, hogy még nem tudsz valamit, amihez lehet, hogy csak sok küszködés után fogsz eljutni, ugyanúgy, ahogyan én eljutottam. Lehet, hogy most még meg se fogod érteni, vagy ha megérted is, de nem tudod átérteni, hogy mit jelent: hogy embereknek hiába akarod föltárni magadat és odaadni magadat, ugyanúgy, ahogyan vagy, drága szegénykém, a bűneiddel együtt, pedig mind bűnösök vagyunk, de azért a bűneink nem kellene egymásnak, megvetjük és utáljuk egymás bűneit, megfélemledünk egymás bűneitől, mint ahogy az a kislány a tiedtől, hiába volt beléd szerelmes, és én is utáltalak és megvetettelek az előbb miattuk, hiába vagyok apád és magam is szegény bűnös. Csak egyetlenegy valaki van, aki elfogad bennünket, a bűneinkkel együtt, úgy ahogy vagyunk, egyetlen egy, akinek föltárhadjuk a magunk szennyét, minden tisztátalanságunkat, a Legtisztábbnak, s ez Ő... Jézus Krisztus; és ha te nem is előtte és feléje tetted, hogy fel akartad tárni magadat és át

akartad adni magadat és még csak nem is felém, azért én mégis nemcsak hogy megbocsátok neked ezért, hanem örülök, hogy ezt tetted, hogy egyáltalában eszedbe jutott és megkísérelted, örülök, hogy megakadt benned a horgonya valaminek, talán a férfiasságnak és lelkiismeretességnek, talán az én imádságaimnak és a kegyelemnek, de lásd, ezt feléje kellett volna tenned — és anélkül, hogy hátra intett volna, a képre utalt — ... és én most nem tudok mondani neked semmit, én szegény, aki magam is zátonyra jutottam azon, hogy nem tudtam helyesen összekapcsolni Isten szeretetét az emberek szeretetével, s ez lesz a legnehezebb kérdés neked is, de most csak menj, majd talán teszek valamit, hogy megbéküljenek velünk Lichnewszkyék, most menj, de ne feledd el, nem szabad elfelejtened, hogy a bűn ...

4.

Maga sem tudta, hogy jutott vissza a szobáiba — lehet, hogy az öreg András vezette vissza és csak akkor tért magához, amikor már újra ott volt, — akkor már sötét volt, szét-szórt, homályos esti fények, ő pedig teli volt egy csomó homályos gondolattal a bűnről és Krisztusról.

... A bűn ... milyen kicsi volt még, gyermek még, amikor a bűn — ha gyermekien rossz volt, vagy „csunyát” gondolt — ott sötétlett vele a gyerekszobában, ahol az éjjeli mécs égett s ő felébredt a szemfájdító súlyos vörösségre, meg a bánat és a félelem mardosására, de azután az álom sötét forrósága jött és utána a nappalban elhalványul minden ... De milyen más ez a megátalkodottság, a benne szétszivárgó piszkos izzás, és az, hogy az ember mindig szégyent érez és hiányt és minden jóakaratot felindít utána magában, szeretni az embereket, és szeretni néha őt is, igen, Krisztust, aki a fekete égre mered fel keresztjén, egy háttérben az égre festett fakó napkorongnak visszásan előlről sütő éles sárga fényében, délidőn egyedül a magasban az alatt hullámozó közöny és gyűlö-

let fölött, keserű ajka felé nem közeledik más, csak a spongya ecetje és epéje és varratlan köntöséért hullanak a játék kockái ... — és amíg járt föl és alá, vele szemben felgyúltak és szétfolytak az estében a szemközti ház ablakainak fényei, szétfolytak az estében, aztán kialudtak az éjszakában, s lefeküdt és gondolatai forgatták, mint az örvény — csak Egyetlen Valaki van, Akinek bűneinkkel együtt is kellünk... és hallgatta, hogy a közeli Paulinerkirche harangütései hogy kelnek át a házak ormain, és akkor egyszercsak reggel lett... reggel és férfikor, s a bűn, a bánat és halál íze!

A KÖVEK ATYJA

1.

A repülőmotor dörgése, amelyről úgy tetszett még az imént, hogy visszhangozva veri vissza a kopár sivatagi ég kupolája, most váratlanul elállt s a gép kettőt zuhant. Először függőlegesen egyet, lefelé, majd vízszintesen másikat: előre, siklórepülésben. A műszertábla előtt ülő vezető hangja kissé habozó és bizonytalan volt a mikrofonon át, az utasfülke kopott, barna bőrülésein eddig bóbiskoló, de most a rázkódástól felébredő egyetlen utashoz: — A motorral van valami... De már nem zuhanunk... — s az üvegen át látni lehetett, amint lassú nyugodt mozdulatai egyszerre viaskodtak két-

felé: hogy a IV-es transzszaharai járat parancsnoksági kis C. 32-esének acél és alumínium testét a levegőben tartsa motor nélkül is — és hogy a motort beindítsa. De mind a négy oldalon, az üvegmezőnyökön át, az ég lassan, egyenletesen távolodott, a föld pedig gyorsan, időnként ugrásszerűen megnövekedve, kerengve közeledett. Du Perrier gyomra, úgy érezte, fölszáll; valamit érzett a homlokán s az állán, és oda-nyúlt — a verejték vastag, szivacsos álarca volt s minthacsak a mozdulat idézte volna föl, villámgyorsan, akár egy film-izelőt rohanó képzeletei, összefüggés nélkül jutott eszébe, egy csomó dolog: a telefonok és csengők gombsorai otthon, párizsi hivatalának íróasztalán — Marion a kormány mellé bujik be az autóba és térdai még karcsúbbak a harisnya sötét-arany szövésétől — az állomásépület, amikor először érkezett oda, még huszonöt évvel ezelőtt, közönséges modern kis állomásépület, rajta sablonos betűkkel felírás: K A R T H A G O, s az álmosan fénylő sinek, köves vasúti töltés a délutánban — a tafieleleti repülőtér, ahol a gépre száll s a búcsúztató tiszték laza ujjai a sapka mellett. — Le tudom vezetni a gépet — hallotta újra a vezető nyers hangját; alant a mélyben, parányian és ferdén, a kövek sivatagsárga lapján és fekete foltjai között megpillantott valamit, ami úgy tűnt fel, mintha néhány pálmafa lett volna, meg bozótcsoport, köztük néhány apró épület fehérsége. Jobb felé a horizonton mint valami rozsdaszínű, sötétlila fűrészfogak sora, az El Ahagar hegység a délutáni napsütés árnyékában! — A Kövek kútja oázis! — dörmögte a mikrofonba az üveglapon túl a pilóta, s érezni lehetett, hogy szédítő gyorsasággal közeledett a föld: félig nyitottra csavart oldalablakokon keresztül forrón sütött be a levegő. — Megvan! — nyugtatta meg utasát a vezető, s már érezték is a zökkenést, a gép tömör gumikerekei a köves sivatagi mezőn, száguldtak végig ide-oda dobálva az alumínium, üveg- és bőrkotmányt, mint valami keskeny, hosszú autóbust, szédítő kanyarulatba fogva. A pálmafák, bozótcsoportok és a két-három fehérló vályogház: eltűntek az egyik, vagy felbukkantak a másik oldalon; a gép megállt. Úgy tetszett,

mintha pillanatoknak is töredékrésze telt volna el, a pilóta már nyitotta is kívülről az ajtót. Du Perrier öntudatlanul, mint az alvajáró szállt ki s csak szédülése, meg rogyadozó léptei térítették magához. — Túl gyorsan jöttünk le! — állapította meg vigyorogva a vezető. A beszédében nem volt semmi mentegetődzés, inkább parancsoló erély: — Nekem azonnal a géphez kell látnom. Lamotte atya oázisán vagyunk. A házáig csak néhány száz lépés... Kérem, látogassa meg addig is... — Azután mintha csak észrevette volna, mennyire majdnem nyers és parancsoló, megkérdezte egészen másképp, udvariasan, majdnem gyengéden a gép forró alumínium falának támaszkodó őrnagyot, akinek kemény, súlyos eleganciája annyira elütött az itteni sivatagi tisztak lomposágától: — ... Vagy parancsolja, hogy elvezessem odáig, őrnagy úr!?

Az rámosolygott azzal a nyílt, súlyos és elbűvölő kedvességgel, amelynek lefegyverző volta egyéniségének és karrierjének egyik titka volt: — A jelentést persze megírjuk, őrmester, és nem szeretném ha az állana benne, hogy a leszállás után engem kellett Lamotte Atya kunyhójáig támogatnia! Erősebbet akarok szívni, mint ami nálam van, kínáljon meg a maga cigarettájából!

— Önnel — mondta az őrmester vidáman — egészen különös öröm együtt lenni. Sajnálom ezt a kis balesetet. Amíg egy cigarettát elszív, éppen odaér. De markoljon bele a dobozba, mert nem tudom, tart-e dohányt Lamotte Atya a háznál. Furcsának, találnám, ha nem lenne itthon, mert mindig itthon van, és még nem bújt elő!

Valóban: végtelen csönd és üres lángolás az oázison. A cigaretta az ujjait perzselte, amikor elhaladt a kaktuszszerűen húsos és tüskés, vastagbőrű, magas sivatagi bokrok mellett, amikkel körül volt ültetve a kút, s az öt nyomorúságos pálmafa alkotta kertudvar szélén át a legnagyobb vályogkunyhó szélesretárt nyitott ajtaja felé ment. A vakító fehérre meszelt oldal- és homlokzati falak közepette, mint valami sötét, szétnyílt, alacsony ajak, olyan volt a bejárat, — és a küszöbön.

meghökkenve megállott. Nyílt oldalával egy apró kápolna tárulkozott a sivatag és Ahagar felé. Egyszerű, de csipketerítős oltár, fából való aranyozott tabernákulum, vörösüvegű, égő olajmécs, egy különös óriási feszület, ez volt minden berendezése. De ebben a feszületben volt valami olyan lenyűgöző és rendkívüli — szinte szétvetette maga körül a kis kápolna kezdetlegesen tarkára mázolt vályogfalait. Az első pillanatban el lehetett nevezni így: A Tuareg Krisztus. A közepső Szahara bennszülöttjeinek vonásaival ábrázolta a Megfeszítettet, ezekkel a hatalmas, kemény sivatagi vonásokkal, — s az egész test be volt festve azzal a feketebarna színnel, amilyenné a napfény és a sivatag égetik ezredévek óta az itt lakók bőrét. Itt tárta szét karjait a sivatag felé — s közben mint valami eleven tabernákulum, úgy fogta körül tűzzel és arannyal a délutáni sugárzás, amely eltelítette apró templomát. A férfi rossz lelkiismerettel tisztelgett, most be kellett volna mennie egy pillanatra ... „ad Altare dei ... ad *Deum qui laetificat juventutem meam!* Az árnyéket vető oldalra került, végigment a néma, szürke, forró árnyékon, amelyben dühös légyfelhők zümmögtek. A sarokban majdnem megbottlott. Piszkos kék ruhájában egy szakállas, vén bennszülött üldögélt a fal tövében, úgy tűnt föl mintha aludnék, de mikor az arcába pillantott, látta, hogy vak, a szemhéjai bemélyedve simultak kifolyt szemüregreire és felemelni sem tudta őket, de azért úgy emelte arcát az idegenre, mintha látna:

— Üdvözlégym Uram! Fordulj oldalt és lépj be! Ő nagyobb beteg! De már reggel óta várja érkezésedet a Kövek Atyja. — Mikor kimondta a nevet, keresztbe tette mellén karjait.

2.

Innét, a kápolna hátsó falához ragasztott vályogépület sarkáról már föltáruul az ember előtt a Kövek kútja oázis igazi belsősege: szétszórva néhány további pálmafa és kisebb-

nagyobb építmény, az egyik afféle kemence, két bódé; egy kecske- meg egy baromfiól; két üreg galambduc, egy fedett üres teveállás, meg ez a három oldalon körülkerített és befelé kurtán előrenyúló alacsony tetővel ellátott épület, amit erről a különös és gyanús helyről időnként szóló jelentések nagy- zolóan „khán”-nak neveztek s ahol megpihenhettek, vagy akármeddig el is tanyázhattak az idetévedt arabok, meg a szö- kött légionáriusok. Lamotte atya — őt hívta az egész Szahara arabul a Kövek Atyjának — szökevények hirhedt támogatója volt, s a kerület kormányzata éppen azért nyíltan utálta, rossz viszonyban volt vele. A mostani véletlen látogató jól tudta mindazt; párizsi íróasztalán nem egyszer feküdtek a Kövek Atyjáról szóló feljelentések és tájékoztatások; a létét Párizs- ban is éppen, hogy csak megtűrték, ezt viszont kikényszerít- tette az egész furcsa rendkívülisége. Valamikor geografus- történéshoz indult, a kutatásai kedvéért lépett a szaharai hadsereg tisztikarába, és lett annak egyenesen legtudósabb tisztje, megtisztelő tudományos beosztottságokkal s zavaros, ma már bizonytalan események után egyszerre csak történt vele „valami”, lemondott a rangjáról és eltűnt: majd évek múlva előkerült, mint felszentelt pap, letelepedett itt a Sza- hara szívében és nem csinál egyebet, mint itt él az általa te- remtett oázison, amitől a nevét is kapta. Valóban nem tett egyebet, mint itt élt. Az „Afrikai Szekció” hivatalaiban nem volt olyan öreg osztályfőnök vagy beosztott, aki nem mint a Szahara katonai kormányzatának problémáihoz tartozó lel- tári darabot vette volna át elődeitől. Mivel még akkor jött, amikor ez a hely itt még nem volt pacifikált terület, respek- tálták a foglalási jogát, meg azt, hogy apostoli vikáriusi jogot kapott egy óriási területre, ahol a tuaregek nagyon szeretik. „Fogj egy körzöt, szúrd le a Dzsezirat el Hágár helyén, tá- gítsd a szárát háromszáz kilométerre és vonj egy kört vele, — a terület nem a kormányé, hanem az Abu el Hágaré, La- motte atyáé!” — ez a mondás járta a Szaharai Szekcióban. A kormányzat kezdetben megpróbálkozott azzal, hogy fel- használja befolyását a törzsekre és a sejkekre. Lamotte atya

azonban nem avatkozott bele a politikába! Láthatóan nem is tértített. Már huszonöt éve volt ott, amikor egyik igen fényes rozettát viselő hivatali látogatójának minden ironia vagy alázat nélkül, egészen magátólértetődő természetességgel mondtotta meg, hogy egész addigi működése alatt nem keresztelt meg több mohamedánt, mint egyetlen haldokló öregasszonyt. „Hát akkor miért van itt?” — kérdezte a fényesrozettás látogató. „Attól tartok — mondotta ő erre minden sértő él nélkül, nagyon kedvesen, hogy — Önök nem tudnának megérteni!” Valóban nem értették meg, de megkísérelték megérteni abból, hogy ez az ember kétségtelenül szent volt, a „Szahara szentje”, — ahogyan emlegették, e vonatkozásban is kicsit gyanakodva, mert ehhez a névéhez is valami olyan mellékíz tapadt, mint a mohamedán marabutokéhoz.

3.

Zsinorra függesztett tarka fagolyók, mint valami nagyszemű durva gyöngyszer, lógnak az ajtóbejárat helyén, a látogató útja szabad, csak a golyósortokat kell szétvonnia, hogy egy félhomályos, majdnem sötét szobába lépjen. De Du Perrier az első pillanatban azt akarta kérdezni, hol van Lamotte atya, mert az ágyban, a magas ágyfejdeszkához támaszkodva egy öreg tuareg ült és sóváran égő, majdnem vad szemekkel bámult az ajtónyílásra. S az órnagy abban a pillanatban tudta, hogy ő az: a sötét és megtört pillantásában a láz tündökölt. Két felemelkedő kezéből dőlt a forróság, s tétova, gyöngyhangan így szólt franciául:

— Isten hozta végre! Már attól féltem... — nem tudta befejezni s a látogató zavartan állt. — Bocsásson meg, ha rosszul értene, de már oly régen nem tudtam beszélni senkivel sem... az anyanyelvemen.

— Tuaregül vagy arabul akar... — kérdezte udvariasan a másik, de elnémult a részegeződött pillantástól. Úgy örülök, hogy valaki... — suttogetta a gyöngyhag, valóban szinte tört.

franciasággal, mintha valami idegenajkú beszélné ezekkel a szavakkal; kemény, nagy, cserepes száj, amely ezeket a szavakat formálta, évtizedek óta szokta meg átlöködni küszöbén a tuareg-beszéd nyers torokhangjait. Közben a szemei lázasan csillogtak, lopva vizsgálták a férfit, aki előtte állt; a közép-termetűnél magasabb, erős, széles vállú férfi volt, csodálatosan szabályos vonásokkal, sárgás bőre s kiülő, erős fekete szemöldökei fölé simán hátradomborodó, kopaszodó, hatalmas csontkupola szökött s az ember pillantását az ragadta magához, mint valami sisak, — ... Még inkább örülök annak, hogy éppen ön ... — s az erőtlen lehellet újra megpihent.

— Bocsásson meg — kérdezte lágyan és óvatosan Du Perrier — én természetesen ismerem önt ... persze hallomásból ... De ön, nem tudom ... — megállt, mert a másik arc kemény vonásait most feloldotta, vagyis inkább széttörte egy udvarias mosoly:

— Hetekkel ezelőtt tudtam már, hogy itt van és megéreztem, hogy most találkozunk. De ki ne ismerné önt, szintén legalább hallomásból, őrnagy úr, a Szekció helyettes osztályfőnökét, a Szahara ...

— „Szürke Excellenciását...” — ahogy rólam mondani szokták — segített befejezni a mondatot a fiatalabb férfi, udvariasan és ironikusan. — Nos, örülök, hogy hivatalos utamon alkalmam van találkozni és megismerni önt, sajnálom, hogy ilyen betegen ... Tbililiben, ahova készülök, van valami kis gyarló helyőrségi kórház és egy-két jobb katonaorvos. Legjobb volna, ha gépemre tudnám venni önt. Bőségesen van hely. — Míg beszélt, észrevette, hogy a másíknak szemei lezárultak, olyan simán s most olyan nyugodt és kiegyenlített arcvonások fölé, mintha aludna. A kezéhez nyúlt, hogy megnézze lázát és megpróbálja fölébreszteni: a száraz, öreg férfikéz szinte égetett. Ez már a haldoklás volt, utolsó kísérlete a testnek, hogy a halál hidege ellen összegyűjtse és harcba-vesse az élet minden melegét.

— Ültessen magasabbra! — mondta a haldokló anélkül, hogy kinyitotta volna a szemét. — A betegség váratlanul jött

...nem tudtam senkit értesíteni... kérem... Gyóntasson meg és oldozzon föl... megvan rá a joga, in articulo mortis!

Az őrnagy keze lehullott a forró csuklóról. Ha ismerte őt hallomásból a haldokló, akkor persze azt is tudnia kellett róla, hogy pap volt és szerzetes és hogy tizenöt éve élt házasságot, — s éppen ennek vonakodása volt, ami megmozdult benne: ezek az ujjak, amelyek egy asszony testéhez érnek napról-napra, hogy emelkedjenek fel a feloldozás jelére, s hogyan mondják el a bűntől való feloldás szavait ezek az ajkak, amelyek napról-napra belemerültek abba a forró, de most már évek óta megalázó és meggyalázó kalandba, Marion csókjának tüzes örvényébe? Az asszonyi test volt ez, ami kirajzolódott előtte, mint valami ellenkezés, a karcsú, fehér, lágy, és varázslatos derengés, amely első éveik éjszakáit olyan esztelen forró boldogságba zárta karjaival.

— ...Ha jól esnék önnek, hogy stólát is viseljen — mondta tovább a haldokló — akkor ott... — s a kéz intését követve az őrnagy habozás nélkül arra felé fordult és leakasztotta a lila stólát a falról a deszkatérdeplő s a feszület mellől, — ez a feszület ugyanolyan rendkívüli volt, mint amilyent ott előbb, a sivatag felé tárt kápolnában látott, annak kisebb mása: ismét a Tuareg Krisztus. — Egy légionárius, volt szobrász, akit rejtegettem... — adta meg kérdés nélkül a magyarázatot a gyöngé hang... — de ismét kérem önt, ültesen kissé magasabbra... Atyám.

Az őrnagynak le kellett hajolnia, hogy átkarolja, s közben ugyanazzal a mozdulattal, amellyel a papok szokták egymást üdvözölni, odaértette arcát a haldoklóéhoz, jobbról és balról:

— Köszönöm önnek, hogy engem, a bűnös papot bizalmára méltat! — és vállrozettái fölött a lila stólával szorosan melléje ült az ágyra. Jobbjának ujjai azzal a mozdulattal emelkedtek áldásra, és ajkai olyan pontosan mondták el a gyóntatást bevezető szavakat, mintha nem is múlt volna el másfél évtized azóta, hogy mindezt utoljára tette.

— Nagy bűnös voltam — mondta ekkor a haldokló váratlanul csengő, kristálytisztá hangon — leteszem az ön kezébe

életgyónásomat: Gyónom a mindenható Istennek, Szent Péter és Pál apostoloknak és minden szenteknek és Isten helyett tenéked ...

4.

A sivatagi fűvel megtömött keshedt matraczsák alatt érezni lehetett az ágydeszka keménységét s a férfi, aki Isten helyett, Szent Péter és Szent Pál apostolok és minden szentek helyett ott ült, őrnagyi egyenruhában, vállán egy majdnem színtelenné kopott rongyos stólával, alig tudta szemeiben leküzdeni a könnyek égető szúrását. Figyelmesen hajolt az ajak fölé, egy emberélet fölé, amelyből gőz- és füstfelhőként csaptak arcába a bűnök, saját életének bűnei. Mi lehetett az, ami ezeket visszafordította, éppen ellenkezőjükre úgy, hogy ennek a férfiéletnek útja ide vezetett a sivatagi életszentségnek magányába és tűzébe?

— ... Éveken át sokat, nagyon sokat viaskodtam az isteni kegyelemmel, mielőtt engedtem volna neki ... — gyónta a haldokló mintha csak a kérdésre adta volna meg a választ és kissé megpihent: a gyóntató pedig lehajolt a láztól sorvadt száraz, öreg, tuaregszínű kezekhez, megcsókolta mind a kettőt: — Az volt a fontos, hogy végül engedett neki, atyám! Pi-henhet kissé s majd folytassa, ha van még mit mondania!

— Van! — mondta a haldokló és tovább beszélt még egy darabig, majd elhallgatott és kis idő múlva hozzátette: — Mindent elmondtam, amire emlékszem s amire nem emlékeztem volna, most belefoglalom szándékban. Teljes szívemből szánom és bánom ...

— Most oldozom fel! — figyelmeztette az lágyan s a mozdulat és a szavak telve voltak azzal az erős méltósággal, amelyet tizenkilenc század áhítatából szívtak magukba s amelyet kiárasztottak mint valami vakító sugárzást. — Elégtételül elimádkozik értem egy Miatyánkot és egy Üdvözlégyet.

A beteg csak lehellni tudott! — Igen, azonnal megteszem,

nagyon fáradt vagyok! — szinte magától csúszott fekvésbe: a feje semmivel sem pihent magasabban, mint a teste, az öregek és a vérszegények tudnak csak aludni így, a kora mellett valóban az is lehetett, vérszegény, — a láz s a napsütéstől barna bőrpigment felületes színe alatt az arca fakó volt, s amikor barátságosan mosolyogni próbált, látszott, hogy az inye olyan fehér, akár az újságpapír. Ki tudná megmondani, hogy ebben a mosolyban mi volt a rendkívüli? Ezt mondta: — Ha egy kicsikét alszom, ne ijedjen meg... tudom, csak éjfél tájban fogok meghalni... igen, nem bánom, foghatja a csuklómat... — s szemei lecsukódtak és máris imádkozott. Úgy imádkozott, ahogy Loyolai Szent Ignác ajánlja az egyetlen Miatyánkra vagy Üdvözlégyre terjedő imádkozás legerőteljesebb módját, a „Harmadik Imamódot” — „Tertius modus orandi per mensuram, sive in numerum, ad modum rhythmici” — a ki- és belélegzéskor kiejtett egy-egy szóval. A gyóntató férfi csodálkozott, hogy ennek a testtől már-már búcsúzó léleknek, s láztól felemésztett testnek s a majdnem teljesen vértelen agynak még van ereje ehhez a rettenetesen fárasztó imádkozási formához... fogta a beteg csuklóját és hallgatta, hogyan küzdi magát végig egymásután a Miatyánk és Üdvözlés szavain, a beteg pedig nem is érezte, hogy a csuklóját fogják s azzal a robajlással sem törődött, ami beszállt néha kívülről, tudta, hogy az őrmesternek sikerült már-már beindítania a motort: úgy tűnt föl neki, mintha időnként a lelke akarna elszakadni a testtől valami dörgés zajának kíséretében, neki azonban még feladata volt, még végigmenni az Angyal szavain és az Egyház felkiáltásán, a bűnösök menedékéhez: — Imádkozzál... érettünk... bűnösökért... most... most... és halálunk... óráján! — s amikor ennek végére ért, az öntudatért való szinte kegyetlen küzdelem után, belemerült a magas láz álmának forró feketeségébe és bíborába.

Amikor — nem tudta mennyi idő múlva — felébredt belőle öntudata egy pillanat alatt ugyanolyan erős világossággal sugárzott benne s töltötte meg testi és lelki lényének minden zugását, mint ahogyan celláját az acetilén lámpa erős kékes-

fehér fénye; látogatója megtalálta és meggyújtotta s most újra ott ült ágya szélén, mögötte a bejárat zsinórfüggönyének tarka gyöngysoraira láthatott, amögött pedig már az éjszakára a sivatagi udvar fölött. A kettőjük között lévő kapcsolat most már ugyanabban az erős feszültségű szférában történt, amely az ő életének sajátja volt: a látogató teljesen átvette a Dzsezirát el Hágár légkörének törvényszerűségeit. Anélkül, hogy kérdezett volna róla, tudta, hogy a beteg felébredt és teljes öntudatánál van — szinte vakító erőjű és sugárzású öntudatnál, amely egyszerre volt a kegyelem fennsíkján égő életé és a halálé, amelybe most átlépni készült.

— Volna egy mód, hogy meg is áldoztassam, és ha beleegyezik, itt is tudjak maradni ön után. Ha mint a Dzsezirát el Hágár apostoli vikáriusa, teljes püspöki joghatóságával...

— Szívesen meghallgatom gyónását, feloldozom kiközösítése alól s visszaveszem az egyházba és az egyházi rendbe... De jól meggondolta-e?... Kérem, ültessen fel újra, fiam.

Az acetilénlámpa égésű fénye a látogató arcába égette hideg holdfényét, nem maradt feltáratlanul egyetlen redője és ránca sem s ezek most mind gyalázatról és megalázottságról szóltak:

— Az asszony, aki miatt történt... aki mint gyónógyermekem csábított el a Karthágói Fehér Atyák közül... már évek óta megcsal... mindenkivel... nem is titkolja... azt sem, hogy kettőnk érintkezésében éppen annyi öröme telik, mint a szeretőivel való együttlétben. Évek óta élek kéjben és gyalázatában. Előle menekültem inspekciós útra ide Szaharába. De most...

— Ön sem akar ellenállni többé az isteni kegyelemnek. Ha a szándéka elég erős és szilárd, Du Perrier atya és ezt kijelenti, ott a térdeplő könyvpolcában találja a Ritus le Romanumot. Elő kell keresnie a szertartást; azt hiszem, el kell imádkoznia az Apostoli Hitvallást és meg kell tagadnia tévedéseit. Meggyóntatom, feloldozom és visszafogadom s aláírok egy hivatalos iratot az ön érdekében az egyházi felsőséghez. Talán intézze el, hogy gépésze ne zavarjon!

— ... Amen! — mondta végül erős hangon s a térdeplő feje fölé áldásra emelt két kar lehanyatlott, nagyon fáradtan, de a haldokló ott ült az ágy szélén, még mindig ugyanazzal a csodálatos testi és lelki erővel, amellyel végigcsinálta az egész szertartást. De a térdelőnek úgy tűnt fel, mintha a kéz árnyékával együtt az élete készülne aláhanyatlani: — Du Perrier atya, ez kétségtelenül érvényes, ha esetleg el is bogaíásznak benne az egyházjogászok. Miattuk azonban legokosabb volna, ha ügyének eldőlteig itt maradna, de ha valahova rendeli egyházi hatósága, a legnagyobb engedelmességgel azonnal menjen oda.

— Ha eldől, szeretnék itt maradni és átvenni az ön helyét, kivéve természetesen az apostoli vikáriusi felhatalmazást. —

— Ez sem egyikünkre, sem másikunkra nem tartozhat. Nemcsak a vikáriusi felhatalmazás, hanem ittmaradása sem. Jól meggondolta-e? Mert...

— Nem árt-e a sok beszéd, atyám?

— Ez közvetlenül a halál előtti erő. És most már mind-egy... Nem tudom, tudja-e, miért maradtam így, nem lesz semmi eredménye. Ne is számítson rá, én sem bírtam volna ki, ha eredményeket akartam volna elérni... Nemcsak az oázisról, hanem a kövekből való szívekről is jól neveznek a Kövek Atyjának... Ez a világ itt köröskörül ezerkétszáz év óta mohamedán, azelőtt pedig pogány volt, amióta csak pergésnek indult ez a földgolyó és itt ég a sivatagi nap tüze... Én nem akartam mást, minthogy itt legyen és itt sugározzon Krisztus és hassa át jelenlétével, ha mást nem, a sivatagi levegőt... s fuvalljon itt is legalább egyetlen egy embernek a lelkében, a magaméban, az isteni kegyelem... nem merem sem ajánlani, sem elfogadni, hogy végleg maradjon itt, itt nincsen más, mint a vályogfal az oázisok városai... Ötven kilométerre jobbra és hatvannal balra: most már autóbusszjáratok vannak, az oázisokban kávéházak és mulatóhelyek... A lányok-férfiak Párisba kerülnek innét, meg vissza. A Dzsé-

zirát el Tbilili városában van egy leány, a legszegényebb családok egyikéből való, aki tíz éven át volt táncosnő Párisban, romlottságából meggazdagodott és visszajött ide, föl-emelte családját és modern párizsi ruhákban jár és most minden szerény tuareg lány az El Hágárnak ezen az oldalán ugyanerről az életútjáról álmodik, ami az övé... engem is felkeresett kétszer-háromszor mindig más alkalmi imádója autóján... és felkeresheti önt is, aki még fiatal... a sivatag kísértései ma mások, mint az egyiptomi és szíriai remeték korában... modernebbek, de hiszen ön onnét is, meg mostani útjában is jobban ismeri, mint én... téríteni sem lehet... a francia hódítás itt a sejkekkel meg a gazdagokkal fogott össze... és az a néhány ezer tuareg, aki itt él, az elnyomó gazdagokkal összefogott hódítók hitének tekinti a mienket... pedig Ő mindenkié... Krisztus mindenkié... és önnek nem lesz mása, csak Ő... néha még látszólag Ő sem, mert jön az, akit Keresztes Szent János a Lélek Sötét Éjszakájának hív, és akkor az emberben nincsen más, mint az, ami itt köröskörül van, izzó kövek és homok... és akkor viaskodni kell vele és érette, hogy visszatérjen...

A fehéregyenruhás férfi, aki ott térdelt előtte, csak most vesztette el viselkedésének eddigi fegyelmét és engedte át magát a felindulás rohamának, amelynek ellenállt, amióta a kápolnában megpillantotta a tűztől és aranytól övezett Tuareg Krisztust. Most beleverte homlokát a kunyhó vályog padlójába és sírt:

— ...Érette, egyedül csak érette... mert elhagytam és most visszatérek hozzá... hányszor jutott eszembe, míg távol voltam tőle, hogy ott virraszt egyedül a tábernákulumba zárva, templomok és kápolnák sötétjének körülötte eláradó tengerében, és nincs senki vele... közben pedig bűnben éltem, millió másokkal együtt... mint a rothadó szemétdombok bűze, úgy füstölgött a bűnöktől a lelkünk... s ő közben kiterjeszti karját a kereszten, mint ez a Tuareg Krisztus... Nincs tovább, nem tudok senkit és semmit odaállítani többé magam és Krisztus közé, asszonyt sem... itt akarok maradni! A

pilótának már át is adtam katonai lemondásomat és elhatározásomat.

A feléje nyúló kezek most vizesek voltak, hideglelősek:

— Keljen fel Du Perrier atya, az önnek szükséges iratokat is ki kell állítanunk és el kell látnia a még szükségesekkel. Hajnali miséjén ön úgyis megáldozik.

6.

... Éjfél már jóval elmúlt, amikor az acetilén fény fehér szemfájdító világosságából, amely nemcsak arcának bőrét égette most már, hanem egész testét, kilépett az udvarra, azután, hogy a haldokló mellett elmondta az Egyház imádságát: „Indulj utadra, keresztény lélek”. — Vajon ki fogja fölötte elmondani? Mire ő befejezte, a Kövek Atyja halott volt, künn pedig a szaharai éjszakák vakító csodája várta: ég és föld egyetlen havas lángolás a telihold óriási korongja alatt, messziről a repülőgép sziluettje feketélett és az idegen szörnyeteg körül sírtak a sivatagi sakálok.

A CEZÁREAI FOGOLY

Prológus: A hajók elé, amelyek Keletnek hagyva el Ciprus vizeit dél felé haladnak el az ázsiai part mellett, vakító fehéren az égbe metsző városokat rak ki a szárazföld, forrón sugárzó házakkal szürke mészkőgerinceken: a hegyek mögül a sivatag mint valami rengeteg oroszlánszáj lehelete okádja elő izzását, a napfölkelte utáni harmadik órában már ólomszínű a nappal, a naplemente pedig egészen sivatagi, — vörhenyes csík marad köröskörül az ég alján és megéreztet valamit Ázsia isteneinek emésztő hatalmából. Először Szidont éri a hajó, majd Tiruszt és a kicsiny Ptolemaiszt, elhalad a Karmel hegyének a tengerbe dülő irtózatos bikafeje mellett és azután — még szürkébben sugárzó mészhegyek, még sár-

gább ég, még sivatagibb napnyugta — eléri zöld kertjei között a fehér Cezáreát.

Kis-Ázsia és Egyiptom között majdnem pontosan Cezárea rakodópartja a félút. A tengerben zajgó mólók mindkét oldalán lapos hasukkal a kavicstorlaszokra futtatott teherhajók farának gerendáin foszlik tajtékrongyokká a hömpölygő víz-sáncok ostroma; a kikötő tereinek lépcsőzetes vizes kősíkjai körül raktárházak, rabszolgaszállások, tengerész- és utasfogadók és apró Asztartétemplomok; a partraszállót ime e föld istennője köszönti, mert ezen a hosszú partsávon őt imádják, az asszonyi hús démonát, sokemlőjű, meztelen, bíborrafestett szobraiban, mintegy önnön rőt fényében. A várost Nagy Heródes még modern római városnak építette, az elvénhedt Kelet e táján, saját parti székvárosul és a római Helytartó székhelyéül, s maradtak is római negyedei, de az átépítése óta eltelt hatvan év alatt Kelet befonta a maga lebírhatatlan, vad életerejével: a Jeruzsálem felé kanyarodó út torkolata körül a zsidónegyed ablaktalan, kanyargó, tördelt síkatorai égnek a napfényben, — a piactér és a bazár körül a szíriaiak halványkékre meszelt utcái, — sötétvérű ázsiai görögök szakállas, fekete, vad arca a műhelyekben és a nagykereskedők irodáiban, — a Nilus mellől idáig hatolt föl Egyiptom illatése: kék és arany festékekkel megvont szemöldökű lányok és borotváltfejú, sárga egyiptomi papok vonszolták keskeny árnyékukat az utcákon, — a külvárosokban beépítetlenül maradt telken pedig a Jordánon-túli vidék tűz- és homoktengeréből idáig csavargott, kivert és züllött arabok húzták meg magukat, csikos, apró sivatagi sátraik alatt. A római utcákon és a görög épületek között ott nyüzsgött a tenger és az ideérő karavánutak Ázsiája.

... De ebben az évszakban hajnalonta már könnyű kékes pára maradt a város és a hegyek közti síkföld nyaraló- és gyümölcskertjeinek dús lombtömegei között és a nedves konyhakertekben, amelyek fölött a babiloni kertészek vízemelő kerekei emelkedtek. Az éjszakai órákban néha köd is jött. Az éjjeli égbolton már a nyárvég csillagai ragyogtak.

I.

Lukácsnak, a görögnek, cezárei föl-
jegyzéseiből: „*Félix Helytartó...
Pált fogságban hagyta... A száza-
dosnak azonban megparancsolta,
hogy tartsa őt őrizetben, hagyja
nyugton és, ne akadályozzon meg sen-
kit övéi közül, hogy szolgálatára le-
gyen...*” (Apostolok Cselekedetei.)

Az ember néha éppen azért, mert a munkától kimerülten zuhant álomba, olyan mélyen alszik, hogy néhány óra után egészen kipihenten érzi magát, amikor álma megszakad. A lapos háztetőn fölébredő férfi is így volt: este és éjszaka sokáig dolgozott a mécsfény mellett, írt Pál diktálása után, majd feljőve a tetőre beburkolódzott takaróiba és azonnal elaludt. De most annyira frissen tért magához, hogy azt kellett volna hinnie, hogy már régóta alszik, ha nem ragyogtak volna fölötté a csillagok.

Azért ébredt föl, mert nagyon fázott, pedig vastagon és szorosan be volt csavarodva pokrócaiba. Csakhogy az éjszaka nagyon hideg lett, a levegő tiszta és metsző, mint a jég, az érintése szinte égetett. Egész időig feküdt mozdulatlanul, de amint érezte, mennyire didereg, azonnal felkelt — ezt megszokta — néhány zajtalan, gyors mozdulattal és tett néhány lépést, hogy a mozgás fölmelegítse; vigyázott, hogy zajt ne üssön, nem akart senkit fölébreszteni, — az agyaggal bedöngölt gerendamennyezet alatt az emeleti szobában többen aludtak. Ott állt és mélyeket lélegzett, szinte majdnem hogy szomszajosan ivott a tenger és az éjszakai sivatag eggyéömlő szeléből s egy darabig még didergett. A mennybolt vakítóan fekete volt a csillagok fölött, most nem látszottak az égbolt tejfolyói, csak a tömör feketeség s köztük a forgó, titokzatos csillagtenger fénypontjainak hideg, erős lobogása. Balkéz felől a város közeli épületsoportjai aludtak, mint valami fehér nyáj,

rajtuk túl most a Szíriusz és Ikrék készültek leszállni, jobbkéz felé pedig — amerre háromnapi járőföldön túl most Jeruzsálem ugyanilyen némán feküdt az éjszakában — magasan villogva tárta szét fullánkjaait a mennyei Skorpió.

Ott állt a mellvéd mellett, míg újból fájni nem kezdett, ekkor magára vette pokrócait és újból beléjük csavarodott s fal mellett jó melegen s a következő pillanatban már aludt is, de úgy tűnt föl neki, hogy most mindössze néhány percet. Addig, míg fölébresztették, valóban alig telhetett el sok idő, mert még mindig teljes éjszaka volt. Még hidegebb. S a csillagok még mindig teljes pompával ragyogtak. Egy árnyék — Arisztarchus a makedón, aki eddig lent az emeleten aludt a többiekkel — hajolt fölébe és nyúlt vállához, fölkelte őt, mint már nem egyszer, amikor Pál tovább akarta folytatni a diktálást még napfölkelté előtt s ő most is azonnal fölkel. Még álomban keresték léptei társa nyomán az utat a lejárathoz — és akkor látta, hogy a szürkület Keleten ugyan már fölitta a csillagfényt, de a levegő még koromsötét.

A tetőről a négyszögletes nyíláson át lépcső vezetett le a fal mellett, a szoba álommal átjárt langyos, fojtó levegőjét a füstölő mécsek lövette tele vörös fényével, s a Tarzusi már ott ült a kicsiny asztalnál, ahonnét diktálni szokott, combját és lábát meleg takaróba csavarta, de lábfeje csupasz volt s rövidlátó szemeivel pislogva nézte a lépcsőn alábötorkáló gypjúkendős árnyékot, Lukácsot, aki az álomból most már magához térve, de még mindig merev mozdulatokkal, leült. — Folytatjuk, hátha már hamar indul a hajó! — közölte vele öregedő és mint sokszor, most is fáradtnak tetsző hangján s azonnal diktálni kezdett.

Az előző délután dagályával bevonszolta magát a kikötőbe a Thetis nevű vén, nagy teherhajó, amelyet ismert az egész ázsiai part, mert koratavasz idején elindult és kikötőről-kikötőre mászott egészen Alexandriáig, onnét pedig az őszi viharok idejére visszament a Trója melletti Adramittumig, ahol a téli kikötője volt. Ottani kalmárok nagy társasága keresett szállításain. Megérkezése látványosságához most is fél város,

Lukács is, kiállt a kikötőbe és a mólókra, — az árbocok és vitorlák nélküli gerendakolosszus rossz hullámveréssel szemközt hányódva nehézkesen kereste az utat rengeteg evezőinek hárcm sorával, amelyek soklábú bogárhoz tették hasonlóvá, és valóban bámulatraméltó volt nagyságával. Amikor feléje áradt a szél, a partra csapta szörnyű dögsgagát, több mint háromszáz evező rabszolga, majdnem száz matróz és néha kétszáz utas mocskának bűzét. Ezzel a járatával Egyiptomból szállított teherárún kívül hozott még egy százfőnyi szintársulatot, amely itt akart áttelelni, ötven rabszolgát az őszi vásárookra és utasokat Kisázsia kikötői felé. A város tribunjai, egy görög meg egy szír, csónakot küldtek elébe, hogy a hajó ne jöjjön nagyon közel, mert az egész városra ráborítja pestises legét. Az egyik legkülsőbb kavicstorlasznál kellett megállnia, ott nagynehezen megdőlt. Utasait a hajórabszolgák vállakon hordták ki a laposan hömpölygő hullámokon át — közöttük partraszállt egy troasi, urának, ottani kereskedőnek szabadosa és üzlettársa, keresztény férfi, aki megtudva a város keresztényeitől, hogy Tarzusi Pál még mindig itt és fogságban van, vállalkozott, hogy levelet visz tőle Troaszba s az útközbe eső parti városokba. Pál erre még az este több levél diktálásába kezdett.

A munka sürgős volt, nem értek rá kétszer letisztázni, azért most a viasztáblára írt szöveget azonnal visszaolvasta újra és újra; a lány öreges hang először elmondta azt, amit a levélben közölni akart, akkor Lukács utánamondva a szavakat viaszra tette a mondatot, miközben a másik többször terelte őt vissza az eredeti szavakhoz. S ekkor újra elolvasta urának a mondatot.

Így váltogatták egymást ők ketten a szöveg türelmes mondasában s közben Lukács elnézte az öreg embert, aki önmaga iránt is zsarnoki akaratával fölkelt az álom verejtékéből. Ahogy most látta, meggömbült, majdnem púpos aggastyán ült vele szemben, hajának és arcának tincsei rendetlenül lelógtak, szemei — már ifjúságában gyulladássosakká tette őket a sivatag kemény, vörös pora — nedvesen és ráncosan pislogtak

diktálás közben és meg-megállt, hogy elgondolkozzék; ilyenkor gyorsan fölemelte kezeit s Lukács ekkor mindig kiegyenesedett és hátradőlt, kényelmesen helyezkedett el, éberén várva, hogy a Tarzusi kezének és ajkának első mozdulatára azonnal utánamondja szavait és írni kezdjen. Az ilyen szünetekben hosszabban tudta figyelni őt.

Az öregemberben volt valami öntudatlanul parancsoló. Nem lehetett elképzelni, hogy amit mond, nem parancs, s Lukács azt is jól tudta, hogy ez új, noha évről-évre fejlődő vonás benne, ámbár ez nem volt mindig így, és ő maga is jól emlékezett arra az időre, amikor Pálban még sok minden egy hajdani félénkségre árulkodott, de eltűnt, mint ahogy a viasz is átalakul, mássá lesz, felszívja a saját lángja s maga is tűzzé és fénné lobban abban. Erre gondolt és akkor az öregember felemelte ujját és újra diktálni kezdett.

Mínthogy a troasi férfi megígérte, hogy átküldi levelét a macedon tengeren, Philippibe is írni akart ottani barátainak, de ebben az üzenetében csak személyes közlések voltak: hogy a Helytartót, aki alatt fogságba került, váratlanul magát is rabként hurcolták Rómába és helyette új jött, aki azonnal vizsgálatot tartott minden itt talált ügyben, az övében is, és lehet, hogy *hamarosan* Rómába küldik, ám valószínű, hogy a telet még itt fogja tölteni. A levélben semmi sem volt a nyugtalanságból és halálveszélyből, amelyek áthasogatták utolsó heteiket: az új helytartó megjelenése, a régi bukása, az új kihallgatások majdnem két héten át, s míg Festus helytartó Jeruzsálemben tartózkodott, várták a parancsot, amely Pált Jeruzsálembé rendeli s halálos ítélet elé adja ki a Templom Főtanácsának. Ugyanilyen halálveszély lett volna, ha az új kormányzó ártatlannak nyilvánítja és szabadon bocsátja, gyűlölet és orvtámadások közé. Pál azonban belezárta magát fogságába és a római lándzsák őrizetébe, mint valami védekező sáncba s harcolt, hogy fogoly maradjon és katonai kísérettel juthasson Rómába.

Ugyanilyen közönyösen harcolt a Jeruzsálemből visszatérő Festus és az általa iderendelt vádlók előtt és félelmetes

volt látni, mennyire kész volt odadobni magát Róma és a császári hivatalok innét kiismerhetetlen veszélyeinek. Az arca közben — közben elgondolkozott, csak azért mutatott elgyötörtséget, mert ezen az éjszakán a levelek miatt alig aludt. Néha hosszabban állt meg és Lukács tudta, hogy ilyenkor más dolgok hatalma nyúlt feléje, időbe került, míg kitepte magát erőiből s felemelte kezét, hogy újra diktáljon. A görög pedig irt tovább.

Szemeire néha forrón, vörösen és feketén nyomódott rá a félálom, és Lukács úgy küzdött vele, mint vézna-sápadt kisfiú korában, amikor nem akart elaludni otthon a Szigeten este egésznapos játék után az éles levegőben, amely olyankor naplemente felé szűrő és szürke lett, mint a füst, úgyhogy be kellett mennie a házba és dajkája, a vén Myrrha asszony ölében kecskeszagú, zsíros, meleg tejet inni apró agyagszilkéből a tűzhely kövei és lángjai mellett, de utána mindig rugdalózott, míg Myrrha a fal mellett a füsttől fekete létrán fölvitte a felső szobába, ahol aludnia kellett, egyedül, olyan szorosan belekötve takaróiba, hogy ne tudjon fölkelni belőlük, csak ha kiált a vénasszonynak, mire recsegni kezdett a létralépcső s ő fölmerül a padló nyílásából, mint valami ismerős, füstszagú rongycsomó. Míg segít a gyermekén, az ablakra tett fatáblák résein át szűrősen nedves levegő szivárog be, — a falapokat éppen azért kellett föltenni, mert éjszakánként hideg, vastag köd nehezedik a tengerre, amely hörögve, sóhajtozva csapkodja a partokat és reggel felé úgy fúj a szél, hogy éppen az ablak felé lengeti a ház kőfala mellett álló legnagyobb olajfa egyik ágát s mintegy zörget, kaparász, kopogtat a deszkán.

Ez jelentette gyermekéveit, ezek a hosszú, karcoló, majd lágy és kimaradó, majd heves zörejek hajnalonta a szoba fulladt vaksötétjében, s a harc a félálommal az ébredésért, a napalért, míg csak annyi ereje nincs, hogy kibontakozhassék szórtakaróiból és maga surranjon az ablakhoz, hogy a súlyos falapokat kifeszegesse a tartóvasak közül (egyszer majdnem agyon is zúzták a gyöngye gyermeket); ilyenkor a betóduló hajnali levegőn, s szelen s a frissen felszakadó mérhetetlen, ró-

zsaszínű ködtengeren át már látni lehetett a sziget körül csillogó fehér tajtékkövet a kanyarodó partokon, látni lehetett a városkát alant az öböl mellett s a vízen a vörösvitorlás nehéz tengerhajókat, amint útra készültek a reggeli széllel, miután éjszakára itt pihentek meg Euboea és Efezus között, a keskeny Lampszosz szigeten. Néha valamelyik Chiosz meg Efezus felől érkező hajóval megjött anyja is, bő tarka ruháinak méz- és forró anyailatával. Jött és széles barna arcán aggodalom, öröm és verejték csillogott, mert az öbölből fölfelé kapaszkodó út agyag- és mészkőfala közé mélyedt kanyargó szakadékok krétafehéren égő levegőjén vezetett keresztül, míg kis szigeti birtokuk szélének romladozó kőfaláig nem ért. A szomszédok gyermekei nyargaltak előtte, mert mindig nekik is hozott süteményt. Mézes édességeket sütő és áruló boltjuk volt a lármás Efezusban, férje halála után maga vezette, míg beteges kisleánya itt nőtt fel a tenger erős levegőjében az apja itteni örökségén, dajkája gondozásában, akinek öreg férje a szőlőben meg az olajfák körül tett-vett, meg a három kecskére is ügyelt. A vízen túl Efezusban — ők csak úgy mondták: a „Városban” — nem lett volna jó helye, ami meg is mutatkozott, amikor nyolcéves korában a Szigetről oda, anyjához került; a boltjuk a kikötő közelében emberektől és legyektől zümmögő piszkos utcák fonadékában feküdt, a kemencék hősege átjárta kőlyuk szobákkal a földszintet, meg a lapos cseréptetők alatt az emeletet. A keskeny udvar kövei közé mélyedő lapos gödrökben csak néhány oleánder-bokor nőtt s nem voltak itt vakítóan fehérlő olajfák, mint a Sziget hegyein s azok helyett egymás fölé ágaskodó tetők, udvarok, baromfigalamb- meg kecskeolák zürzavarára lehetett látni, a levegő tele a mindenünnen felszálló faszénfüst fullasztó fátylaival, — s az este itt nyugtalan fényekben zajongott, míg odakünn a „Szigeten” lassan merült el a mélyben a városka, a zöld öböl és a kődbevesző nyílt tenger . . . Az első estéken sírt a „Sziget” után és azért mert egyedül volt: anyjának a lompos rabszolgákat kellett hajszolnia és kevesebb ideje volt a fiára, mint bármikor, s végül, úgy dőlt el, hogy nagybátyjához kell köl-

töznie Antiochiába, ott többet tudnak törődni vele s egészségesebb városrészben lehet az Orontesparti város kertes negyedében. Itt tanult és itt lett orvos. Egyszer — már Pállal — Korinthos felé utaztában elhajóztak Lamposz mellett és ő dobogó szívvel bámulta a zöld hullámok között a tenger és a hőség párájában úszó parányi szigetet: hogy azóta milyen kicsiny lett, s az öblön túl alig néhány ház fehérlik s általában kopár, kietlen, szegényes benyomást tett, míg hosszú órákon át mintegy félkörben megfordulva elvonult a magát lassan vonszoló hajó útja mentén. Ekkor megértette, hogy ami ott maradt, az nem gyermekora, hanem az egész élete, amely merőben újjá lett, amióta ezzel az emberrel volt együtt, annyi mindenfelé, — kisázsiai hegyek súlyosan zuhogó havában s a szőlőlombvörös makedóniai őszben, — ezzel az emberrel, aki most neki diktálta leveleit.

Nem ismert senkit, aki ilyen kegyetlenül nyomasztó tudott volna lenni mindenkivel szemben, mint ez az örökké fáradt és örökké éber emberke. Ha valahova betette a lábát, megjelent vele valami rettenetes, mint a villám, amely jó és vakít, a levegő pedig perzsel és dörög körülötte. Ugyanígy zajongott útjainak kígyózó tűzvonalá mentén az egész ázsiai és görög part. Megjelent deszkafalú, zsúfolt, homályos kis falusi zsina-gógákban és az embereket, akik között átnyomakodott az Írás tekercseinek emelvénye felé, egyszerre csak fullasztóan érte valami homályos sejtelen, hogy vele vagy mögötte ott rémlik valaki vagy valami másnak is a jelenléte. Lukács már tudta, hogy az nem más, mint a fékezhetetlen erőszak, amely jött, vakított, dörgött és perzselt és körülötte máris bámulat, düh, félelem, ellentmondás zajongtak, ő azonban nem tudott más lenni. Ilyen volt.

Míg írtak — és azalatt itt benn oly mozdulatlaná vált az idő, mintha a szoba falai elválasztották volna őket annak áradásától, — künn egyre jobban szürkült egy darabig, majd egyszer csak egyik pillanattól a másikig a fény lobbanó, éles sávja jelent meg a fatáblák oldalréseiben. Sokáig nem törődtek vele, végül Aristarchos, mikor egy darab időre abbamaradt

a diktálás, odament, és levette az ablaktáblákat. A korareggel kéken, aranyban és sugározva jelent meg az ablak keretében. A fecskék mint a fekete nyílak, seregestől surrantak a kék levegőben. Messziről, a palota kertjének idelátszó végéről, a magas fákról, odahallatszott a fehér pávák rút rikácsolása. A börtönépületek, a rabszolgák kunyhói, a Palota s a börtön katonáinak szállásai, meg az istállók: Heródes óriási kertjeinek végénél kezdődtek és terjedtek kifelé, valóságos külön városrészé. Hozzájuk csatlakoztak azoknak az apró kereskedőknek, lacikonyhásoknak, kerítőknek utcái, akik a Palotaváros rabszolgáiból, cselédeiből, katonáiból, foglyaiból éltek. A közeli teveállások bűze mint valami fojtó gőz áradt a vályogviskók, parányi konyhakertek, a gyerekrajok éles kiáltozása felett.

Minthogy ezen a napon Aristarchos volt a soros, hogy kiszolgálja őket, ő ment le, hogy a felszabadítottak közt élő Labdának a keresztény asszonynak kecskéjétől tejet s ugyancsak pénzükért az asszonytól kenyeret hozzon. Megállott és miközben hálójából kirakta a tejesköcsögöket s a kenyérek még forró lapos korongjait, türelmesen megvárta, míg ura befejez egy mondatot.

Akkor így szólt:

— A troasi Myron pénzt adott az öröknek, hogy bebocsásák és itt van.

— A levelek még nincsenek készen és még aligha indulhat a hajó — készült válaszolni Pál, de mint annyiszor: mindezt elég volt megértetnie egyetlen tekintettel és mozdulattal. Ekkor a makedon sietve tette hozzá:

— A hajósgazdákkal van egy szálláson. Azzal a hírrel jött, hogy azok ma hajnalban parancsot kaptak a Helytartótól, hogy maradjon a hajó, mert rabokat kell vinnie az ázsiai kikötőkig.

Székéről, amely magas volt, a padlóra helyezve lábait, mintegy lecsúszott és felállott Pál s a derekát és a combjait övező meleg pokróc a földre hullott:

— Akkor talán . . . — Azt akarta mondani, hogy őt is indítják velük, de pillantása leolvasta a makedon arcáról, hogy

egyéb hírei is vannak, amik talán mást mondanak. S Aristarchos habozás nélkül válaszolt a ki nem mondott kérdésre:

— Uram, találkoztam a századossal és ő mondta, hogy csapatot kell küldenie Agrippa király és Bareniké elé, minthogy azok a Helytartó látogatására érkeznek.

A Tarzusi újra leült. Lukács fölemelte pokrócát, szépen kisimította és gondosan Pál térdére tette. A szobában feszült némaság volt és újra a halálveszély szaga a Tarzusi körül. Galilea negyedes fejedelme a legjobb barátságban volt a jeruzsálemi Főtanáccsal és lehet, hogy Pál ügyében ellene fog szólani.

Újra Aristarchos beszélt:

— A városban az a szóbeszéd, hogy a Helytartó: Agrippa letételére is jött. Talán azért jönnek, mert hívatta őket Festus, tudtulatni rendelkezéseit.

— Nem! — válaszolta villámgyorsan az öregember, akinek arcából most eltűnt a kimerültség és elgyötörtség minden vonása. Olyan csönd volt, hogy hallatszott a deszkamennyezeten a tetőgerendák repedéseiben tanyázó nagy vörös gyíkok közül az egyiknek surranása. Pál magányosan ült és senkisére olvasott gondolataiban, csak aki legjobban ismerte őt, Lukács. A sápadt, finom, beteges görög már érett férfi volt, de egészen fiatalos, — oly halványzölden leányos, mint a fiatal, szinte még átlátszó tavi nád. Ő pontosan tudta mit gondol uruk: Hogyha Agrippa és Bereniké letételét hozta volna Festus, akkor már meg kellett volna tennie érkezésekor azonnal és nem vetette volna rá magát Félix helytartó adómegzsarolási ügyeire.

— Uram — ajánlotta gyöngéden és türelmesen Lukács —, akkor lemásolom leveleidet, míg te pihensz; de kívánsz-e beszélni a troasi Myronnal?

A Tarzuszinak, aki most széttárta karjait és mosolygott, öregségében és rúttságában volt valami egy oroszán nyájaságából:

— Még pénzt is adott az öröknek és a szeretet elhozta ide

szállásáról! Kérlek Aristarchos, Labdának gondoskodnia kellene valami sültről és salátáról, neked pedig gyümölcsről és kevéske borról. Velünk kell ennie ma, ha ő is akarja!

II.

Lukácsnak, a görögnek cezárei följegyzéseiből: „... *Agrippa király és Bereniké lejöttek Cesareaba, hogy Festust üdvözljék...*” Apostolok cselekedetei XXV, 13—14.

Az új helytartónak, Porcius Festusnak, vörösreégett, borotvált arca volt és ugyancsak vörös, majdnem egészen kopasz koponyája, — két oldalán, mint a könnyű füst, néhány finom ezüst hajfürt lebegett. Majdnem teljesen állatlan volt, ami különösen oldalról olyan külsőt kölcsönzött neki, mintha a feje valami okos, kissé bágyadt, nagyon jóindulatú kígyó feje lett volna. Alsó és felső ajka egyaránt kidagadt, mert Rómába való elutazása előtt csináltatott elefántcsont fogsorát viselte, egy alexandriai görög orvos méregdrága és fájdalmas remekét, ami még mindig naponta fölvérezte ínyét, ha sokáig volt a szájában és többet kellett beszélnie. Általában alig várta mindig, hogy magában maradjon és kivehesse.

A pávák kiáltoztak még a fákon, amelyekre elültek éjszakai, a Palota kertje már sötétedett, az égbolt sárgán-vörös fényárjában meg-megvillant már itt-ott egy-egy csillag eleltűnő fénye. Azok a percek voltak, amikor az est alázuhanni készül s utána már csak az ég alj sötét, koromvörös tűzvésze világít egy darabig köröskörül.

A Helytartó — fehér lenvászon tógába öltözött elegáns, jéghideg gyanakvás — olyan hosszan, amennyire csak az illem megengedte, nézte meg újra és újra az asszonyt, amint most még vacsora előtt ott ült a Palota egyik kertre néző nyitott

kiugróján, a feketedni kezdő hűvös lombfalak elé rajzolódva halványárga köntösében és annak éppen dísztelenségével ütte el bátyja bálványyszerű, asszonyos pompájától.

— Azt gondolja a Helytartó — kérdezte az asszony, — hogy túlsok a rab és Rómába küldi őket?

A zsidó hercegnő azzal lepte meg a Helytartót, hogy úgy öltözködött és viselkedett, mint egy római domina. Ovális, halványarany arca volt, vékony egyenes szemöldökei, a haját keskeny arany pánt fogta össze a homloka fölött és mindössze néhány sima ékszert viselt, mind vén, megsötétült ezüstnek hatókat, noha aranyból voltak. Füleiről pókhálóvékony aranyláncon két holdszínű gyöngy függött. Az uralkodó testvérpár látogatásának hírére Festus arra volt elkészülve, hogy Berenikében barbár királynők ékszereibe öltöztetett sötétbőrű, félvad ázsiai asszonyt ismer majd meg. Majdnem negyven éve már, amikor még egészen ifjan súlyos beteg volt és karthágói görög háziorvosukkal — minthogy az úgy vélte, hogy a testét lesoványító láz legjobban az Atlasz kristálytisztá levegőjében gyógyul meg — azonnal a sivataghoz, családjá egyik karthágói birtokára utazott egy teljes évre: hamarosan meghívást kapott a még apjával vendégbarátságot kötött közeli numida törzs szuffetájához, lányának nászünnepeére. Hajnalelőttől estig tartó egésznapos úttal, teveháton, — fegyveres kísérettel, először majorok, majd homokos legelők, később hullámzó sivatag közepette, a fejük fölött égő ég alatt s közben erősszálló vadvirágok sötét vérével elöntött sovány réteken át és sűrűsödő pálmaligetek között értek el egy csodálatosan dús, hűvös oázis gazdag kertjei közé, de már messziről udvariasan elébük lovagolt a szufféta, aki fején arany mitrát viselt, úgyhogy annak széléről függött alá sarkig érő sötétkékek köpenye, s annak felső szájadékából előrebukkanó sebforradásos, gyérszakállú arcból büszkén árasztották el a fiatal, beteges, vékony római barbárul ejtett görög és még barbárabbul ejtett latin szavak. Taps, dobok, tomboló és ujjongó nép között vezették egy fehérfalú, alacsony, cseréptetős, rengeteg kicsiny szobából álló épület udvarain át ezek legnagyobbikába, s az összes fér-

fiak, asszonyok és gyermekek között fogadta őt mind a két család, amely ezzel a házassággal egyesült. A vőlegény egy másik törzsfő fia volt, félig még gyermekifjú s olyan karcsú, sápadt, szabályos arcú és nagyszemű, hogy vörös virágokkal kifestett ruhájában majdnem lánynak lehetett volna nézni ajkának és állának gyengéden sötétlő hamva nélkül: keresztbe tette mellén karjait és mélyen meghajolt, míg a menyasszony mélyen letérdelt a fiatal római nagyúr előtt és kinyújtott kezein, csuklóí körül kék meg barnászörös kövekből faragott apró bálványszobrocskák csüngtek arany zsinórokon, s neki meg kellett fognia ujjait és felsegítenie őt, s akkor előtte állott Giddenem szuffeta lánya. Mar Athara, vagyis mivel Mar úrnőt jelent, az ottani barbárok előkelőinek nyelvéné züllött sivatagi pun nyelven: Athara a Hercegnő. Majdnem kékesen szürke bőrű gyermekleány volt, structollkoronás fejének óriás, sápadt legyezőjére rajzolódó fájdalmas, sötét vonásokkal, — ő átadta neki ládikában hozott ajándékait, mire válaszul megfélemedett görög és latin szóözünt kapott, de csupán szavakat minden összefüggés nélkül, és rájött arra, hogy a vad, ijedt gyermek hálájának kifejezéséül mondja el neki mindazokat a szavakat, amelyeket az ő nyelvéből ismert s amelyek keményekké és fémesekké törtek üde ajkain. Amint a barbárok szokása, nem feküdtek az asztal mellett, hanem ültek alacsony székeken, övele szemben éppen a fiatal pár s a menyasszony mellett anyja, egy majdnem feketebőrűnek tetsző asszony, akinek szép, de ráncos arcából csodálatosan égő, szinte szikrázó két szem világított. Még arra emlékezett, hogy a sivatagi hercegnő fülében két parányi arany csésze függött és abból erős illatszer csöpögött alá csupasz vállaira, nyakában óriási, idomtalan és csiszolatlan drágaköveket hor-dott vastag bronzláncon.

Ujjait igen gyakran csúsztotta végig egy csomó formátlan, apró kőből összefűzött füzéren s ő időnkint végigsorolta rajtuk áhitattal, mint valami imádságot, leendő férje tulajdon-ságait.

Nos, ilyennek képzelte el előre Festus Berenikét.

De még most, látogatásuk harmadik napján is csodálkozott, hogy ahelyett, akit így előre elgondolt addig, amíg nem ismerte, egy latinul és görögül tökéletesen beszélő dámát ismert meg, aki pontosan ismerte az uralkodást, Ázsia népeit, a fölöttük való uralom kérdéseit s vele beszélgetve ezekről úgy tűnt föl, mintha Egyiptom, Arábia vagy Armenia: kézzel elérhető közelségben lebegnének mellettük. Egyébként arca jóval fiatalabbat mutatott koránál, csak a szemét körülvevő ráncok látszottak néha fáradságról beszélni akkor is, amikor ajkai nem egyszer még elevenen szóltak. Festus ismerte történetét Nagy Heródes unokájának, — sötét történet! Agrippa tetrachának lánya volt, rokonházasság kései, vad gyümölcse és egyenesen apja tarka háreméből, tizenkétéves fejjel lett a felesége egyik nagybátyjának, hogy ékszeres, vékony gyermekkarjai s aranyban és roppant földbirtokokban vitt dús hozománya kössék annak hatalomvágyát Agrippa hűségéhez, de ő hamarosan elmenekült ama köves, jordánontúli fejedelemségből, amelynek sivatagi karavánutak táplálta néhány apró kereskedő-városa és beduin lovasokat adó kis oázisai fölött férje „uralkodott”. Utána annak idején — Festus még Rómából emlékezett a zsíros és feltűnő pörre — mindkét féltől megvesztegetett szenátorok, római, görög, meg szír ügyvédek és számtartók vitték hozománya visszafizetésének pörét a császári kormányzat előtt, míg vissza nem kapta. Ő maga ezalatt Egyiptomban élt és egy darabig Alexandriában volt a felesége egy félarab — fél-egyiptomi hercegnek, aki viszont apjától vette meg dús nászajándékokkal és karavánutak átengedésével. De ez a házasság csak addig tartott, míg apja váratlanul meg nem halt, éppen itt Cezaréában, a cirkuszi játékok alatt, ezüst ruhában és mérgezés görcseiben, — Festus jól tudta, hogy a rómaiak mérgeztették meg, mert titokban a heródesi birodalom feltámasztására szőtt terveket az impérium meg-ingásának valamelyik következő időszakára. A hercegnő erre egy darabig veszteg maradt és férjhez ment Polemonhoz, a kisázsiai partra ugró Taurus egyik volt hegyi és kalórzásagocskájának régen görögge lett fejedelmi sarjához. Róma mint

afféle ártatlan játékot nézte, hogy ezek az apró ázsiai mágna-sok kizárólag magánhasználatra szívesen hívták magukat „királyoknak”, de ez a nyughatatlan judeai hercegnő egyszerűen csak otthagyta ezt a férjét is; bátyjához menekült, aki ekkor már visszatért Rómából, ahol idáig tusz volt s ettől kezdve együtt uralkodtak, mint király és királynő, vagy az egyiptomi fáraó-testvérpárok, és még nevük említésére is Rómában és egész Ázsiában: körülfolymta őket a gyanúsítás fojtó kénfüstje. Utasításai szerint a Helytartónak nem volt szabad tudomásul vennie, hogy Herodes Agrippával együtt húga is királynőként uralkodik, s míg azt hol Agrippának, hol királynak szólitotta, Berenikét — ha már semmiképpen sem tudta kikerülni — ódon s mindig kissé kínos udvariassággal hívta „nővérenek”, ami görögül elég furcsán hatott, de nem volt mást mit tennie, mint mégiscsak ki kellett fejezni, hogy még itt, dédapja palotájában sem több, mint — noha előkelő — magánszemély. Amikor először szólitotta őt így, a hercegnő még csak a szemével sem csodálkozott, de nem ismerte el rangja tudomásul nem vételét azzal, hogy ő is „fivérének” szólitotta volna viszsza Festust. Egyszerűen Helytartónak nevezte, harmadik személyben beszélt róla, ami nem volt más, mint udvarias, noha jéghideg magázás, de a testvérpár részéről sem volt mást mit tenni, mert egyelőre alapján véve azt is lehetett várni még, hogy a Helytartó váratlanul előáll Agrippa letételének utasításával. A királynak tehát nővére helyzetét feszegetni nem lett volna sem izléses, sem tanácsos, nem is kívánt rá alkalmat, noha lehetett volna, mert Herodes Agrippának még Rómában töltött éveiből ismerték egymást. De az azóta eltelt idők alatt a hajdani fiatal, elegáns római zsidó nagyúrból Festus számára most már megközelíthetetlen módon változott át tarka pompájú, gögös, hallgatag beduin királlyá és — Festusnak úgy rémlett — fáradt, engedelmes eszközzé ennek az éber, kemény, eszes asszonynak kezében. Kettőjük között Bereniké volt — asszonyi alakban — dédapjának, Nagy Heródesnek mása.

Eddig a politikáról beszélgettek, míg Agrippa hallgatott,

— nővére beszélt, de a Helytartó nem kívánt v e l e tárgyalni ezekről a dolgokról, azért hozta szóba — szintén Agrippának — a rabok dolgát. De erre is az asszony válaszolt, amire Festus majdnem bosszús lett. Agrippának már Rómában az volt a híre, hogy a zsidó vallási dolgok szakértője. Itt van ez a bonyolult és nehéz dolog ezzel a Tarzuszival, nem is rossz, ha tőle kér tanácsot. Szinte ingerült mozdulattal fordult Agrippához...

III.

Lukács, a görög cezárei följegyzéseiből: „...mondván: Félix itt hagyott egy férflút fogolyként, akinek dolgában a zsidók papi fejedelmei és vénei hozzám fordultak, amikor Jeruzsálemben voltam és követelték elintézését. Azt feleltem nekik: „A rómaiaknak nem szokásuk, hogy elítéljenek valakit, míg a vádlott nem szembesítették vádlóival, és hely nem adatik neki, hogy magát a büntettek alól tisztázza.” Mikor ennek következtében ide gyűltek, minden kése-delem nélkül az ítélőszékbe ültem és elővezettettem azt a férfiut. Mikor a vádlók előálltak, nem hozakodtak elő semmi olyasmivel, amiből én gonoszat gyanítottam volna, hanem holmi vitás kérdéseik voltak vallásuk dolgában és valami meghalt Jézust illetően, akiről Pál azt erősítette, hogy él. Mivel azonban én nem igazodom el ezekben a kérdésekben, mondtam, hogy akar-e felmenni Jeru-

zsálembe, s ott nyerni ítéletet ezekről. Minthogy azonban Pál fellebbezett, őrizetben tartottam, míg el nem küldöm a császárhoz.” — Erre azt mondta Festusnak Agrippa: „Magam is akarnám hallani ezt az embert — „Holnap majd meghallod!” — volt a válasz. (Apostolok Cselekedetei XXV. 14—22.)

Amikor értük jöttek, künn a börtönök fölött már leszállt az est. A rongyaiból metszően áradó teveszaggal egy sötét görcsös alak surrant el mellettük a sötétben, a börtön- és szolgaszállások tüzei felé, ők pedig elhaladtak a börtönépületekhez csatlakozó teveállások mellett, ahol a nyitott istállósínek alól fojtó, száraz bűz folyt szét és mozdulatlan púpos tömegek feküdtek, csak két teve állt, hogy kérődzék és kíváncsian nyújtották kigyófejüket arra, amerre ők elmentek. Néhány pillanat múlva a konyhakertek hűvösebb, nedves levegője vette körül őket és Lukácsnak itt vezetnie kellett Pált, hogy bele ne lépjen valamelyik vízárkba. Valahonnét közélről a sötétből még hallatszott az egyik vízemelőkerék meg-megszakadó nyikorgása: a fáradság miatt már ellenkező tevék meg-megálló, makacs, puha lábdobbantásai; egy mély torokhang arab szavakat kiáltozott, a keskeny öntözőárkokban csobogott és zuhogott a víz és itt-ott megvillant bennük a tükröződő csillagfény. Az ég még nem volt sötét, — ritkás csillagai körül afféle porszínű halványsággal állt az éjszaka fölött, mintha valahonnét érnék még a nap sugarai. Szelet és port lehetett érezni a levegőben s Kelet felől, a látóhatáron túlról a sivatagi villámvihar száraz, hangtalan lobbanásait. A Palota hátsó kertfalánál meg kellett állniok, míg az ottani örök kaput nyitottak. Itt dúslombú, alvó fák közé léptek be, helyenkint mély sötétbe, — a rövidlátó Taruszi léptei nem egyszer váltak tartózkodókká és ingadozókká és Lukács arra gondolt, hogy igazán hozhattak volna fáklyát a kísérőik. De akik vezették őket,

ismerték a járást és nemsokára ott álltak az épület egyik oldala mellett, ahol mégiscsak két fáklya tartott feléjük, fegyveresek, néhány álmos légionárius-arc, a felfelé vezető lépcsők s egy hosszú, keskeny, sötét folyosó. A végében nyitott arany négyszög világított. Heródes trónterme.

IV.

Lukács, a görög följegyzéseiből:
„... Agrippa és Bereniké nagy pompával eljöttek és bementek a tárgyalási terembe a katonai méltóságokkal és a város első polgáraival együtt.”
(Apostolok Cselekedetei. XXV. 3.)

A terem, amelybe bevezették őket, Heródes cezáreai trónterme volt, ám egyben és nemkevésbé politikai remekműve. Országának Róma felé tárt vízi kapujában nem kívánt keleti úrnak látszani; trónterme azért alig volt több, mint egy szenátori ház megnagyobbított átriuma. Négyszögletes, vaskos tölgyoszlopok kettős sora tartotta a gerendamennyezet tarkára festett, négyszögű mezőnyeit, a zöld márványlapokkal borított oldalfalak ércráncos ablakokkal végződtek a tetőgerendák alatt, emeltebb színű végén a Helytartó ült trónszerű karosszékeiben, Agrippa és a hercegnő között. Mind a kettő alacsonyabb és kisebb széket kapott, mint ő, de ez így járt ki a Rómát képviselő nagyúr mellett s éppen ezért ők mind a ketten felvették teljes uralkodói pompájukat.

Agrippa nagyon sápadt volt ma este, azért kifestették, s szépségében és ruházatában volt valami asszonyi és bálvány-szerű: hajába és szakállába gyöngy- és drágaköveket fűztek, a fején tiarát viselt, a mellén aranytáblát és a lábán magasra fűződő ugyanolyan szalagokkal bíbor sarut. Nővére pedig egyik legkedvesebb öltözetét hordta; egy egyiptomi ruhát, szorosan redőzött és levasalt vékony gyolcsból, szandáljainak or-

rát könnyű arany láncok erősítették bokájához, lábujjain laposra csiszolt zöldkövű gyűrűk. Felső ruhája a tunikája föllött: arany méhekkal telehintett zöld fátyol, és — vakmerőség! — a homloka körül keskeny aranypánt, amely vékony aranylapokból kovácsolt karvalyt tartott a feje mögött. Füléből két óriási aranykarika ért drágakövekből összefűzött nyakláncáig; a válláig volt eresztve kékefestett haja s ugyancsak kékre volt festve a szemöldöke is. Hajában dúsan szórva lisztfinom aranypor csillogott. Enyhén érződött a testén a szét-dörzsölt tömjénpor illata. Most nem a magát rómainak mímelő dáma, hanem egyiptomi hercegnő ült a Helytartó mellett, hősiesen viselve a fejdísz, mely még így, ebből az áttört aranylapból készítve is súlyos volt, úgy kellett tartania a fejét, hogy se előre, se hátra ne húzza, mint ahogyan két csupasz karját is egészen egyenesre, merevre feszítette a majdnem csuklójáig rátekert két aranykígyó. Mögöttük lapos, támlátlan székeken ott ült kíséretük.

Pál mindezekből az első pillanatban alig látott meg valamit. Rövidlátó szemei előtt csak tarka fényfoltok lebegtek, mert a trónterem nagy volt és a világítás szétszóródó; csak a falakra és az oszlopperendákra akasztva égtek mécsesek. Amint megpillantotta őket hármukat, tudta, hogy elébük kell lépnie és meghajolnia. Néhány lépés és a Helytartó okos, sárga arcának majdnem vigyorgáshoz hasonló merev mosolyát látta, amelyről érezte, hogy nem természetes, csak nem tudta miért (a Helytartó most ismét elefántcsont műfogait viselte, amelyek duzzasztották és fájdtították száját). Elég közel vezették hozzá, hogy láthassa fehér tógáját a bíbor-csíkokkal és a vállát borító pompás, vérvörös palástot, mellette a királyt tiarájának és ékszereinek aranyában, s meg volt elégedve az arcából felé forduló kíváncsisággal. Rápillantott a hercegnőre is, aki rezzenés nélkül tartotta karjait aranykígyóinak feszítése és fehér karvalyának súlya alatt. Az arca merev és mozdulatlan, hogy semmiféle mosoly vagy illetődés ne törje szét arcának és homlokának festékeit. S miközben a Helytartó kezének egy mozdulatától megértette Pál, hogy álljon tőlük ol-

dalt s oda is lépett, még egy fél pillantást vethetett a teremre. Lukács a bejárat közelében maradt állva, és tudta, hogy ura mennyire nem láthat mást odalennt, mint a szétfolyó, tarka árnyékokat: szeretett volna szorosan mellette lenni és fülébe sügni, hogy római hivatalnokok, katonák és a városi kormányzatban résztvevő gazdag kalmárok és előkelők, s az egyik oszlopsor mellett ülve egy csapat jeruzsálemi előkelőség, vakítóan tiszta csíkos köntöseikben, letakart fejjel, hogy hajszaik se érinthessenek olyant, ami tisztátalanná tesz. De a következő pillanatban Lukács leolvasta Pál arcáról, hogy észrevette őket, éppen köntösük szemébe folyó csíkjait látva meg.

A Helytartó ülve szólott, nagyon vontatottan az elefántcsont fogak miatt és elég hangos sem tudott lenni.

— Agrippa király! — fordult kissé oldalt és máris kissé megállt, hogy végetérjen a halk moraj, amely végigfutott a termen amiatt, hogy végre a nyilvánosság előtt is királynak szólította Agrippát, tehát nem hozta a trónról való letételét, amit pedig sokszor erősen emlegettek. De vajon meg fogja-e szólítani nővérét és hogyan? A köntösök meghullámszottak, mintha csak szél fújt volna. De annak, akiről szó volt, meg sem moccantak arany karvalyai és arca is mintha halott arca lenne vagy ezüstbehajló aranyszínű álarc. A Helytartó pedig roppant kínosan megismételte a megszólítást holt fogaival és fájó ínyével és tovább beszélt:

— Agrippa király, és ti mindnyájan, jelenlevő férfiak!

Ime, nem nevezte meg, sőt hangsúlyozottan kihagyta a királynőt. Az egész terem olyan nesztelen volt, hogy most csak egyetlen ruha súrlódása hallatszott, Lukácsé, aki féltérdre ereszkedett, hogy másik térdén írni tudjon a viaszlapokra, amelyeket a mellette álló makedon adott át neki. A Helytartó oldalt pillantott a letérdelés neszére és felvonódó szemöldökében egyformán volt csodálkozás, hogy a rab titkára jegyéz, egyben az engedély is, hogy tegye. Most egyenesen előre, a terem felé beszélt, elefántcsont hivatali botjával egy pillanatig rámutatva Pálra:

— Ime látjátok őt: az, akiért Jeruzsálem népének nagy

sokasága megkeresett engem. Hozzám özönlöttek lármázva, hogy meg kell hálnia. Nekem azonban meg kellett vizsgálnom ügyét. Ekkor úgy találtam, hogy semmitsem követett el, amiért halált érdemelne. De mivel ő fellebbezett a császárhoz, úgy határoztam, hogy elküldöm. Ám én nem tudok semmi olyant, amit írni tudnék róla . . . — s a hang itt megpihent és lebegése elárulta, hogy a mondat még nincs befejezve, valami még következik, mint ahogyan következett is:

— . . . ő Istenségének!

Úgy nevezte tehát a császárt, ahogy a keletiek régóta, és akkor azok, akik lent a teremben ültek, felálltak. A rómaiak is. Csak a jeruzsálemiek maradtak ülve. Nem álltak föl, mert a tiszteletadással elismerték volna a bálványimádást, élő embernek szörnyeteg istenítését, sőt még hogy fülükön át se hatolhasson beléjük a szentségtörés — noha csak pogány ajak részéről eső káromlás — most köntöseikkel kellett volna eltakarni fejüket, ha ezt nem tették volna előzőleg, amikor ide beléptek. Azonban éppen elég volt, hogy meg se moccantak. A terem kíváncsian suttogott és morajlott, mi lesz, és a Helytartó hideg, okos pillantású arca az alul-felül kidagadt száj a maga egészen nyájasnak tetsző vigyorgásával: meg is pihent rajtuk egy pillanatra. De most csak átsiklott fölöttük és már a királyhoz beszélt:

— Ezért hoztam őt elétek és kiváltképpen teeléd, Agrippa király, hogy miután meghallgatjuk őt magát arról, amiről vádolva van, tudjuk és főképp te tudj nekem tanácsot adni abban, hogy mit kell írunk. Mert értelmetlennek látszanék előttem elküldeni őt, nem jelentve róla semmit: s az ő ügyének kikutatásával ott Rómában terhelni meg . . . — és ekkor határozottan a jeruzsálemiek felé fordult és hangja szilárd volt:

— . . . ő Istenségét!

Ime újra így nevezte a Császárt! A határozott, de minden büntetés és fenyegetés nélküli rendreutasítást, ami ezekben a szavakban volt, elnyelte a felállás és leülés zaja. De a jeruzsálemiek ott lenn ettől a pillanattól tudták, hogy vesztek. Azzal vádolva Pált, hogy Istennek állított egy embert, a Názá-

retit: ime olyanok előtt emelt vádat, akik szintén istennek neveztek egy embert, noha a Császárt. Így azt a vádat, hogy istenkáromlás egy ember istenvoltát állítani: csak a Császár istenségének tagadásán keresztül tehették volna. Ebben az ügyben nem tehettek mást, mint hallgattak. Itt már legföljebb az történhetett, hogy helyettük maga a vádlott száll szembe a Császár istenségével és úgy bizonyítja annak a bizonyos Názáretinek istenvoltát, hogy lerontja vele a Császárárt! Ám vitázzék a pogányokkal, szentségtörőkkel és káromlókkel a maga módján, ő, aki ott állt szabad fejvel, mitsem törődve az-zal, hogy hajának és szakállának tincseihez valami tisztátalan ér s a fülén át is tisztátalant fogad be. Ott állt, és még felsőruhát sem viselt, csak alsó köntöst, vastag sötétkék vászontunikát a derekán összehúzott bőrszinórral, úgyhogy látszottak sovány, rossz csípőinek szegletei. Lábának ujjai pedig laposan szétálltak saruiban.

De ő nem kezdett beszélni, hanem Agrippa ragadta magához a szót. Az arany és drágakövek közé font árnyék a maga királyi rangja szerint kívánt viselkedni s megmutatni azt kíséretének, Cesaréának, a rómaiaknak és nos, végeredményben és elsősorban magának a Helytartónak. Igen, a Helytartónak, aki fölül sima ajakkal szólt, szépeket beszélt róla, még királynak is nevezte őt, alul azonban megalázást kovácsolt ellene szívében —, vissza kellett adnia ezt az alsó szándékot. Meg kellett védenie nővérét, mint fivérének; uralkodótársnőjét, mint uralkodótársnak; a nőt, mint férfiúnak. De Róma és a sasok miatt pontosan tudta, meddig mehet és miféle formában. A bíborszandálos férfi tehát nem a Helytartóhoz fordult, nem is a terem népéhez, hanem egyesegyedül Pálhoz. Így szólt:

— Megengedjük neked, óh férfiú... aki noha tarsuszi lévén, mégis zsidó vagy, s mint zsidó és mint Jeruzsálem Templomában elfogott mégis a Császár Helytartójának a széke elé illetékes vádlott... akinek ügyében én is kérdezve vagyok, minthogy ismerem népemnek hitét és minden törvényüket, magam is alávetve lévén a Törvénynek... ime mondom,

a királynővel együtt, mi mind a ketten megengedjük neked, hogy szólj a magad érdekében és védj magadat, ahogyan jó-nak látod, kivéve természetesen mind Isten káromlását, mind a Császárárt!

Görögül beszélt ő is, tagoltan emelve ki minden finom célzását: hangsúlyozva mindkettőjüket, nővére nevében is szólva, — s hogy amit mondott, az egyszerre volt az uralkodópár joguk fenntartását jelentő válasz a Helytartó felé, s ugyanakkor sima és okos hízeltetés a hatalmas jeruzsálemi papság mint a zsidó nép vezetője felé: kijelentése annak, hogy ő maga is alá van vetve a Törvénynek. Ugyanakkor a vádlott felé, akivel a Helytartó rokonszenvezni látszott, ott volt a burkolt, ám az éles elmék előtt mégis nyílt tanács, hogy kerülje ki beszédében a Császár istenségének kérdését. Mint a kígyó siklása a kövek közti réseken át, olyan volt a szava a tiarás férfiúnak, akinek sápadtsága áttetszett festékei alatt. A Helytartó másik oldalán most rezzentek meg először a Hercegnő feje felett szárnyat tartó kettős napkarvaly aranytollai. Az asszony, aki ott ült, nemcsak szemével kísérte útján a mondat siklását, de azt is érezte, amint a szívéből súlyos zúdulással mélyre szakad alá a vér és azt is tudta, hogy az egész világon csak ők ketten értik meg egymást, így, ahogy összevannak bilincselve egymásnak ebben az irtózatossággal, ami egyszerre szörnyűség és mélyreható édesség ugyanakkor. A Helytartó, aki csak sejtett Agrippa válaszában igazi tartalmából egyetmást, most Pál felé intett, hogy ő beszéljen.

V.

Lukács a görög cezáriai följegyzéseiből: ... „Pál pedig akkor kiterjesztette karját és elkezdte előadni védekezését.” (Apostolok cselekedetei XXVI.)

Miért volt fontos ez a kiterjesztett kar Lukácsnak még később, évek múlva is, amikor végleges formába öltöztette följegyzéseit? Nos, a Tarzusi heves mozdulata szétfoszlatta Agrippa beszédének finom fonadékát, minden célzásával együtt. „Kiterjesztette karjait” s megrázta ökleit, és egyszerre nyilvánvaló lett, hogy itt arról van szó, amit ő akart mondani és semmi másról.

— Boldog vagyok Agrippa király, hogy jelenlétedben védekezhetek mindaz ellen, amivel vádolva vagyok, judeaiak által. Boldog vagyok, hogy teelőttem tehetem, aki királya vagy, noha nem Judeának, hanem a zsidó nép egy másik tartományának, s így a zsidóságból való király előtt szólhatok, én, római polgár létemre is zsidó férfiú. Előttem, aki többször tettél róla tanúságot, hogy betűről-betűre ismered néped szokásait még vitás kérdésekben is. Boldog vagyok, hogy a Törvény ismerője előtt állhatok én a Törvény megszegésével vádoltan — noha éppen azért, mert megtartottam a Törvényt.

Azzal a roppant gyakorlattal beszélt, amit ekkor már évtizedek edzettek beléje: görögségében sem volt semmi a szíriai partok lapos kiejtéséből. Mindössze néhány lépésnyire állva a Helytartótól, még rövidlátó szemével is le tudta olvasni kortalan, okos, jóindulatú gyíkcáról az érdeklődést. Az valóban megértette minden szavát, élvezte villogó, előretörő ismétléseit és majdnem boldog volt, mert végre olyan módon hallott beszélni valakit, hogy minden gondolatát meg lehetett érteni, s az volt az érzése, számíthat arra, hogy ismeri a többit is, ami következik. A Tarzusi mint valami rétor, nyilván be fogja bizonyítani, hogy akit ő valamiféle okból és módon Törvénynek nevez, azzal nem ő került szembe, hanem a vádlói.

— Boldog vagyok (és most már negyedszer nevezte magát boldognak) oh Agrippa király azért is, mert éppen erről beszélhetek, a Törvényről. (Pillantását a jeruzsálemi küldöttség felé emelte, de nem látott mást, mint mozdulatlan csikos fejfödőket és köpenyeket s azt, hogy nem néznek rá). Ha azok között, akik az ellenem emelt vádakban jönnek tanúskodni, van valaki, aki olyan koros, mint amilyen én vagyok, akkor

talán van itt valaki, olyan is, aki ott volt, amikor egyszer mesterünk, Rabbi Gamáriel, szívünkbe véste a Törvény szépségét és boldogságát.

— Ama időkben tél lévén: Salamon tornácaiban tanított Rabbi Gamáriel. Egy napon, amikor már belefáradt-volt a Törvény magyarázatába, felállt, hogy eltávozzék, mi pedig vele mentünk. Sok lépést tett szótlanul a Zsidók Udvarán, míg meg nem állt a felrebbent, majd újból leszálló galambraj között. — Megkérdeztük:

— Mihez hasonlítod őket vajon magadban? — Szólott ő: Tudjátok meg, hogy a Törvényhez! — mind csodálkoztunk és összenéztünk, ő pedig felelte: Látjátok-e zománccfényű tollait? Amit a ragyogó és erős szárnytollak a galamboknak, ugyanazt jelenti a Törvény Izraelnek. Minthogy ezek a tollak szépek, díszítik a galambokat; minthogy erősek és kemények, védik őket; végül röpitik őket, lévén az ő szárnyaiknak tollai. Bizony mondom nektek: a Törvény minden nemzetek fölött díszíti Izraelt; minden bűnökkel szemben védi Izraelt; és végül mint szárny, röpití Izrael sorsát. — Így szólott ő, és én, aki tanítványa vagyok mindig szerettem a Törvényt, ahogyan tőle tanultam.

A Helytartó hátradőlt. Éppen az ellenkezője következett be annak, mint amire gondolt. Ez a hasonlat nem világított meg számára mást, mint azt a fekete reménytelenséget, hogy itt egyszerre csak mindenben megjelenik valami téboly és összekuszálja a megérthető gondolatokat. Nincs tovább!

A teremben mindenki a Jeruzsálemből jötteket figyelte, mintha tőlük kérdeznék, mit mondanak erre. Közben a várost és a Palotát elérte már a sivatagi szél; hallatszott künről könnyű áradása. A magasban levő ablakok finom rézrácsán át a sárgásvörös por fuvalt be és bevillogtak a száraz sivatagi villámvihar idáig érő tűnde lobbanásai. A mécsek fényét egyszerre lengette meg a termen átható forró áram. S a Tarzusi közelében — testének verejtékétől — erősebbé vált az egyiptomi fátyolba öltözött asszony tömjénillata. Pál azonban maga egyszerre türelmetlen lett. Nem ezt kívánta, azt a hajlé-

kony viaskodást, noha, hogy beszéde így elkanyarodjék, hozzátartozott ahhoz, amit akart; hogy egyszerre rárontson a királyra és beléje jusson és birtokába vegye őt. Ettől a pillanattól kezdve nem magáért harcolt, hanem Agrippáért. Megnedvesítette ajkát nyelvével és tovább beszélt.

— Arra kérlek, óh Agrippa, hallgass meg tovább türelmesen. Akik vádolnak, mind ismerik ugyanis életemet ifjúságomtól kezdve, amely elejétől fogva népem körében folyt le Jeruzsálemben. Tudják rólam még azelőttől, kezdettől fogva — ha hajlandó lennének tanúskodni —, hogy vallásomnak legszigorúbb felekezet szerint éltem mint farizeus. Most pedig itt állok ítélkezésnek alávetve ama ígéletbe vetett reménység miatt, amelyet Isten tett atyáinknak. És amelyre tizenkét törzsünk éjjel-nappal szolgálatot téve reméli, hogy eljut. Ezen reménység miatt vádolnak engem vádlóim, óh király: a Messiásba vetett remény beteljesülése miatt: azért, mert valóban eljött a Messiás: eljött és megfeszítettetett és feltámadott, közöttünk járván mint férfiú a Názareti Jézus, mert ő volt a Messiás!

(Megszakítás nélkül, lázas gyorsasággal beszélt tovább, mert nem kívánt időt hagyni az ellenkezésre, amelyet megértett, különösen az asszony akarata és a magáé között és azt is látta, hogy a hercegnő két szemét közrefogó vékony sötétkék ívek közt mint jelenik meg a figyelem, majd kissé oldalt fordította fejéke vércsével együtt arcát is a hercegnő. Mozdulatától a kékre festett fürtök közül hullani kezdett ruhájára s a trónszék mellé a földre hajának meglazult aranypora.)

— Azért kérlek, hallgass meg róla, Krisztusról is türelmesen, Agrippa király! Hisz te már hallottál róla, én tudom, hogy kellett róla hallanod. Magától nagyatyád tejttestvérétől, Menahemtől tudom én ezt: tudd meg, hogy ő ugyanúgy keresztény lett, mint én és hosszú évekig voltunk társak, mint a Názareti Jézus hirdetői Antiochiában. És őt nemcsak nagyatyád tejttestvérének nevezhetem, hanem féltestvérének is, a te nagybátyádnak, mert ő éppúgy fia volt Nagy Heródesnek, mint a te nagyatyád, azonban Menachem nem feleségtől, ha-

nem idumeus ágyasától, noha ez a maga népe között előkelő nemzetségből származó nő volt.

(A hercegnő arcának festékeit most törte szét először valami olyan, ami ellen nem tudott védekezni, a meglepődés. Pál tehát ismerte ezt a nagybátyjukat: mert Menachem valóban az volt, hozzá nem is jelentéktelen ember a heródesi család vérrel folyó történetében. Nagy Heródes bármennyire Palesztina és Alexandria zsidó lakosságát kívánta is magához kapcsolni, s ezért elsősorban judeai és alexandriai zsidó feleségeket vett magához, mégis meg kellett hogy tartsa a magasivatagi népének országát, Idumeát is, azért nem egy ágyast kért és kapott az idumeus sejkek ama családjáiból, amelyek egyenesen Ézsauig, Jákob testvéreig és Izsák fiáig és Ábrahám ősatyáig vezették vissza családjukat. Menahem: ilyen edomita nőtől való fia volt Nagy Heródesnek, így féltestvére, azonkívül hűséges híve fiainak, Heródes Agrippa és Bereniké nagybátyja. De amikor hűsége ellenére azzal kezdték vádolni, hogy külön idomeus királyságot akar alapítani, Menahem minden mozgatható vagyonával elmenekült a heródesi tartományokból és Antiochiába költözött. Valóban, még azt is hallották róla, hogy ott a keresztényekhez csatlakozott. Így nem lévén többé veszélyes, nem törődtek vele.)

— Igen, tudjátok meg, hogy ez a Menachem, aki az antiochiai keresztények egyik presbytere volt, beszélt nekem amikről csak tudott. Elmondta, hogy gyermekifjú volt, amikor bizonyos Jeruzsálembe érkezett káldeus sejkek a zsidók újonnan született királyát keresték, a Messiást, és dédapátok, Heródes így értesült annak megszületéséről, akit később Jézusnak neveztek, aki most a mi Urunk és akinek megöletésére éppen az edomita íjjászaiból küldött ki csapatokat Heródes. Azonban később az egész család tudta, hogy a Dávid-nemzetségből való gyermek mégis megmenekedett.

Ajakpiros festékei alatt a király arca nem árulta el meglepődését. Amit a Tarzusi említett, az noha titokzatos, de ismeretes és emlékezetes maradt a heródesi család nemzedékeiben: tudták, hogy ez a káldeus mágusok látogatásával állott

kapcsolatban, s azt is, hogy akkor valaki, s éppen egy Dávid-sarj megmenekült. Heródes Agrippa apjának udvarában csak azt vitatták később, hogy János volt-e, a próféta, vagy a Názáretinek nevezett Jézus. Pál figyelte a király elzárkózó arcát; nem is lett volna mód vitára, de még kérdésekre sem, — most úgy kellett beszédének tovább surrannia, hogy szakadatlanul a közelében maradjon.

— A férfiút, Istennek Fiát, akiért itt állok, neveztem meg előtted, óh király, a Názáreti Jézust, akihez mindnyájunknak közünk van, de mondom neked, keveseknek annyi, mint nemzetségednek. Íme dédapád hírt hallott születéséről és halálra kereste őt, — s Menachemtől tudom, hogy fia még hosszú ideig őriztette Judea déli határait a megmenekült elől, ha visszatérne. — Pilátus a Helytartó nagyapádhoz küldte őt Jeruzsálembe, mielőtt keresztre vitette volna, — apád elüldözte Jeruzsálemből azokat, akik benne hittek, — én pedig íme előtted állva halálát és feltámadását hirdetem...

Figyelte, hogy az arc elárul-e valamit a szívből, amelyért küzdött. De a festékek, a forró levegő és rövidlátás sokkal jobban szétfolyatták előtte vonásait, semhogy megláthatta volna fekete villámütését annak, amit Heródes Agrippa ebben a pillanatban látott meg: azt a most öntudatlanul emlékező sötétséget, amely elválasztotta minden embertől és egyre fokozódott ifjúsága óta, úgyhogy a végén már csak nővérével lehetett megosztania, aki viszont hasonlóképpen volt... s ekkor rémleni kezdett előtte, hogy az, akivel dédapja szembenállott, az elválasztó, titokzatos árnyék köztük és minden más ember között. A Tarzuszinak azonban ismét tovább kellett beszélnie.

Most: a Názáreti feltámadásáról szólt és arról, hogy majd egykor minden embernek fel kell támadnia az ítéletre. Ez az a hite, amellyel vádolva van, a Templom papjai és a Főtanács nem akarnak hinni ugyanebben, — holott mi a hihetetlen abban, hogy Isten halottakat támaszt föl? Valóban ő maga is ez ellen volt és a Názáreti Jézus ellen (mint Heródes és iva-dékai — vélte kiolvasni ebből a célzást Agrippa), és elmon-

dotta, kézibilincses ökleivel mellét verve, hogyan üldözte őket Jeruzsálemben, hogyan ment Damaszkuszba és mi történt vele ott és azután... Amikor erről szólt, a teremben megbomlott a rend, egész csoportok előre tolakodtak, mert amit beszélt, rendkívüli volt... az örökdő legionáriusok megmozdultak, hogy az embereket nagyon közel ne engedjék. Holnap bizonyára számosan kívánják felkeresni és többet tudni meg tőle magától; ilyenek szoktak lenni az ő győzelmei mindenütt, ahol csak beszélhetett. S íme, amikor így megrázta a termet, olyan-nak tűnt fel Lukács, de mások előtt is, mint valami villám, amely kiadta erejét önmagából, s hirtelen fordulattal, egyszerre halálos fáradtan befejezte: ... Azért, mert engedelmeskedett a hívásnak és a Törvénynek, áll itt is, mint ahogy tanúként megállt kicsiny és nagy előtt, hogy Krisztus, a szenvedő és a föltámadt: világosságot fog hirdetni mind a zsidóknak, mind a pogányoknak!

Láthatóan befejezte és nem kívánta folytatni. De Festus, aki alig várta a végét, valahogyan mégis attól félt, hogy tovább beszél. Amit hallott, az félelmetesen értelmetlen volt előtte éppen azért, mert most már tökéletesen értette, noha hihetetlennek tűnt fel előtte, hogy ilyeneket egyáltalában megérthet.

— Esztelen vagy, Pál! A tudományod megbolondított téged!

A teremben hallgatók előrenyomakodtak a közép-re az átrium oldalhajóiból, az örökdő legionáriusok két marokra fogva lebocsátották lándzsáikat, mint valami korlátot, hogy túl közel ne tolakodhassanak. Pál, a győztes, mert semmi kétség, hogy ő volt a győztes, a Helytartó felé fordult: tudta, hogy a maga ügyében győzött és tudta, hogy az egész beszéde alatt ott állt ama sötét szív mellett, amelyet hatalmába akar keríteni. Agrippa arca olyan volt, mint valami kifestett halotté; a hercegnő karjának kígyói halványan csillogtak. Az asszony néha-néha oldalt fordította fejét, majd mintha csak az ékszer-vércsék súlya forgatná vissza, újra szembefordította arcát a teremmel. Minden mozdulatánál aranypor szakadt alá kékre

festett hajából és úgy vette félkörbe székét, mint csillogó tócsája valamiféle fájdalmas asszonyi verítéknek. Ő maga pedig, Pál, a két férfi felé fordult:

— Nem vagyok esztelen, kegyelmes Festus! A király ugyanis, akiért és nem magamért mindezeket bátran beszéltem, tud ezekről mind, amik nem rejtekben, hanem a világ és nemzetsége előtt történtek, Heródestől és Menachemtől számítva, az ő napjaiig. Agrippa király, hiszel-e a prófétákban? Én tudom, hogy hiszel! Akkor azonban hinned kell Jézusban, a Messiásban is és az ő megváltásában.

Mély csend várta a bíborsarus férfi választát. Az pedig felállott saruinak rőt és tiarájának fehérarany fényében:

— Kevésen múlik és rábeszélsz, hogy keresztény legyek!

A Helytartó intett két szabadosának, hogy segítsék fölkelni és szólítsák oda a hercegnő asszonyait is. Az így mozgásba jött egész terem előtt válaszolt már csak Pál:

— Kérem Istentől kicsiny vagy nagy áron, hogy nemcsak te, hanem mindazok, akik hallanak, még ma olyanok legyenek, mint én — s leengedte karjait még hozzátette: — kivéve természetesen ezeket a bilincseket!

Szavaiból, mint valami sötétbe borult tó vizére a napfény, hullott a teremre a derű egyetlen pillanatra. A Helytartó még rá is mosolygott érte és arcán ebben a pillanatban volt valami kedves és gyermeki. Azonban mellette a hercegnő készült felállni, s hogy két egyiptomi szolgálója ebben segítse, előre nyújtotta feléjük karjait — s ekkor mindnyájuk felé erősebben áradt a testébe dörzsölt tömjénpor illata. Agrippa a Helytartó után, s a neki utat nyitó kíséret között előreengedte Berenikét, ő pedig követte illata uszályában.

A kis teremben a trónterem mögött, ahol ők hárman egy csoportba álltak néhány pillanatra, Agrippa így szólott a Helytartó szemének kérdésére:

— Ez az ember... valóban jól tudad előre Festusom... nem tett semmit, amiért börtönt, vagy halált érdemelne!

A kortalan, fáradt, sárga gyíkfő bölintott: a Helytartónak nem volt kedve beszélni. A szája már nagyon fáj és alig

várta, hogy szobájába érve kivehesse fogait. Ezért az asszonyt csak pillantásával kérdezte meg a maga, hideg módján, de nem értett meg semmit abból, amit az asszony mondott, mert a válasz két szava valami előtte ismeretlen nyelven hangzott el. Agrippa volt, aki erre sietve megjegyezte:

— Festusom, a királynő most idumeus nyelven szólott, nyilván véletlenül: a két szó, amit mondott, így hangzik görögül: „Ártatlan ő!” S valóban, ha mint római polgár nem fellebbezett volna a Császárhoz, most el lehetne őt bocsátani.

— El — válaszolta Festus bosszúsan, hogy erről a bonyolult ügyről mégiscsak kell valami jelentést íratnia. S miközben jobbra ment a trónterem mögött vezető folyosócsarnokon, s az útjuk elé gyújtott mécsek világának kőlapokra hulló fénytócsáin át, megkérdezte mögötte Bereniké Agrippát — a kíséret gyér, szakadozott emberlánca között, mindkettőjük törzsének nyelvén:

— Velem marad-e vajon az én fivérem?

A csarnok, amelyen átmentek, félig nyílt volt és egy kicsiny vékony oszlopsoron át a kerti fák fekete lombjai fölött a csillagoknak most elvesző aranyporát lehetett látni ugyanama égen, amelyen Nagy Heródes hatvan évvel ezelőtt Jeruzsálemből látta a káldeus törzsfők csillagát. Látományukat egy pillanatra elsöpörte a sivatagi villámvihar távoli lángjainak néma lobbanása, szürke, fénytelen mezővé téve az eget. S szólt Agrippa király Berenikének, a királynőnek ugyanazon a nyelven:

— Veled!

VI.

Lukács a görög cezárei följegyzéseiből: „*Miután pedig a határozat úgy szólt, hogy hajón elvigyék őt Itáliába, Pált átadták a többi fogollyal együtt az Augusta-zászlóalj Julius nevű századosának...*” (Apostolok cselekedetei. XXVII. 1.)

Még ugyanezen estén megmondották Pálnak és kísérőinek, hogy fel kell készülniök; ha nem is másnap, de másodnap már indul az Adrimattumból való hajó. Ha másképp nem lesz, a makedón partig viszi őket, s onnét gyalog vágnak át az Adriáig, de ha lehet, átszállnak inkább valamelyik Kréta felé kanyarodó hajóra, ha akad ilyen, hogy tengeren át jussanak Rómaig.

A börtönépület körül tüzek égtek és lárma zajongott egész éjszaka. A Palota cselédségéből, a felszabadított rabszolgák szállásairól, a közeli utcák söpredékéből: egész csomó asszony élt a rabokkal, s ezek most üvöltöztek és sírtak a tüzek mellett. Sokan batyukat készítettek az útrakelőknek. Egy csoport pedig — akik maguk rendelkeztek személyükről — összeállt és már hajnalban felkerekedni készültek, hogy megalkudjanak az adramittumi hajósokkal maguk felől, hogy követni tudják embereiket.

Pál szó nélkül fogadta a neki mondottakat, s a százados csodálkozva érezte, hogy a rab az, aki elbocsátja őt magától, egyetlen pillantásával. Ám ezután olyan szótalán maradt a Tarzusi, hogy még Lukács sem merte zavarni. Most szinte félelmetesnek tűnt fel előtte, még távolabbinak és hatalmasabbnak, mint beszéde közben, mikor szinte játszott velük egy óriás erejével. Írásait rendezték össze és válogatták szét, amikor Lukács egyszercsak letérdelt előtte és így szólt:

— Uram én figyeltem őket néha és láttam, hogy sohasem voltak ellened úgy magukban, mint most!

Nem nevezte meg őket, de mind a ketten tudták, hogy a jeruzsálemiekről beszél. Pál pedig ezt mondotta:

— Most nem róluk volt szó, nem hozzájuk szólottam és törődni is alig látszóttam velük. Ezért van az, hogy most anyyira gyűlölnek engem szívükben!

— És azok, akikhez szóltál? — kérdezte Lukács. — Mi lesz velük vajon?

Urától meg kellett szoknia, hogy az nem válaszolt azonnal minden kérdésre. Most is csak hallgatott sokáig, miközben odakünn üvöltve sírtak a rabok asszonyai, a börtönépület alacsony emeleti szobájában pedig már aludtak a sarokban azok a társak, akik megosztották vele fogságát. Pál fáradtan pillantott feléjük a háromlábú vastartóra akasztott mécs homályos fényében és miattuk halkán így szólt:

— Jaj nekik, akiknek szívére mint kövekkel borított mezőre hiába hullott a szó. Jaj nekik, mert megvan az órája a sírásnak, a nevetésnek, az örömnnek és az asszony vajúdnásának és megvan az órája a kegyelemnek, a Szentlélek hívásának. Mind gyöngék vagyunk és mind ingadozva, fájó lábakkal, sokszor kóbor elmével és nem egyszer ellenszegülő szívvel botorkálunk ennek a hívásnak útjain. Ő azonban látja ezt és akármilyen sokszorosra fokozódik gyöngeségük, ő még többszörösre fokozza szeretetét és éppen azért jutalmaz sokkal jobban, mert keserű volt őutána mennünk. Azonban jaj, százszorosan és ezerszeresen jaj nekik, akik azt mondják: „Én nem megyek!” Pompában fognak élni, fehérre festik arcukat antimónnal, és vörösre skarláttal, illatszer porát dörzsölik hónaljukba és ágyékukba, gyoics és arany köntösbe öltöztetik őket, ezüst és föníciai üvegtálakról fognak enni és tömjén ég körülöttük tartókban és a kéj mindennap elhatol szívük húsaíig. De mert azt mondták a Szentléleknek: „nem!”, jaj lesz nekik, a bőrük rothadt lesz, az ölük fekete sár, ajkaik sebekké lesznek, s arannyal festett szempilláik lehullanak. Jobb lett volna nekik, ha meghaltak volna csecsemőkorukban, jobb lett volna nekik ki sem jönniök anyjuk testéből, jobb lett volna nekik, ha atyjuk férfiúsága nem nemzette volna őket anyjuk

méhében! Jaj nekik, mert megkérdezett tőlük: „Akarsz-e ismerni engemet?” És jaj nekik, mert ezt felelték: „Nem, én nem akarlak téged ismerni!” De azon a napon, amelyen meg kell ismernie hívóját, hiába vétetné körül magát lándzsáival és arany köpenyével, hiába rejtőzne hárfái zengésének közepébe vagy negyven ölnyi mélyen a föld alá vagy néhány-száz ölnyi mélyen a vizek fenekére, azt fogja neki mondani a Hatalmas, a Dicsőséges és a Szent: „Állj elém, mert hív-lak!” És ő odaáll a hívás elé és akkor rettenetes lesz felette az ítélet!

VII.

Lukács a görög följegyzéseiből: „*Fel-szállva egy adramittumi hajóra, s megkezdve a hajózást az ázsiai hely-ségek felé, útnak indultunk.*” (Apos-tolok cselekedetei. XXVII. 2.)

Másnap százhusz ember, a kíséző katonákkal együtt két-száz, azonkívül mintegy husz asszony hagyta el a börtönöket és kanyarodott be a Jaffainak nevezett úton a városba, ahol tolongó sokadalom kísérte végig őket az utcákon a kikötőig. A rabokról leszedtek minden bilincset, mert a mólóról dereg-lyék nélkül, a kavicstorlaszokon át, a hullámok között gázolva kellett eljutniuk a hajóig. A kíséző katonák őrlánca mellett szír és görög kölykek nyargaltak, meg azok az asszonyok, akik nem követték a rabok közül embereiket. Az utolsó pillanato-kig kiáltozták az útnak indulók felé gyengéd és szennyes bú-csúszavaikat. A menet végén, attól elmaradva, külön csoport-ban jöttek Pál és társai; kora és római polgár mivolta miatt a Tarzuszit illő méltósággal kezelték. A beszállás már folyt, amikor a mólóra beértek a csapatok. Ezen a napon már erős szél fújt a tengerről s a móló és a hajó felé ferdén vonuló hullámmezők fehérek voltak a tajtéktól. A raboknak sorra

kellett a vízbe gázolniok. Ekkor egy rab néger jött a százados-sal Pálhoz:

— Engedje meg az én uram, hogy vállaimon vihessem őt a hajóhoz! — és letérdelt, hogy a kicsiny öregember a nyakán és vállain lovagolhasson, mint valami gyermek.

— Kaposzkodj meg bátran a hajamba! — biztatta őt, mert neki magának is szüksége volt karjaira: a legerősebb rabok közül még ketten tartották a néger kezét és így ereszkedtek a hullámok közé, amelyeknek zajlása oly erős volt, hogy néha úgy tűnt föl, mintha elsöpörné a csoportot. És miközben a parttól egyre távolodtak a három férfit nemegyszer elborító hullámverésben, amelyből csak Pál emelkedett ki, mintha meggörnyedve és előrehajolva járna a vízen: az adramittumi hajó gerendafalai egyre óriásibbá nőttek előttük. S egyszerre azután nem hatolt el hozzájuk semmi hang a partról és a Tarsuszi fülében nem hallatszott semmi más, mint a fekete hullámok fehér tajtékjának dörgése . . .

A SZŐLŐHEGY MUNKÁSAI

A többé-kevésbé még középkorú, de már régóta világhírű angol katolikus író olyan lomposan öltözött, ahogyan csak azok tehetik, akik nagyon finom holmikat viselnek. És nem pipázott, hanem elragadtatva szívta és dicsérte a legolcsóbb magyar cigarettákat. Már vacsora után volt, hűvös és súlyos nyári vízszag a margitszigeti terasz fölött, és az a csöndes zene, ami egész távolinak hat... Ő pedig közbe-közbe leveri a cigarettahamut s válaszol a kérdésekre, kényelmesen és meggondoltan. De mikor egyszerre csak szóbakerül afrikai útvjáról írt könyve, följebb ül.

— Igen, ez az út nagyon érdekes volt számomra... — S cigarettája vége égő félkört ír le. — Különösen ha mindent

megírtam volna. Pontosabban: ha mindent úgy írhattam volna meg, ahogyan történt!

Könyve: a „Múlt és jövő közt Afrikában”: világszerte nagy port vert fel négy-öt évvel ezelőtt s még híresebbé tette utasa nevét. — Vajon mi lehetett az út és a könyv mögött még? — faggatják a kérdések és a pillantások, ő pedig elővesz tárcájából egy kettéhajtott papírlapot s kisimítja a tompa lámpafényben. Angolul írt levél, néhány sor az egész; azonnal látszik, hogy női kézé; de mintha csak görög betűkkel írták volna, az írásjelek úgy lebegnek a papíron. — Ez már itt ért utol Budapesten — mondja lassan — és egyelőre ez a vége egy meg nem írt és gondolom sohasem megírandó regénynek!

... De amikor megkérjük rá, mégiscsak elbeszéli.

I.

Előbb mégiscsak el kell mondanom, hogy tulajdonképpen hogyan jutottam oda, Afrikába. A részletek nem éppen feleslegesek. Úgy történt, hogy egy nap meghívást kaptam ahhoz a kicsit ómódi, de igen gazdag és tekintélyes politikai hetilaphoz, amelyben a cikksorozatom s később kiadásában a könyvem is megjelent. Maga a tulajdonos kéretett és fogadott. Másutt már találkoztam vele; tudtam róla, hogy fiatal és becsvagyó, de kellemes modorú ember s fontoskodása sem más, mint erős, rokonszenves felelősségtudat. Ugyanabban a kollégiumban végzett, amelyikben én, ő persze jó tíz évvel később, s azt is tudtam róla, hogy egy ideig ingadozott az írás, a történettudomány, a politika és aközött, hogy átvegye-e atyáinak örökét, éppen a lap kormányzását. Végre az utóbbi mellett döntött s azzal lepte meg a világot, hogy ezeket a még mindig szép és elegáns heti füzeteket, amelyekben már négy nemzedék óta mély harangkongású cikkeken át zengett az Orthodox Liberalizmus, a Birodalom és az Anglikán Állam-egyház dicsősége; nos, a hetilapját, amelyet tisztos, de enyhén szólva kissé elvénhedt hölgynek tartott mindenki, egészen

modernné, haladóvá fiatalította. — Tanulmányt kér tőlem — gondoltam gyanakodva — a katolizálók és anglikánnak maradtak társasági viszonyáról! — s amikor felkerestem, ezzel a gyanúperrel hallgattam a kötelező udvariassági bevezetést. „Készült rám”; minden munkámat olvasta és dicsérte, miközben személyes és vállalati főtitkárnője feketét szolgált fel nekünk.

Vigyázat, ez a fiatal hölgy az egyik női főszereplője lenne a regénynek, ha azt megírnám. Gyönyörű teremtes volt, fehérbőrű, halványzöld szemű csoda, nem pedig az az igazi önmagánál mesterségesen szebbé ápolts merev kis démon, aki annyi mozog ezen a pályán. Tartózkodó méltósággal viselte el vakító szépségét s ez kedvessé is tette. Egyébként a főnöke szeme rebbenései szerint ő is szinte csak intésekkel és halk telefonutasításokkal irányította az üzem zajtalanul járó, de meglepően nagy gépezetét. A legszebb volt, akit e nemben láthattam. A magam módján meg is bámultam. De az ilyesmit ő nyilván megszokta s lakkozott kristálykөрmű, remekművű keze rebbenés nélkül tette elém a feketét. — Mabelt — mondta a főnök, amikor a titkárnő eltűnt, — mindenki csodálja. De ne gondolja kérem; hogy ő mindig olyan ünneplés, mint amilyen szép... Sőt, amilyen szép, olyan *irtó jó* pofa is tud lenni.

Ha nem is voltunk barátok, joga volt ehhez a közvetlenséghez; előzőleg már tisztáztuk, hogy ugyanabban a kollégiumban végeztünk. — Azt is megmondhatom — biztatott tovább —, hogy szívesen lóg együtt a szerzőinkkel, és nem bánja, ha azok az ő mindenféle ütött-kopott kocsijaikon hurcolják vacsorázni... Ha Maga is bevonul íróink közé, úgyis ő fogja intézni itteni ügyeit és biztosan szívesen veszi, ha jóba' lesznek. Nohát! — így beszélt, ilyen tősgyökeresen, és láthatóan mulattatta a saját modora. Ugyane stílusban vázolta feladatokat: A nevezetes kis afrikai államban választás lesz, érdekes hírek jönnek onnét, menjek le, írjak riport- és tanulmány sorozatot, könyvben is kiadja, biztosan nagy sikerünk lesz. — A dolog meglepett és meg is mondtam neki:

Egészen másféléket írtam eddig; éppen most a XVI. század nagy spanyol szentjeiről készülök színes essay-sorozatot írni, ezzel a néger kisállammal soha életemben nem foglalkoztam. Olyan ismeretlen helyre mennék oda, akár a holdba.

— Nohát éppen ez az, ami nekem kell! — válaszolta lelkesen. Általában olyan lelkesedni tudó volt, mint egy fiatal foxikutya. Különösen, ha a saját gondolatairól volt szó. — Ami a katolicizmust illeti, maguk kicsit ugyan furcsán, de olyan frissen látnak... Meg azután szeretem a maga stílusát is... És ha katolikusul akar írni, hát egye fene, írjon úgy... Megállapodtunk?

Megállapodtunk! A csekkjeimet Mabel töltötte ki s ő kezdte meg az előkészítést is az expedíciónak: mert ez az utazás azért az volt. Megszervezte a szükséges ismeretanyagban való előzetes tájékozódásomat, beszerezte a trópusi ruhákat és az utazási jegyeket és levelezett az ügy előzményeiben mindenkivel, akire csak ott szükségem volt. Persze vacsoráztam is vele közben és kiderült, milyen gyönyörűen öltöző tündöklő kis dáma; az ember soha egy hajszállal sem lépte túl a határt, amit az illem és jóízlés megenged. Nyilván eszményi feleség lesz majd egy üzletember vagy fiatal politikus oldalán: lángeszű élettárs-manager, akinek kisujjában van a szervezés minden csinja-bínja, de annak, aki a nagy ügyre vállalkozik, számolnia kell azzal, hogy egy mélyhűtésű elektromos jég-szekrényt vett feleségül... Pedig jó kis pajtás is tudott lenni s az előkészületek hetei alatt sokat táncoltunk. Érdekelt a típusa, ilyen szabású lányról akkor még nem írtam. — A cikkeken kívül *személyesen* is írhat nekem — biztosított, amikor elbúcsúztunk és a már illedelemből is kijáró röpké csókra odanyújtotta puha, illatos arcát. Őszintén mondta, amit mondott, mert őszintén szerette az írókat, az irodalmat. A merőben más alkatért rajongott bennük a maga minden képzelőerőtől mentes lényével.

II.

Kérem, ne ijedjenek meg, lassan halad a történet; közben majd, biztosítom Önöket, robban a maga helyén. Szóval a gőzös végül kikötött Nyugat-Közép-Afrikának abban a bizonyos kikötőjében. Irtózatosságot fogadott itt s borzalmas szénpor. Biztosan olvastak maguk is a mai, hogy is mondjam kései kapitalizmusnak talán legnagyobb jelenségéről, a görög Niarchosz-dinasztiáról, akik most, a második világháború után törték fel, apró pireuszi hajózási irodából a világ egyik legjelentősebb teherhajó vállalkozásává. A flottájuk akkor még széntüzelésű teherhajókat is tucatszámra tartott s dél-amerikai vonalainak szénállomása itt volt. Egy csomó öreg gőzkolosszus időzött éppen az öbölben, s a szenelést az emberi munkaerő állatinál is alantasabb munkájával végeztették. Száz és száz pusztán ágyékkötős néger hordta a raktárhajókról pallókon, kosarakban a szenet: nemcsak a szenelő hajók felett lebegték portornyok, hanem az egész kikötő és a fél város fölött ott terjengett a szénporköd. Az ember fekete port lélegzett be. A levegő féléjszakává sötétedett. A nap és a trópusi lángolás vörösen izzott a sötét búrán át. Barbár látomány volt — a korai kapitalizmus idejéből való mód — de hát akkor szénkrízis volt s a Niarchoszok, akik ócskavas áron vettek meg egész teherhajó-flottákat, a szén árát is lealkudták a sárga földig, az angol szénkereskedők pedig, hogy ne egészen ingyen adják a szenet, az átrakásnál is takarékoskodtak a költségeken. S az ember itt olcsóbb volt, mint akár a legegyszerűbb gépek beállítása. Ma már aligha akadt volna még olyan kikötője a világnak, ahol kormányzat és kikötői hatóságok megengedték volna ezt a szörnyűséget. És akármilyen kellemetlen lehetett ez a Niarchoszoknak meg az angol szénkereskedelemnek s hozzá az engem vendégül látó állam kormányának, mégiscsak ez volt a legelső, amit megírtam onnét, a President szállodából. Egyébként a legfurcsább hotelből, ahol életemben eddig megszálltam: teljesen gerendákból összerótt földszintes épület volt, moszkítóhálós ablakai széles, szellős

tornácfolyosóra nyíltak s meg kell adni, hogy villamos hűtőkészülékek s hideg és meleg víz egyaránt segítettek elviselhetővé tenni a hőség borzalmait.

A névjegyeim leadása után először az egyetemet látogattam meg s ott a közös iskolatársunkat, dr. Quum Kaleb professzort, aki a lap kiadójának volt évfolyamtársa, tehát egészen fiatal ember. Szikár, csillogóan szénfekete szenegáli néger, aki nálunk végzett tanulmányai után az itteni állami egyetemen kötött ki mint a történelem professzora. Az egyetem: ugyancsak faépületek sorából állt s kis termeiben és tornácain olyasféle dühödt élenkség zümmögött, mint valami vadméh- vagy darázsoduban. A professor dolgozószobáját, ezt a kartotékszekrényekkel zsúfolt apró kis helyiséget, szinte szétvetette a szemüveges fiatal tudós becsvágya és enregiája. Mint a trópusi záporosó, árasztott el mondanivalójával. Amit meg akart írni részben ő maga, részben megíratni tudományos intézetével, az nem volt kevesebb, mint Afrika és a négerség egész története, olyan méretekben, amelyek megvalósítása emberéletek egész sorát venné igénybe.

Nemcsak azért, mert még otthon „készültem” én is „Afrikából”, — erre a célra külön csekket kaptam Mabeltől, — hanem főleg, mert magam is történésznek tanultam Oxfordban és ismerem a módszert: elképesztett az a biztonság, amellyel Kaleb professor *mindent* egymaga akart feldolgozni és egyéfcogni. A néger faj származástani kérdéseit. A nyelveik kialakulását és történetét az egész néger nyelvkontinensen, ahol az egy töről sarjadt nyelvek között nagyobbak a különbségek, mint az ógörög és mondjuk a modern francia nyelv között. Afrika földtörténetét. Az Atlantisz-problémát. Az afrikaiakkal az őskultúrák kérdését, amiről Frobénius írta híres könyvét, hogy honnét, micsoda rejtélyes, fejlett és gazdag őskultúra-területekről származnak a bronz-, csont- és ébenszobrok, amelyeket a Kongó és a Nigger mentén hoznak felszínre az ásatások. Aztán az ősvallásokat. Majd Karthágót, Kyrénét, Egyiptomot. Az ethnológiai hullámmást. A már történelmi idők vallási kultuszait. A római uralmat. A kereszténység megje-

lenését s a keresztény Szahara térképét. A vandál és berber Afrikát, a mór uralmat, arab behatolást és a mohamedán hódításokat, az elsüllyedt afrikai néger királyságokat, a felfedezések korát, a gyarmatosításokat. A kontinens feltárását, a missziókat, a rabszolgakereskedelem történetét, az amerikai négereket, s ismét csak vallástörténetet, a „néger gondolat” történetét. Az afrikai gazdaságtörténetet. Az őskortól a jelenkorig élt és hatott nagy néger egyéniségek történetét. „Napoleonnak is folyt néger vér az ereiben” — bizonyította lázasan s egyik kartonjáról külön erről a kérdésről: forrásmunkák tucatját sorolta föl. Olyannak tűnt fel, mint egy kitűnő könyvtáros, aki minden könyvének minden sorát olvasta és ismeri, csak hogy neki nem itt, testi mivoltukban voltak meg a könyvei, hanem borzalmasan tág és éles emlékezetében. Minden részlettárgyhoz, amit felsorolt, tudós munkaközösségek nemzedékei kellene, s mindenekelőtt még gyűjtőmunka. Ő habozás nélkül hitt abban, hogy ha mások nem, akkor ő maga, legfeljebb tanítványaival együtt, elvégzi az egészet. Kész volt arra, hogy Afrika Herodotosza, Titus Liviusa, Plutarchosa, Momsenje, Rankéja, Gibbonja, Macaulyje és Toynbeeje legyen s közben legalábbis akkora nyelvész és vallástörténész, mint Pater Schmidt. Mert egész beszélgetésünkben minden és mindig a valláshoz tért vissza.

Amikor már jó két órán át nyakig ültünk a vallástörténetben, belépett az egyetem másik tudós-egyénsége: dr. Abdul Latif. Arab neve ellenére: szurokfekezte szudáni néger. Ő mohamedán teológiát tanult a kairói egyetemen s New Yorkban doktorált vallástörténetből — s a legképzettebb iszlamológus volt, akit csak megismerhetett az ember. Amellett vallási reformer, vagyis inkább a „vissza Mohamedhez!” jelszóval afféle vallási tisztogató, aki mint valami mohamedán Aquinói Szent Tamás, hitt az iszlámban. Percek alatt megfogalmazta számomra briliáns összefoglalását az iszlám modern, vagyis szerte eredetien mohamedai teológiájának. Életemnek szelemileg egyik legtündöklőbb délelőtti volt ez a néhány óra, amit

a két négerrel töltöttem, telve a magam számára való órási felfedezésekkel.

Itt szereztem meg a politikai helyzetről való benyomásaimat is és dr. Latif volt az, aki ajánlkozott, hogy elkísér A. H. Brownhoz, a fiatal elnökhöz, aki ezeken a választásokon, mint a szélső baloldal vezére jelentkezett a konzervatív reformpárttal szemben, amelynek feje a régi, többszörös elnök H. J. King volt. Ezt a King elnököt — egyszerűen így ejtették a nevét: Presidentking, egyszóban — mindenki óriási tisztelettel emlegette, még ellenfelei is.

— Ha fiai lennének vagy legalábbis egy fia, dinasztíát alapíthatott volna — mondotta róla maga dr. Latif — legalábbis olyanforma dinasztíát, mint a Rooseweltek Amerikában, de neki az a tragédiája, hogy csak lánya van. De különben Ön meg fog fordulni náluk is, és megismerkedik majd Viviannel, majd meglátja...

Így kellett volna figyelniem legelőbb Viviane nevére, ha a felülmúlhatatlan szervezőképességű Mabel jóvoltából már Londonban nem tudtam volna róla.

De lássuk először dr. Brownt. Az elnöki palotában fogadott, amely a város egyik kőépülete.

— Szegény állam szerény hivatalában fogadom — mondta selypítés nélküli kitűnő angolsággal, ami azt mutatta, hogy ő is, mint itt valamennyien az állami és társadalmi vezetők között, éveket töltött külföldi egyetemeken. Páratlanul gyors felfogású, szinte félelmetesen fiatal ember volt. Amikor megkérdeztem, hány éves, azt felelte: „Harminchat.” De nem mindössze huszonnégyszer éves volt-e Pitt, amikor Anglia miniszterelnöke lett? — Viszont dr. Brown harminckét éves korában a néger ország államelnöke. Előzőleg nem miniszter volt, hanem pártvezér, a haladó erők vezetője, afféle egyfrontot alkotó szélsőbaloldali, amelyben az ültetvények munkásai, a városi szakszervezetek, a fiatal értelmiségiek voltak együtt. Óriási többséggel jutott be négy évvel ezelőtt, de most, az újráválasztás előtt megingott a saját és pártja hatalma.

Őszintén elmondta, hogy azért, mert pártjának programjából úgyszólván semmit sem tudott megvalósítani. — Szegénynek bizonyult hozzá az állam! — vallotta be. — Pedig gazdasági életünk megbírta volna a reformokat, mert az ország maga nem szegény... Itt vannak maguk a gumiültetvények... azokra magukra rá lehetett volna terhelni terveink megvalósítását, az összes béremeléseket, a kikötők közül legalábbis a fővárosi kiépítését, a szociális biztosításokat, az iskolahálózat megteremtését... Így csak éppen az egyetemre jutott valami, de abból legalább sikerült a néger-gondolatnak egyik legjelentősebb tűzpontját alkotni meg... hiszen látta... Mert tudunk alkotni mi, négerek is...

Akárki és akármiről kezd beszélni, végül minden arra lyukadt ki, ha ugyan már nem ez volt a kezdet, ez a „*Mi négerek is*”. A fiatal elnökkel való beszélgetésben nem tettem ehhez megjegyzést, nem akartam megbántani.

— Egészen bizonyos — mondta végül —, hogy a pártunk most veszít és a volt elnöknek, Kingnek a pártja kerekedik fölül. Tudnia kell róla, hogy ő maga is dúsgazdag gumiültetvényes, igen, az ország leggazdagabb embere, bizonyos mértékig ő is haladó, bár nem a szociális erők oldalán. Kétségtelenül igen tetterős ember. De akkor is, ha ő lesz a választások győztese, mi kitartunk a programunk mellett. És előre is tudjuk, hogy ő lesz kénytelen megvalósítani nem egyet abból, amit mi nem tudtunk valóra váltani parlamenti többségünkkel és az én elnökségemmel... De így legalább *mi négerek is megmutatjuk* a világnak, hogy képesek vagyunk ugyanolyan politikai életre, mint a fehérek. Egyébként természetesen én magam ajánlom, hogy keresse fel a volt és leendő elnököt. Ő maga is nagyon érdekes ember, de a lánya...

— Viviane King? — kérdeztem.

— Igen, Viviane! — S a bukásával leszámolt fiatal néger államelnök rámnevetett, szinte mind a harminckét hófehéren villogó fogával. — Tudja-e, hogy minden politikai problémánkat megoldaná, ha King elnök feleségül adná a lányát... például hozzám...

— Az az érzésem, hogy nem Ön az egyetlen, aki ezt szeretné — mondtam neki nagyon derűsen.

— Igaza van. De hiszen úgyis megismerkedik vele és akkor majd megérti.

III.

Így történt, hogy fél óra múlva megismerkedtem King Elnökkel.

Rögtön láttam, hogy egészen másfajta egyéniség, mint azok a fiatal négerek, akikkel eddig beszéltem. Robusztus, nyájas, egészen ősz ember volt, tökéletesen olyan, mint egy kövér, energikus amerikai szenátor. Vagy akár egy régi római szenátort ugyanilyennek lehetett képzelni. Erőtéljes néger vonásaiból sugárzott a dúsgazdagság, magabiztosság és a derűs politikai ravaszság. Ez az ember, aki tökéletesen beszélt angolul s a parlamenttel és az elnöki épülettel szemben lakott a főváros egyetlen emeletes magánpalotájában: hatvan évvel a beszélgetésünk előtt született egy őserdei tisztás törzsfőnöki méhkas-kunyhójában. Életútját és önmagát egészen maga formálta ki. Tizenkilenc éves volt, amikor megtanult angolul és mire a többiek észbe kaptak volna, magánbirtokává és gumültetvénnyé tette törzse egész területét, véreit pedig munkásaivá, sőt ugyanezt megtette feleségének, egy néger törzsfőnök-lánynak a törzsével is. Tulajdonképpen mind a kettőjüknek afféle néger királyok voltak az őseik, és nem volt véletlen, hogy King lett a neve. Amikor magánvagyonát megszilárdította, éveket töltött külföldön, azután hazajött, belevetette magát a politikába s élete azóta valósággal összenőtt a kis néger államával. Ami kevés alkotás itt volt — néhány középület, néhány kiépített autótűt, néhány vasútvonal, néhány iskola — azt mind ő teremtette meg. Persze magának is. Mert a mégiscsak állami költségen épített utak és vasutak majdnem mind az ő birtokain vezettek keresztül. Területileg övé volt a kis országnak majdnem a harmada, de nyilván a

zsebében volt az egész állam. Az állami bankon kívül csak neki volt bankja, vállalatai voltak és birtokolt minden területet, ahol bármit sejteni lehetett a föld alatt. Egyszóval hatalmas ember volt, de értett is a hatalomhoz. Volt idő, amikor ő volt a legnépszerűbb s egészen különös, hogy a radikális reformpárt tőle, a dúsgazdag néger pénzkirálytól várta tervei megvalósítását.

Ő maga is erre tért rá azonnal, roppant értelmesen és megnyerően. Tudta, hogy írni fogok róla, s fontos volt számára a politikai visszhang. Egészen tűrhető kiejtéssel és nagyon folyékonyan beszélt angolul, és nagyon művelt ember és jó politikus hatását keltette. Azután magától értetődő természetességgel meghívott vacsorára, mert akkor már este volt. — Meg fog ismerkedni a lányommal, Viviane-nel... — mondotta jelentősen. És hát igen, megismerkedtem Viviane-nel...

... Kertre nyíló veranda-ebédlő, három oldalán aprószövéssű rézrács, hogy csak a levegőt engedje be s ne a rovarokat; egy kovácsoltvas lámpa fehéren izzó körtéi fehér damasztelyemmel terített asztal felett; s az asztal úgy megterítve, mint a legelőkelőbb külföldi szállodákban. Három teríték. A feleség, a hajdani törzsfőnök-lány: nem reprezentációképes. A férje majdnem goromba őszinteséggel megmondja róla, hogy angolul is alig beszél, a lánya lesz a háziasszony. S az már lép is be a következő pillanatban, a legtökéletesebb estélyi ruhába öltözött, s maróan édes és fanyar illatfelhőben, fénylő fekete bőrével, — olyan csodaszép teremtés, amilyent nem láttam sem azelőtt, sem azóta.

Tetőtől talpig nő volt, szinte szikrázott minden porúsából annak elektromossága s a szenvedélyes értelem és még szenvedélyesebb akarat. Jelenléte úgy érte az embert, mint valami elektromos battéria ütése. Természetes mozdulattal nyújtotta csókra a kezét — ami azt mutatta, hogy nem Angliában vagy Amerikában nevelkedett, noha olyan kitűnően beszélt angolul, mintha csak az lett volna az anyanyelve. Én pedig lehajoltam a szantálfa sötétségű bőr felé... amely nemcsak az én

tiszteletemre, hanem nyilván mindig át volt pácolva illatszer-
ekkel. — Isten hozta nálunk — mondta feledhetetlenül vilá-
gos és magas althangján. — Örülök, hogy megismerhetem.
Majdnem minden könyve megvan.

Egyszerre kellett figyelnem reá magára és a hangjára. Nagyon ízléses és hatásos volt, hogy csuklóján és ujjain nem aranyat hordott — az csak kiemelte volna bőrszínét —, ha-
nem ősi néger kovácsoltvas-ékszereket. Egyedül a nyakában
viselt, pókhálószerű vékony aranyláncon, apró arany feszüle-
tet, ami meglepődésemre — ezzel a vonatkozással idáig nem
törődtem — azt mutatta, hogy katolikus. Aminek azonban le-
kellett nyűgöznie, a hangja volt. Vannak férfiak, erélyes szó-
nokok és nagy szervezők, akiknek magas és világos tenorhang-
jában benne van az értelemnek és akaratnak valami szinte
metszően csengő vonása, ahogyan egész mellükből beszélnek,
nos, ugyanolyan tónusú hang volt az övé is. Persze női altn.
Mert az, ahonnet ez a hang, teljes és telt csengésekkel előre-
tört, mégiscsak női kebel és torok volt, mégpedig valóban
csodaszép nőé, ha fekete változatban is. Ízről ízre néger szép-
ség volt, noha őszintén szólva, nálunk is megvannak ugyan-
ezek az arcvonások: szabad, domború homlok, a fitos orr, a
hangsúlyozott arccsontok ellenére is keskeny arc, a szemöl-
dök két, szinte hajszálvékony vakmerő holdsarló-félköre a
szemek fölött. Arcában, — amely néha nem tetszett feketébb-
nek az egészen sötét, oxidált aranyból — bámulatosan nagy
fekete szemek ragyogtak. Azt az első pillanatban megállapí-
tottam, hogy szemöldökének koromsötét íve mesterségesen
keskenyítve volt és ki volt festve, s a szempillái is, mint aho-
gyan általában egész megjelenése és mivolta, nem takarékos-
kodott a kikészítettséggel. Ez azonban tudatos volt: bőrszíne
elnyomására akart mindenképpen más színtónusokat alkal-
mazni. Nem akartam még magamban sem rosszmájú lenni,
nem is vagyok az, de mégis arra gondoltam, amit ez a Viviane
sem tud kikerülni; azt, hogy megmutassa: „Mi, négerék is tu-
dunk előkelő dámák lenni...”

Franciául sorolta fel a könyveim címeit az angol beszél-

getés közben s ebből hamarosan kiderült, hogy Franciaországban nevelkedett már gyermekleány korától fogva, az ottani apácaintézetek egyikében; ennek a filmszínésznő szépségű modern néger hercegnőnek igazában a francia volt az anyanyelve. Az apja büszkén nézte. Sokat megértettem a régi római politika történetéből: az ottani nagyszerepű államférfiak számára ugyanilyen politikai érték volt egy-egy ilyen szép lány, akinek férjhezadásán keresztül személyi szövetségeket lehetett megszilárdítani, ellenfeleket leszerelni . . . No hát, ha ez a néger Nagy Öreg le akarja szedni a lábáról akár az ellenpárt vezérét, a kitűnő és nagystílű dr. Brownt, vagy pedig meg akarja magának szerezni szövetségesül a „néger gondolatnak” egyik világviszonylatban is leendő vezérét, Quum Kaleb professzort, — boldogan csatlakoznának melléje Viviane-en át. Csakhogy ez a néger lány semmi esetre sem megy négerhez. Nem. Igazán nem! Egész viselkedése és minden mozdulata — bár igaz, hogy tökéletes és bővülő ízléssel — az öntudatosság felfegyverzett hódítási készségét sugározta felém, a fehér férfi felé. De én akkor már át voltam mérgezve és minden mögött, ahogy ez a tökéletessé csiszolt szépségű és szellemű teremtes megvillogtatta a maga tündöklő kristálylapjait, mint valami sötét, de azért soktűzű gyémántot, azt vettem észre, ami egész tartózkodásom alatt mindenkiből felém áradt itt, azt a szinte üldözöttséget, hogy: „*Mi, négerrek is meg tudjuk mutatni . . .*”

IV.

Valóban: megcsillogtatta, hogy egy néger hölgy is lehet ilyen szép és ilyen tökéletes modorú; hogy ismeri a világot, mégpedig Franciaország után leginkább Olaszországot; hogy járt magaválasztotta képzőművészeti előadásokra a Sorbonne-on; hogy autózott — persze ő maga vezette saját luxus-kocsiját — a Rivierán; hogy táncolt francia tisztekkel az Azúrpart legelőkelőbb szállodáinak ötórai teáin vagy night-club-

jaiban; hogy mindezek mellett szédítően sokat tudott a politikáról, egész sor ország belső viszonyairól. Az angol belpolitika alakzatait és személyeit például sokkal jobban ismerte, mint én. Amellett, kicsit kirakatias csillogással ugyan, de „tudta” az egész világirodalmat. „Tudott” engem is. Nyilván ő is „ké-szült” belőlem. Műveim benső vonatkozásairól érdeklődött s a XVI. század nagy spanyol szentjeiről készülő munkámat fessegette, amiről pár hónappal azelőtt adott hírt a Times Literary Supplement-je. Még ezt is olvasta.

Közben felszolgált a vacsorát két, ugyan ijedt, de angolul ha néger selypítéssel is, de jól beszélő nagyon csinos szobalány; az égők erős fényt és hőséget árasztottak; az elektromos ventillátorok udvarias halksággal zümmögtek; s odakünn forró este volt, vagyis mivel itt a trópusokon ebben is csak végletek vannak, tulajdonképpen már éjszaka. Hogy tökéletességének ebből a tündökléséből is levizsgázzon előttem, a vacsora után Viviane maga főzte meg nekünk a feketét a kristályfalú vastag üvegedényben, külön kerek kis asztal köré ültünk diskurálni, majd a fehérruhás kövér öregúr a maga kényelmes olvasósarkába vonult szivarozni és lapjai közé egy darabig. Ez a még méhkas-kunyhóban született milliomos és politikus néger self-made-man tulajdonképpen bámulatosabb volt, mint a lánya, mert ő felnőtt korában úgy látszik még németül is megtanult; abból láttam, hogy még a Neue Zürcher Zeitungot is olvassa. A kitűnő fekete méregerős, gyilkos üdítésére szükség is volt, mert azért Viviane . . . valljuk meg őszintén . . . nemcsak tündökölt, hanem rettenetesen fárasztott is. Arra kellett gondolnom, hogy egy férfi, azért ha már átlépte a negyvenet, bizony már nem olyan fiatal, mint egy húszegynéhány éves leány, különösen, ha ez Viviane, akinek fáradhatatlan energiájában mintha egy motor száz lóerős szíve dobolna. Két teljes órán át való szakadatlan „szereplés” után a hangja tele volt még mindig ugyanazzal a zengő energiával:

— Nem akar hallgatni spirituálé-lemezeket?

Dehogynem akartam! Már otthon megszerzett nekem belőlük egy csomót Mabel bámulatos szervezőképességének

mindenre kiterjedő gondoskodása. Tudtam, milyen szépek, ám ami most a legfontosabb lesz, ha fölrakja majd a lemezeket, akkor legalább hallgat ez a Viviane. És persze majd jó sokat felrakatok vele...

Az öregúr erre fölcihelődött a sarokban: — Na én inkább a dolgozószobámban hallgatom meg a rádió esti híreit! — S biccentett és bevonult világvevő óriási rádiója mellé, Viviane pedig föltette az első lemezt, és a következő pillanatban a zeneszekrény építményéből a hangszórón felhangzott a „Sometimes I feel like a motherless child” búvölő bánata. Az egyik világhírű amerikai néger férfikórus énekelte s ugyancsak világhírű néger baritonista vitte benne a szót: „Én sokszor éreztem azt, hogy anyátlan árva vagyok...” Az egész ének mindig kétszer megismételt sorokból áll és a fájdalom benne olyan sötét, mint az éj, mint az őserdő, mint Afrika, mint maguk a négerék és a sorsuk. A fájdalom kiált fel benne és a rabszolgaság, Khám fiainak rabszolgasága, amellyel évezredek át voltak alávetve ennek az erőszakos és gyilkolón kegyetlen kontinensnek és Jáfet fiainak! Az amerikai ültetvényekre került néger rabszolgák között elkezdtek ezek a spirítálék; még mint rabszolgákat protestáns misszionáriusok térítették meg őket, de a négerék protestantizmusa és ezek az énekeik: valami páratlan egyszerűségű folyamattal olvadtak valahogy katolikusokká. S egészen megragadó az a forró szenvedélyes kapcsolat, amit éreznek személyesen maguk és Krisztus között s a népük és Krisztus között. Nincs Jézus életének egyetlen olyan mozzanata, ami ezer és ezer változatban ne ismétlődne meg e zsoltárokbán, — a következő spirituálé éppen a „Were you there?” volt: „Ott voltál-e, amikor a keresztfán függött Jézus? Ott voltál-e, amikor a fára szegezték? Ott voltál-e, amikor átdöfték oldalát? Ott voltál-e, amikor a nap elsötétült? És vele mentél-e a sírhoz?”

És el lehet-e mondani szavakkal, hogy az Utolsó Ítéletről szóló spirituálé mennyire fel tudja annak a rettenetes napnak sárga és violaszínű borzalmát idézni? Mert felsikoltott a „My lord, what a morning” „Micsoda hajnal lesz az majd Uram!”

A következő megint csak Jézusról szólt, de most az Ítéltőről, aki jaj, oly váratlanul surran rá a gonoszokra, mint a tolvaj, megítélni őket. Nincs tökéletesebb kifejezése a halálfélelemnek, mint a „*Death is going to lay his ice hands on me*” s nincs forróbb vágy, mint a „*Go down, Moses*” — „Jöjj le a hegyről Mózes és szabadítsd meg népemet!” rettentő kiáltása. Nincs keserűbb és édesebb reménység, mint amit az ég felé üvöltő: „*Heaven, heaven!*” kifejez: megkínzott milliók s egy megkínzott emberfajta sikolya és álma a földön a boldogsáért, ott fenn pedig a mennyekben való megkoronáztatásért. Mindjárt megbocsátóbban gondoltam Viviane-re: Istenem, hiszen ez az ő mindenáron való csillogni akarása sem más, mint egyfajta vágyakozás és fájdalom az őket terhelő misztikus súly alól való megszabadulás után.

Amikor ez lefutott, nem tett fel újat, hanem a háta mögé tett kézzel nekitámaszkodott az asztalnak és mint aki pontosan megérezte, sőt meg is fogalmazta a gondolatomat, megkérdezte tőlem, az egyik kényelmes karosszékekben ülőtől, megkérdezte sápadtan:

— Nos, mit gondolsz, mi az a súly, ami alatt szenvedünk?

A sápadtságot szó szerint kell érteni, mert a négerék is tudnak elsápadni. Az arca most egészen aranybarna lett s bámulatra méltó volt a tűzben izzó arany sugárzása!

Idáig még csak ment a dolog, hogy maguknak beszámolják erről a találkozóról. De vajon megy-e tovább? Hogy tudnám elmondani mindazt, ami a következő órákban oly szenvedélyesen csapongott ide és oda?

V.

Rámeredve az estélyiruhás izzó aranyszoborra, amelynek mintegy a bőrén és izmain belül is szinte vakító aranylángként tündökölt a szellem és az akarat: tudtam, hogy nemcsak egy vakítóan szép és lenyűgözően érdekes teremtésre nézek, hanem a világtörténet teológiájának is egyik titkába bámu-

lok bele. Mert vajon mi lehet ez a bámulatos néger titok? Mi az a bűnhődés, amit együttesen hordoznak? És mi ez a közös vágy az attól való szabadulás után? S megmondtam neki azt is, ami ittlétem első perce óta lenyűgözve tartott: hogy nem találtam még élő emberi közösséget, amely ekkora azonosultságban és egyben meg hasonlottságban lett volna önmagával. Amely ily sajátos-forrón vallotta és ennyire tagadta volna önmagát. Amely annyira önmagává akart volna lenni, mint ők a — „*Mi néger*ek...” — S amely mégis ennyire vágyott volna, hogy valami más legyen, mint ami: „... Meg tudjuk mutatni, hogy tudunk olyanok lenni, mint...”

— Ha maga is négernek született volna, — válaszolta majdnem egészen élesen —, maga is egész biztosan csak arra vágyakoznék, hogy fehér legyen.

— Nem tudom. Lehet! — mondtam. — Csak nem tudom, hogy ez: tárgyilag kivezető út lenne még akkor is, ha magam is, mint érdekelt fél kívánnám! Úgy látszik, a dolgot máshonét kell megközelíteni.

— Próbáljuk meg — válaszolta hevesen és leült. Ettől a pillanattól fogva sem nekem, sem magának nem Viviane King volt ő, hanem csak „egy” néger lány, — sőt egyetlen személyben maga a fekete emberiség... Ah, milyen sápadt és elvesző lény volt számomra ebben a pillanatban az a másik gyönyörű lány, a londoni, Mabel, akivel annyit „lógtam”, vacsoráztam, s aki, amikor hazafuvaroztam, oly illedelmesen nyújtotta csókra arcát. De vajon tudna-e valamikor bárkivel szemben is, ennyire összegezője lenni a fehér emberiség minden kérdésének, tudna-e annak egyetlen sikolya lenni, egyetlen felcsapó lángja, mint Viviane itt? Kétségtelenül elsősorban egyéniségbeli volt kettőjük között a különbség. Ennek itt az értelem és akarat mellett a szenvedély tüze is folyt ereiben. S ha habozás nélkül megkérem, habozás nélkül igent mond és akár még holnap megesküdhetünk, de akkor hol leszek én? Én magam, aki vagyok, és amilyené több mint negyven éven át kidolgozott engem a környezetem és én magamat; nem leszek többé: ellenben lenne — lennék! — fehér férje Viviane King-

nek s annak szikrázó áramkörében egyik propagandistája vagy harcosa, vagy mit tudom én mije a néger kérdésnek... De nem! Akármilyen szép és nagy dolog, az én dolgom egészen más itt a világban. Ám azért megértettem és sajnáltam és — ha egyáltalában nem a férfi érzéseivel is — de mégiscsak szerettem őt, mert, ahogyan szemben ült velem és a beszélgetésünk hol villogva csapongott ide-oda, hol szélesen szétterült egy-egy téma fölött. Most is bámulatosan „vizsgázott” a kultúrából, csak most nem hatott sekélyesnek, mert nem arról volt szó, amit tudott, hanem arról, amire a lángelméje — mert kétségtelenül az volt — azonnal fényt vetett.

Olyasfélét mondtam neki, hogy az útjukat nem ott kell keresniök, hogy valami mások legyenek, mint amilyenek, hanem annak kibontásában, amilyenek ők maguk valóban. Megpróbáltam neki megmagyarázni a dolgot a görögséggel összehasonlításban. A Krisztus előtt másfélezer évvel Európában megjelent görögségnek az volt a feladata, hogy az emberi értelem szabatos működésének vonásait kidolgozzák s a majd később megváltandó emberiség számára feltárják az önmagát ellenőrző emberi értelem, a fogalmi világ, a logika területét s ez az úgynevezett „görög csoda”. Ugyanígy lehetséges lesz egy „néger csoda”, mégpedig az, hogy az egységes és közös világkultúrában egyesülni készülő emberiség számára ők teremtsék meg az érzelmi élet magasfeszültségét, hangokban, ritmusban, zenében, színekben, az átélés szenvedélyességében és mélységében. Egyszóval mindabban, ami a sajátosságuk, s leginkább ez lehet a „néger csoda”. Ehhez azonban nem szabad önmagukból kivetközniök. Olyanokként, mint amilyenek, kell tovább haladniok az egyetemes emberi kultúra felé. Hiszen végre is minden zenei hozzáértő és az egész világ egyetért abban, hogy a zenét máris megújították, ők újították meg és hogy énekeseik a legnagyobbak a világon...

Boldog volt; beszélgettünk mindenről egy darabig; szinte szikráztak benne a gondolatok, tehet-e ő itt valamit, mert őt éppen ez jellemezte: az utolsó pórusaig átjáró szenvedélyes

tettvágy. Meg is mondtam neki, hogy nem tartom olyan tárgyi és nyugodt szervezőnek, a hatalom oly szakértő technikusának őt, mint az apját. Neki, Viviane Kingnek arra van hivatása, hogy éppen színes egyéniségéből formáljon valamit. — Az volt az első gondolatom — vallottam meg neki —, amikor megláttam, hogy olyan szép, mint valami filmszínésznő...

Már mertem megmondani, mert túl voltunk azon a forró ponton, ahol ez vallomásnak, vagy akár veszedelmes bóknak hasson. Az ő mosolyában pedig, az eddig mégiscsak „játszott” szerepen túl, először volt valami egészen őszintén kislányos.

— Nem maga az egyetlen — szólt nevetve —, aki a filmről beszél nekem s én magam voltam az első, aki azt gondoltam, hogy filmszínésznő leszek. Jártam is két félévig egy párizsi tanfolyamra és persze még fizettem is nekik, hogy ez ne kerüljön nyilvánosságra: tárgyaltak velem és próbafelvételeket készítettek rólam nagy francia vállalatok, meg rómaiak. Heteken át próbálkoztunk a római Cinecittában is...

— No és?

— Nincs jó filmarcom! Ennek valami titka van, a részletek itt nem fontosak. Más dolog így lenni szépek... persze tudom, hogy szép vagyok... és más a fényképezőgép lenszéje előtt... És valahogy én nem tudnék úgy, mint Greta Garbo: egyszer királynőt adni, máskor halászlányt, aki, emlékszik maga is erre a darabjára, végigjátszott egy egész filmet úgy, a ruhái fölé rántott kaucsukköpeny volt az egyetlen eleganciája, s nem tudnék például pincérlányt játszani, de még azt se, aki voltam valóban egy ideig: párizsi egyetemi hallgatónőt sem... Szóval megállapították rólam, hogy egyáltalában nem tudok a filmfelvevőgép lenszéje előtt „alakítani”. Pedig a külsőm szerint Párizsban is, a Cinecittában is igen-igen nagy lelkesedéssel fogadtak és óriási terveket fűztek azonnal hozzám. Közös olasz és francia vállalkozásban egyesültek volna, hogy én játsszam el Flaubert „Salambo”-jából készített film főszerepét. De gondoltunk jelenkori néger problémát ábrázoló filmre is. Ehhez éppen a propaganda miatt igen nagy kedvem is lett volna; ebben játszottam volna néger pincérlányt a New

York-i néger negyedben... Nem ment... De ez persze maradjon köztünk!

Újból feketét kértem, főznie kellett, közben csak úgy mellesken, megkérdeztem, kitől tájékozódhatnám a közeli napokban az ország katolikus misszióinak helyzete felől.

— Hát mindenekelőtt az itteni Apostoli Delegátustól. Amikor csak akarja, elviszem hozzá kocsin. De akár tőlem is, mert mindig érdekelt a helyzet.

— Hogy látja Maga? — kavargattam a feketémet.

— Nézze, végre is köztudott, az egész ország katolikus, de hát persze missziós terület, tele száz és száz szervezési nehézséggel.

— Maga szerint mík a legjelentősebbek?

Meglepően egyszerű volt — látszott, hogy a kérdések sokat foglalkoztatták és hogy ért hozzájuk:

— Elsősorban az a baj, hogy akik idejönnek hozzánk, a papok és apácák, három vonatkozásban is idegenek. Elsősorban nem négerek, hanem fehérek. Másodsorban mint európaiak sem déliek, azaz nem olaszok vagy franciák, hanem északibbak, számunkra pláne egészen északiak, belgák és hollandok. Harmadsorban akár mint férfiak, akár mint nők: szerzetesek.

Letettem a csészét és nagyon furcsán bámulhattam rá, mert megkérdezte: — Mi az, nem ért valamit?

— Nem tudom, hogyan fejezzem ki magamat — mondtam habozva. — A Vatikán mindenütt bennszülött papságot akar, sőt színes püspököket is. És furcsa, hogy ilyen régen keresztény missziós területen nem akad legalább helyi papságuk. Persze, hogy így missziósokra szorulnak. Az olaszoknak elég akár saját magukat látni el papokkal, a franciák pedig még azt sem tudják s hozzájuk is most már belga és holland papok pótolják a hiányt. Persze, hogy magukhoz is belgák és hollandok kerülnek, akik ennek az égaljnak meg az itteni hívőknek „északiak”. De amit arról mondott, hogy mint szerzetesek „idegenek”... ezt kissé nem értem.

Megérezte, hogy a beszélgetés valamiféle nyugtalanító

ponthoz érkezett s felállt: — Pedig ez valahogy így van — szólt. — Tudja, férfiszervezetben, de különösen apácákban több rend van itt és amint megvetik a lábukat, mindegyik a maga, hogy úgy mondjam külön dolgát igyekszik tovább csinálni. Az egyik ápolást, a másik iskolázást, a harmadik egészen nagystilú pasztorálást. Mindegyik érdemes, sőt egészen hő-sies munkával. De az embernek az a benyomása, hogy köz-ben óriási munkaterületek maradnak gazdátlanul... Viszont igen nagyok a feladatok.

Én magam nem hittem volna, hogy ide, a nyugat-afrikai hajdani Rabszolgapartra kell jönnöm, hogy megértsek valamit, amit idáig nem értettem. S Viviane-nek csak a kérdő pil-lantására válaszoltam: — Most értem meg XII. Piust, hogy miért dolgoztat a szerzetesrendek összevonásának tervein. Mert persze valóban, s ez érthető is, közben nagyon is szét-specializálódhattak. Ez persze afféle elkerülhetetlen emberi vonás... Az alapítók egy-egy kornak megfelelő egyetemes szükséglettel jöttek, amikor rendjüket megteremtették, de ebből évszázadok alatt részletcélok lettek. — S számomra ennek a különös éjszakának ez volt az egyik legcsodálatosabb élménye, hogy megjelent köztem s a ragyogó néger lány között túlvilágian okos arcával s tündöklő szemüvegével XII. Pius pápa, a szent és bölcs, lenyűgözően finom feje. Megérttem egy nagy gondolatát, amit idáig nem értettem, sőt el is tudtam magyarázni Viviane-nek, aki persze az őt és övéit jellemző roppant képzelőerővel azonnal otthon volt az egész dologban.

— Értettem — mondotta villámgyorsan. — A Szentséges Atya — s oly különös, egyszerű és megható volt ennek a majdnem filmszínésznővé lett hipermodern néger lánynak ajkáról ezt hallani így: „Szentséges Atya” — tulajdonképpen az alapítók egyetemes szándékaihoz akarja visszatéríteni a szerzetesrendek széttagozódó programját az egész világon. De miben jelölné meg nekem Maga ezt az egyetemes programot?

Most az, aki tovább beszélt, nem én voltam, hanem csak hangszekrénye a kegyelemnek egy lélek, egy sors számára:

— Meg tudom mondani. Egyetlen szóval. A keresztény életszentség. Ezt akarta a középkor elején *mindenki* számára megteremteni Szent Benedek, a középkor végén Asszisi Szent Ferenc. Az újkor hajnalán Loyolai Szent Ignác. Az újkor végén Monsieur Vincent, Szent Vince. És most, hogy egészen véletlen ide ért a beszélgetésünk, mondok Magának valamit, ami megoldja azt a kérdést, aminek a hanglemezek után nekivágtunk.

Csillogva, tündökölve nézett rám, mint aki szinte sejti a megoldást.

— Nézze! — mondtam neki. — Nem kétséges, hogy a Maga népe forró szenvedéllyel akar behozni egy elmaradást a fehér embernek európai kultúrájával szemben. Ez a kultúra a magukéval szemben mintegy „felnőtt”. De lényegében mióta és miért lett „felnőtt”? A kereszténység birtokbavétele óta, és mert korról-korra és ha kell, nemzedékről-nemzedékre, *s z e n t j e i* vannak. Az európai kereszténység lelki kultúráját szentjei tették „felnőttté”. És most ugrom egyet. Én sohasem hittem azokban az úgynevezett „Malachiás-féle jövődölésekben”, amelyekről Maga is biztos hallott az apácáktól, hogy még csak négy pápa volna hátra és azután jön a világ vége. Én optimistája vagyok a történetteológiának. Én abban hiszek, amit Krisztus Urunk mondott: emlékszik-e az Evangéliumból a Szőlőhegy Munkásairól szóló példabeszédre, amikor a gazda különböző napszakokban kimegy és megfogadja a munkapiacon ácsorgókat reggel, délelőtt, délben, kora délután, de végül mindegyik egyforma bérrel dolgozik a szőlőjében? Ez azt jelenti, hogy az emberiség életében minden nép számára eljönnek azok a századok, amikor résztvesz az Egyház művének munkálásában... Isten szőlőjében dolgozik... És most képzeljük magunkat nem a második, hanem a harmadik ezredév végén Krisztus után, amikor egy, mondjuk véletlenül éppen néger pápa: fekete, sárga és fehér kardinalisokból álló bíborosi testülettel irányítja az Egyház sorsát, amikor néger Palestrinák írtak egyházi zenét, hindu Lisieuxi Szent Terézek és tibeti Keresztes Szent Jánosok, né-

ger Szent Benedek és Loyolai Ignácok kerültek az Egyház oltáira... De ehhez addig is, Maguk is: szentekkel kell átjárniok ennek a kontinensnek és sötétbőrű népeinek életét.

— Nos, értem — mondta —, de mit ajánl nekem?

Minden erőmet megfeszítettem, hogy még egy cseppnyi pátosz se legyen a hangomban, ez hamissá tette volna azt, amit mondok.

— *Legyen saját magává.* Katolikusnak nevelték és Maga a legnagyobbra, sőt csak a legnagyobbakra kész egyéniség. Álljon fel és menjen el szentnek. Mint Loyolai Szent Ignác, aki felkelt sánta lábával a betegágyról és ezzel a szándékkal vágott neki a világnak. Talán álljon be apácának az itteni iskolanővérek közé és igyekezzen minél több papi hivatást nevelni. Vagy menjen el valamelyik lepratelepükre és ajánlja munkáját, szenvedéseit és imádságait a célért. A roppant célban persze meg kell őrizni a legfőbbet, alázatát és...

— Tudom — szakított félbe. — Magam is sok szentélet-rajzot és askétikai művet olvastam. Köszönöm!...

VI.

És elküldött... Még másnap elutazott Franciaországba, hogy ottani volt apácaival és az ismerős papokkal megbeszélje a dolgokat. Egész ottartózkodásom alatt nem hallottam róla többet, csak jóval azután, hogy eljöttem onnét és már megírtam a könyvemet (amiben persze róla és ezekről egy szót sem írtam), értesültem egy apjával váltott levélből, hogy novícia, még apjának is megközelíthetetlenül, egy szigorú szemlélődő szerzetben, amelynek azonban van missziós ágazata is és az európai előljárók belementek abba, hogy ott: kizárólag néger papi és apacahivatásokért dolgozzék... Ebben a levélben, amit megmutattam Maguknak, a fogadalom tétele után köszöni meg pár egyszerű szóval, amit érte tettem... Véletlenül persze. De van-e véletlen egyáltalában? Nincs mit mondanom tovább. Ez a történet!

A VIHAR

EZEK ITT LUKÁCSNAK, A GÖRÖG ORVOSNAK VIASZ-
TÁBLÁI A VIHARBÓL, A SELENE NEVŰ HAJÓN, AMELY
A HOLDSARLÓ SZARVAIT VISELTE ORRÁN

(Az első viasztábla)

NÉMÁN, FÉLHOLTAN, ÖSSZEFAGYVA! S hányadik nap ez és hányadik éjszaka? Magunkra hagyva az Ūr szomorú örvényében. A lapos gerendaládává pusztult hajóba zártan, amely egymagában hánykolódik a fekete, görgő hullámok közepén, s hol fölkapaszkodik a hegynyi torlatok oldalán, hol orrával zuhan alá róluk a meredek mélybe. Úgyhogy azt hisszük, menten összecsap fölötte a víz. A vihar kitörése óta nincs nappal, csak valami hol áthatolhatatlan, hol félsötéten homályos éjszaka.

Ma — a többi közé vesző fekete napok egyik megvilágított

cseppjében — Kreón, a kormányos, föltámogatott a gerenda-garádicsra a fedélzet ötujnyi vastag tölgyajtajaig. Úgy tet-szett, mintha a vihar tombolása is kisebb volna, s mint Kreón remélte, talán megtudja, merre járunk. A belül vasretesszel lezárt gerendaajtóra, akárcsak valami láthatatlan hegység, fe-küdt rá fölöttünk a szélvihar súlya. De Kreón mégis föl tudta emelni. Kreón sárgabőrű, zömök, nagyhasú káriai, de beszéde rőfögőhangú szír. Az álláról és nyakáról lógó bőrlebegernye-gek, akárcsak egy tehéné, a mellét verdesik. A füleibe forrasz-tott aranykarikák a válláig érnek. Haja hosszú, akár egy asszonyé, és csikozottan ősz, mintha tenger tajtéka csapódott volna fűrtjei közé. Ő a legjobb tengerész, akivel életemben találkoztam. Nemcsak a csillagok forgását ismeri s a látóhatár körébe tudja tenni az égtájak metszéseit, hanem azonkívül erősebb két bivalynál.

Künn valóban világosabb volt, mint a vihar kezdete óta, de a száguldó fekete felhőkké szagगतott ég alatt most sem volt látóhatár. Nem tapasztalhattunk mást, mint azt, hogy — a kicsiny körön belül — a tekintet a víz irtózatossal sebességgel mozgó zöld torlaszaira hull, s hallottuk a szél süvöltését. Ek-kor már napok óta nem hallottuk, mert itt benn a nagy hajó-teremben egészen süketek vagyunk a hajó tatját verdeső hul-lámok dörgésétől. De most hallottuk a hajófedélzet és a víz fölött tova húzó orkán sóhaját, mint vijjog és sikolt, és láttuk amint az agyonkínzott fekete égből néha görbén, fénykigyó-jának kivastagodó dudoraival, alászalad egy-egy villám. A szé-len át is halljuk a nyomában lobbanó dörrenést. Miért nem vágott bele eddig a hajóba? A fedélzeten is lehet érezni a kén-kőszagát, a száguldó szélen át is.

— Dugd ki a kezedet! — bömbölte a fülemben, hogy meg-halljam, Kreón. — A balkezedet, mert a jobboddal írni szok-tál!

Nem tudtam mire vélni, de Kreón tovább ordított: — Vi-gyázz! Csak dugd ki. De szorítsd jól ökölbe!

Így hát kidugtam balöklömet a szabad levegőre. Kicsi hijja, hogy magam is utána nem estem, s miközben vissza-

húztam, valami szörnyeteg erő szétoldotta összezárt ujjaimat. A kezem feje vérzett. A szél, mint valami ráspoly marta le róla a bőrt. Kreón vigyorgott, hogy meg tudta mutatni, milyen erős az orkán.

(Második viasztábla)

KREÓN LEERESZTI a tölgyfa csapóajtót és alátámolygunk a gerendafokokon. A hajóterem fekete éjszakája szélesebbnek tetszik, mint a kinti látóhatár. A fedélzetet hordozó s most az egész hajót összetartó alacsony, zömök gerendák: végtelenbe vesző, zilált rengetegnek látszanak. Itt-ott távolinak hatóan, mint valami világítótorony fénye, még ég néhány mécses és hajólámpa. Ezeket gondosan utánatölteti és gondoztatja Kreón. Tudja, hogy a sötétben megőrülnénk. Mind a kétszázhetvenhatan ide vagyunk zsúfolva. Hova lehetnénk máshova? A vastag bűzben s elhasznált levegőben úgy égnék az elvesző lángok, mint valami mocskosbarna ködben. A hajóúr barlangvilágában a kérdések, panaszok, a félelem zajában s a sebek és az emberi szenny erős szagában, emberi életekkel zsúfolt vaksötétség esendő fénycsillámai közt küzdjük magunkat előre, félholt rajokon át. A térben mint valami hegyoldalba vágott pince mélyén, mindenfelé libeg valami apró fénykör, s az emberek — az utasok, a matrózok, a gályarabok és a Róma felé szállított foglyok — zavaros tárgyakként sorakoznak körülöttünk, többnyire fekvé a gerendahagyta zúgok keskeny ládáiban, s tétlenül a legyöngüléstől és a félelemtől. Különösen középen, a hajófalak mentétől egyre távolodva helyezkednek el a tört árnyak csapatjai. A hajófalaktól félnek. Azokon túl már a tenger dörög és láthatatlan réseken át nedvesség és akár a hideg verejtek, víz szivárog.

Nincs más mint lenyelni a nedvesség és az emberek gőzét ebben a hajó orrának forduló sarokban. A közelben egy öregasszony egészen egymagának beszél valamit makadon

nyelven. A férje feketebőrűvé égett és piszkosodott öregember, akinek köpenye elől szét van rongyolva s szakállától kezdve egészen szőrös lábszáráig látszik testének vad ősz bozontja, fölemelkedik, rákiált, és vinnyog, majd újra fölemelkedik, újra rákiált és újra vinnyog. Nem lehet rábeszélni, hogy nyugton maradjon.

Mindabból, ami emberi, egyetlen valami maradt még itt is érintetlenül: az anyai szeretet. Hozzánk közel egy szír család húzza meg magát a gerendák között. Zöldségboltjuk volt Antiochiában, ahol kissé megszedték magukat s a férj elhatározta, hogy Rómába mennek és ott kezdenek valamit. A hat vagy nyolc gyermek édesanyja, gyermekien fiatalos teremtés, aki nem látszik többnek, mint legnagyobb fia, alig valamivel idősebb nővérének: tartja a lelket mindnyájukban, szelídségével és finomságával. Ápolni és etetni próbálja őket mint valami anyagalamb, s mind csecsemővé váltak szárnyai alatt, még a férje is, aki e napok alatt valósággal apjává őszült és öregedett s csak azért nem történt nagyobb baja, mert az asszony szeretetének s még itt is és most is mézédés mosolyának ereje tartja tőle távol a tébolyt: hogy miért szánta rá magát erre a gondolatra és ha már tette, miért választotta — ezt a már későőszi járatot. Persze azért, mert olcsóbb ilyen nagyszámú család és motyójuknak! Kiapadt szemekkel túri és nézi, hogy asszonya dédelgeti őt és gyermeküket — Tarzuszi Pálon kívül ezé a gyermekteg asszonykéé az egyetlen bátorság itt a hajón, s még egyelőre talán Kréoné.

Kréon segít helyemre ide a mécses alá, a teremnek a hajóorr felé eső keskenyebb végére. Pál holmija meg az enyém itt vannak odakötte a szegekhez. Itt, háttal a hajófalnak a mécsesnek inkább rőtt füstjében, mint fényében, de mégis írni tudok valahogy a viasztábláimon a térdemen.

TARZUSZI PÁL megint nincs itt. Elvonult valahova a sötétbe, hogy imádkozzék. Vagy elvezették valakihez, aki hívta, s valamelyik távoli gerendaoszlop alatt kuporog és beszél a körébegyűlteknél. Azonkívül ő az egyetlen a hajón, aki aludni is tud. Ugyanúgy aludt az ázsiai partról az európaire való átkelésünk éjszakáján, Lemmosz szigetén a kikötői szállás gőzében és zsivajában, matrózok és troászi kofák között, közben mi, a társai, a reánk váró ismeretlen föld izgalmában ki-kimentünk: a kikötői sikátor vége néhány házzal odébb a rakodópartra és a tengerre nyílt, szemközt a túlsó part világítótornyával, amelynek fénye vörös tűzpontok szaggatott, csilámló, vonagló hídját szórta a vízre. Ugyanilyen megátalkodott nyugalommal aludt, amikor a börtönben ültünk Philippi városában. Korbáccsal mindünket megvertek, egyikünk sem tudott aludni a fájdalomtól és a láztól. Ő azonban ráfeküdt hátának sebeire és rendületlenül mély álomba merült, amíg csak föl nem keltette a földrengés. Vagy ugyanúgy aludt Korintoszban a sátorposztószövő műhely sarkában neki fölhányt fekvőhelyen, amely még őneki, a kicsinynek is túlrövid volt, úgyhogy a lábait sem tudta kinyújtani. Láttam őt aludni még öszvérháton is, azon az éjszakán, amelyen mint foglyot ragadták Jeruzsálemből Cezáreába. És sohasem történt meg, hogy ne tudott volna aludni a cezáreai börtönben is akkor, amikor akart. Itt is: keresztbeteszi mellén karjait és jobboldalára fordul, mert úgy szeret aludni, s azonnal álombamerül ebben az ingásban és támoltygásban. Előzőleg azonban mindig meghagyja, költsük föl, ha valami történne, vagy ha valaki hívni kívánja őt. S ha ez történik, azonnal fölkel s Aristarchus, a makedón eltámogatja ahhoz, akire rájött a félelem vagy örület, mert már mindegyikünk egyformán zilált és nyomorult.

A HAJÓÚR ugyane felében jobbról a gerendafalak szögletében, szintén egy mécs alatt Anaitas ül, az Egyiptomból való cezáriai asszony. Ha nem volna olyan mozdulatlan, miközben a hajó hol a tatjára áll, hol az orrára bukik, azt hinném, hogy már régóta halott. De ha az lenne, nem tudna ülni.

Ebben a különös teremtésben van valami durva pompa és valami egyre eszelősebbé metsződő szépség. Mint valameny-nyiünk, ő sem evett már ki tudja mióta. Az arca mindennap kisebb lesz és különös módon egyre vénebb s ugyanakkor egyre kislányosabb. Néha megmozdul és ilyenkor elkezd gondozni magát. Talán ő az egyetlen, aki ezt teszi. A batyujából fémkorsókat meg tégelyeket szed elő. Ismerem ezeket a korsókat és tégelyeket: anyám ilyeneket is árult boltjában; tartalmukat tejből, illatos üvegből és tömjénből készítette s koromfestéket is kevert bele, égetett mandulahéjból. Az asszony olajba mártott gyolccsal először letisztítja homlokáról, arcáról, nyakáról, vállairól és karjáról a mocsokká lett előző kendőzést s a félelem és a tengeri betegség ragacos halálverítékét. Azután mindkét kezének három ujjával és nagy gondal bőrbe dörzsöli kenőcseit és festékeit, mindig arccsontján kezdve, homlokán folytatva, onnét térve át arca kétoldalára és tovább, végül pedig megvonja, ugyanazzal a sötétvörös festékkel szemöldökének és ajkának íveit.

Pál, aki ma éppen ilyenkor ment el mellette, megkérdezte:

— Kinek festi magát az asszony? — Így kérdezve, ridegen elzárkózva tőle, hogy közvetlenül szólítsa meg.

Annak keze pedig megállt egy pillanatra, mint aki meglepődik, s míg Pált továbbvezette Aristarchos. Egyidő múlva folytatta munkáját arcán, és végül mégis válaszolt:

— Az asszony önmagának festi arcát — mondotta. Hal-kan beszélt. A hajó oldalán dörgött a hullám. Pál anélkül, hogy megállt volna, villámgyorsan válaszolt:

— A halálnak! — s tovább haladt, míg az asszony karjai úgy maradtak egy pillanatra, akár egy váza ívei. S én tudtam,

hogy belül most üres — széttört amfora, melyekből minden kifolyt — a szemei sötéten és nagy gonddal követték Tarzusi Pál lépéseit. Ajkaira egyre több festék került zavarában, végül már nem is feketék lettek, hanem szinte sötétebbek. Zárt arcának egyszerűsége most keserű volt. Tudtam róla, hogy most Cezáreára gondol, mint magam is. Cezárea, Pál kétévi börtöne, amelyet megosztottam vele önként, most az az emlék, amely szinte napfényt áraszt magából. Még onnét emlékezünk rá mind a ketten és ügyére: a börtön melletti katonanép egyik utcájában volt tabernája férjének s ezt a szír Zoiloszt egy reggel holtan találták. Később a város kvesztorjának jelentése alapján még Félix helytartó elfogatta a ház rabszolgái közül Megaszt, akinek életéért azonban az asszony, amint mondják, arannyal telt zacskókat helyezett a kapzsi Félix elé. Az asszony azután bejárt Megaszhoz a börtönbe is; ezt is megvásárolta Félixől és az örökké pénztelen légionáriusoktól. Már-már sikerült kiszabadítania, amikor megérkezett a könyörtelen igazságos Porcius Fesztusz, aki megvizsgálva Megasz ügyét, úgy döntött, hogy őt is a cirkuszi játékokban való halálra küldi Rómába. Megasz azt vallotta, hogy az asszony felbujtása nem részes Zoilosz halálában. Anaitas pedig eladta mindenét s magához véve minden pénzét az elítéltet követve szállt fel a hajóra több más asszonnyal együtt, akik hasonló módon készek voltak Rómába követni rab emberüket. Anaitas azonban elkülönítette magát mindannyioktól, egyikkel sem beszélt, viszont Megasz, az óriás sem váltott vele egyetlen szót sem, sőt még csak a közelébe se ment. Tudta, hogy Rómában vadállatok marcangolják szét testét, miután Cezáreában a bűn szétmarcangolta lelkét — Pál igyekezett vigasztalni őt is, sőt megkeresztelni is szeretne volna, de Megasz a hajóterem másik végén, makacsul különválva társaitól kuporgott egymagában. Az egyiptomi asszony néha maga kívánta, hogy ő tölthesse meg és gondozhassa a hajóúr mecseseit. Minthogy ezt nagyon ügyesen és gondosan cselekedte, Kreón meg is engedte neki. Mind tudtuk, hogy Anaitas csak azért teszi ezt, mert legalább a közelébe akar jutni Megasz-

nak és szóra akarja bírni. A férfi azonban nem válaszolt neki. Még annyit se: „Takarodj!” Az egyiptomi asszony ezután ilyenkor mindig visszavonult a maga helyére, leült a mécsé alá és kitaratóan nézett az oszloprengetegen át arrafelé. A hajó két vége: két világ, amelynek szélein két húsból és vérből való lény mered egymásra s kívánja és gyűlöli egymást!

(Ötödik viasztábla)

EGYEDÜL PÁL AZ, aki uralkodik ezek fölött az emberek fölött. Időnkint magához téríti a kábultakat, az alvókat, a reménytelenségükben mélázókat. De csak Ő kell nekik, egyikük sem. Amerre sejtem, arrafelé fordulok. Egy nagyobb mécs fényének apró kupolája körül egész sereg árny guggol és kapaszkodik meg abba, amibe éppen tud. Emberek ezek, akik kegyetlenül tépett és rongyos ruhájukban és még tépettebb és rongyosabb bensővel ülnek itt, Pál szavai előtt.

Egy tébolyodott körül, akit rohamában össze kellett kötnözni, az övéi guggolnak, s ha Pált látja, ez a tébolyodott is nyugodt és egészen értelmesen néz. Egy eddig holtként heverő férfi fölülve a mécs fáradt fényében, megigazította magán át-mocskosodott ruháit s odatámolyog és ő is hallgatja.

(Hatodik viasztábla)

... FÖLJEGYZEM magamnak eddigi utunkat, amely Cezáreából indulva ebbe a viharba fult. Ime így történt.

Cezárea kikötőjéből noha szél ellenében, de mégis elég könnyen és gyorsan vergődtünk el Szidonig. A szél ekkor már szakadatlan volt, a tenger hullámos és szürke. Minthogy a berakodás hosszan tartott, Július, a százados, aki emberségesen bánt Pállal: megengedte, hogy Pál Szidonban kiszállhasson velünk, szabad kísérőivel. Ottani testvéreink láttak vendégül.

Mindössze két katona volt rendelve mellénk, úgy téve, mintha őriznének.

Szidonból Ciprus alá kellett kanyarodnunk, annyira szembe kapta a hajó az északi szelet. Ekkor már látszott, hogy szokatlan korán és viharosan szakad alá a tengerre az őszi. De elvergődve Kis-Ázsiáig, a hegyek által védett mirai kikötőben szélcsend és derűs napok fogadtak. Éppen akkor rakodott ki és készült nekivágni a Szigetek és Kréta tengerének ez az óriás gabona- és utasszállítóhajó, amelyet evezősorán kívül árbócai és vitorlái is mozgattak. Minthogy gazdái Szelénének, a Hold istennőjének tiszteletére szentelték, a holdsarló embernyi nagy ezüstözött ívét viselte orrán mintegy szarvakul. Óriási volta úgy tetszett: maga a biztonság! S miközben Julius, a százados, hatalmával élve azonnal lefoglalta, hogy Rómába vivő útján csapatait és rabjait szállítsa, megbámultuk a tengerből fölmeredő falait, gerendatartóját, kormányának építményét. Még jobboldalán lógó mentőtutaja is volt akkora, mint egy kisebb szállítódereglye a szigetek közti járatokban.

Arra mindenestre alkalmasnak látszott a Szelene, hogy átjussunk vele a téleleji viharok övéen Krétaig. Onnét, amint gondolták, majd csak haza vergődünk valahogy. Ekkor váratlanul erős és hozzá még meleg szélben tudtunk továbbhajózni Kréta tengerén: finom, gőzölgő esőn át majdnem az egész idő alatt. Ezt mind a hajó vezetői, mind a százados annak jeléül vették, hogy az idő mégis kijavul. Nem törődtek vele, hogy erősödő szélben, sok ügyel-bajjal értünk el Amidosz szigetéig, hol kikötni se tudtunk, sőt már Krétától délre is hegynyi hullámtorlaszok közepette haladtunk s ezeken át vergődtünk be Kalosz Limené kőgátjai közé. Itt kellett volna magunkat megvonnunk télire, amint azt ott már nem egy hajó tette. De ekkor újra kitisztult az ég és égő lett a napsütés. Amint az kitűnt, a nyár utolsó oázisa volt ez a tenger egyre jobban elboruló sivatagában, kékegű, arany tűzforró napkút. Ez volt, ami megcsalta a tengerhez nem értő Julius századost. Leginkább ő kardoskodott amellett, hogy induljunk tovább, de ugyanezt

mondták a kormányos és a hajósgazda is. Viszont a vénebb, tapasztaltabb matrózok meg az életüket az evezőrudak mellett töltött gályarabok mást mondtak. S Pál, is, aki szakadatlanul köztük és velük volt, ugyanezt érezte. Amikor azt mérlegelték, kiadják-e parancsukat az indulásra, Pál elébük járult és igyekezett meggyőzni őket, hogy vakon merész tengerreke-lésükkel nemcsak a rakományt s a hajót, hanem az életüket is kockára vetik.

A százados azonban inkább hitt Kreón és a hajósgazda, mint Pál szavának. A katonák is vonakodtak, hogy ott maradjanak, sőt a matrózok többsége is. A városka kicsiny volt, alig több, mint egy nagyobb halászfalu. S a matrózoknak és katonáknak kevés szórakozást ígért a téli hónapokra a két-három szegényes révparti kocsmá. Azt sürgették inkább, hogy inkább a hajók telelésére berendezett s kikötői csapszékeiről leghíresebb krétai kikötőbe, Phénixbe menjenek. Ezért három szép, forró őszi nap után még hajnal előtti dagállyal a Szelene újra útnak indult. Majdnem melegnek mondható erős szélben és szürke, délkeleti hullámverésben haladtunk tovább, Kréta partjai mellett. Egész nap az eső piszkos függönyén át láthatuk csak a meztelen, sötétszürke hegyfalakat és tetői fekete-zöld erdeit. Kreón, amilyen kitűnő hajós volt, olyan vakmerő. Este nem vonultunk kikötőbe, nem is vonulhattunk volna, mert a hegyfalak tövében még csak egy-egy rongy halászfalu füstölgése sem látszott. Kreón azért a hajóorr hold-szarvait kiirányította messze a nyílt tengerre és egész éjjelig délnyugat felé eveztetett, nehogy éjszaka, mikor nem látunk, a délkeletről ömlő hullámvész neki vigyen minket a sziget sziklaoldalának. Így hát akkorra kerültünk vissza a krétai szárazföld partjai alá, amikor azokat kibontakozni láttuk a virradatelőtti fekete fátyolokból.

AGGASZTÓ csupán az volt, hogy a tenger egyre feketébb lett, a szél keményen fújt, a hullámok teteje egyre jobban szétporladt a szélben s a tajték néha a magasból hullott a hajóra, mint valami fehér tollazat. Sötét hajnal volt, amikor elhaladtunk Phénix mellett, éppen nem esett s tisztán láttuk világítótornyának a haragos fekete vízre hulló vérvörös fénycseppjeit. Ez a szél elvisz bennünket egész Szicíliáig! — mondták a hajósgazda és a kormányos s a tűzpont mint valami szélsodorta fáklya tűnt alá a hajó jobboldalán, a messzeségben, a habokban. A következő napon nem látszott más, mint ronggyá szakadozott felhők száguldó füstje fölöttünk. A szél pedig, amely egyetlen megszakítás nélküli rohamban fújt eddig, most az orkán váratlan lökéseivel kezdett dolgozni. Az alsó raktárakba hordott gabonától, meg a sok ember terhétől súlyos hajó idáig is mélyen állt a vízben, de a hullámok — sötétzöldek, mint a fönikiai vázák sikos üvegmáza — egyre súlyosabban söpörtek végig a hajó ormán és egész előrészen. Kreón bevonatta a lapátokat és akkor szegeztette be a hajó minden nyílását vastag deszkákkal. A földélnet csupasz lett, eltűnt az ezüst holdsarló és töredezni kezdtek az árbócok. A tenger köre és a látóhatár ferdén emelkedtek föl előttünk, egyre ferdebben, végre az óceán olyan meredeken magaslott fölöttünk, mint valami fal.

Most kerültünk bele a végtelen viharba. Kreón arcát akkor láttam először szürkének. A matrózok között is kitört a zavar és a félelem. — Ez az Euraquilo! — mondták. Munkájukon ekkor kezdett úrrá lenni a bénító csüggedés és félelem.

Bámulatos volt azonban Kreón harca a vihar szörnyetegével. A hullámok hol innét, hol onnét rohantak rá a hajóra, olyan erővel, hogy úgy tűnt föl, hogy vagy a tatját, vagy egyik, vagy másik oldalát verik be. De mint ahogyan a dűledező ház falát ferdén megdöntött gerendákkal támasztják meg kívülről, úgy alkalmazott ő gerendákat belülről, arasznyi

vasszegekkel verve bele őket a hajó oldalába és padlójába. Amikor pedig megszilárdultnak látszott a szélirány s hullámok már csak a hajó tatját érték, Kreón megpróbálta szembefordítani a hajót a széliránnyal és a hullámtorlaszokkal; sokkal jobbnak ítélte, ha víz-sáncokat a hajó érc-orra vágja ketté, mintha azok a tat széles és magas falára omolva mégis összezúzzák azt s a kormányfart.

Két napon át tartott Kreón harca az elemekkel. Ötödmagával együtt feszítette meg a kormányfar emelőjét. Csak néha sikerült a hajót kissé oldalára vetni. Sikertelenül. Végül az történt, amitől félt: a kormányuszonyt, a gerendákból épített szörnyeteg mozgó farát szilánkokra verték szét a hajótatra zúduló hullámok. Kreón letérdelt és sírt, homlokát mocskába ejtve. Kormányos volt kormánylapát nélkül, s ekkor egyedül ő tudta köztünk igazán, mi ez: így engedni át a hajót a viharnek.

(Nyolcadik viasztábla)

A HALÁL bennünket szájába vet s kiköp, azután újra szájába vet és kiköp újra — — —

(Kilencedik viasztábla)

FÖLADJUK A HARCOT. Megragadott és mint valami diót ragad tova magával bennünket az orkán. Künn a földéleten minden töredezik és pusztul. Kreón néha köteleket köttetett magára a legmegbízhatóbb embereire, hogy mikor a földélzetre kimennek, ne sodorják el őket a hullámok. Hajósfüle mindent ki tud olvasni a hullámok zajongásából. Ma figyelmeztetett arra, hogy egy idő óta csak jobbról halljuk a víz egyre növekedő dörgését. Azonnal tudta, hogy sekélyedő tengeren hanyódunk, szirtek felé. Inkább érezte, mint kiszámí-

totta, hogy a Kaudia sziklasziget szirt- és zátonykoszorújához közeledünk.

A fenyegető nemcsak az volt, hogy a kormánytalan hajó vakon rohan a sziklák felé: hanem az is, hogy ugyanezen oldalon volt a hajó nagy mentődereglyéje s kívülről is éreztük, hogy azt akarják eltépni a hajó faráról a hullámok. Ha elragadják, az élet utolsó reménye nélkül maradunk, éppen a hajótörésben. Kiadva a parancsot, hogy a dereglyét a födélzetre kell vontatni, ő maga erősített elsőnek kötelet a dereka köré s azt mondotta, hogy a vállalkozás veszélyes volta miatt csak az jöjjön vele, aki önként jelentkezik. A matrózok morogtak, mert tudták, hogy halálos lehet a vállalkozás.

De azért odaálltak melléje eleinte csak ketten. Az egyik szintén káriai volt, mint Kreón maga, zömök, gorillalábú öreg tengerész. A másik, a fiatalabb — csodálatosképpen egy krétai.

Ekkor azok csoportjából, akik körülvették őket, messziről előjött Megasz s ha idáig szótlanúsága, most sápadt mosolya volt ijesztő. Így szólt: — Voltam éveken át hajórabszolga is. Ugyanezt, amit most kívántok, tettem annakidején a Dioszkurok hajótörésekor.

Mindnyájan mogorván nézték. Hogy el akarja veszíteni magát, nyilvánvaló volt. Ekkor szóatanul és festékei nélkül, a mindennapi kintől mocskos arccal előjött az egyiptomi aszszony; mintha csak egy halott jött volna elő, a holtak barlangjából, már holtak során át. Előrejött félretőlva maga mellől másik kettőt, akik elállták útját, de azok ott maradtak mellette kétoldalt. Egyik oldalán — a ferde gerendából aláfüggő mécsstől megvilágítva — egy ördögös irtózatossárc, amint olajos veritéktől fénylő és gonoszságtól komor, a másik pedig egy hajórabszolga volt, aki kifecamodott vállát úgy viselte, mint valami terhet, s éppen kimarjult válla miatt mindennap újra fel kellett kötnie fél kezét, hogy ne tudja mozgatni, mert különben üvöltenie kellene a fájdalomtól. Anaitas pedig odament Megaszhoz, megérintette vállait, szólt:

— Tudod, hogy ezt nem teheted, miattam!

A férfi azonnal szembefordult vele és szólni kívánt, de nem tudott, úgy meredt rá az asszony. Különös volt, de az óriás reszketni kezdett a félelemtől. Ekkor gomolygó hullámzás és kiáltozás támadt, mindenki felindulva állt szemben a bűnös nővel. Hang hallatszott:

— Az ő vétke miatt ért ez a veszély bennünket. Vessük a tengerbe!

A kimarjult vállú hajórabszolga kiáltott így. Megasz feléje fordult: — Ne bánts! Én öltem, nem ő. Én akarom megszabadítani bűnöm terhétől a hajót.

De ebben a pillanatban az ördögös kezdett üvölni:

— Azonban az asszony beszélt rá. Látom, amint rábeszél... — s Anaitasra meredt, mind reá meredtünk, ő pedig a szemek és a halálveszély terhe alatt összeesett, mint egy darab rongy. Hogy elájuljon, az majdnem mindenkivel megtörtént, itt, a vihar kezdete óta. Már nem is törődtek sokat az ilyenekkel, most azonban azonnal megragadták többen is, hogy a fedélzetre cipeljék és átadják tehetetlenségének. Ekkor előjött Pál s Megaszhoz lépve szólt:

— A bűnök terhétől nem a halál vált meg és a tenger, hanem majd Krisztus.

Az letérdelt előtte:

— Uram — kérte őt reszketve — mentsd meg legalább őt a haláltól! — Pálnak azonban nem kellett mást tennie, csak rájuk tekintett s azok, akik az asszony ájult testét megragadták, elengedték, — az ördögös azonnal megkushadva takarodott el szeme elől a sötétbe. Megasz pedig alázatosan kérte Pált, mondván: — Uram, engedd meg, hogy kimenjek ezekkel, menteni a hajót.

— Tedd! — válaszolta Pál — a saját menekvésedre és a miénkre.

Ekkor ime én is odakötöztetve magamat a hajó garádicsához, a feljárat torkából magam is megnéztem a látványt.

A fekete nappalnak vagy valami világosan derengő éjnek sötétjéből sorra tűntek föl a fehér víztorlaszok s egyedül ezek oszlopai világították meg a küzdelmet, amely odakünn

folyt. A vasláncokon csüngő széles és lapos, de egészében mégis óriás mentődereglyét fölvontatták a fedélzetre. Alapjában véve egyszerű és szegényes jószág ez, nem több mint a pogány Odysseusnak lapos gerendatutaja, amelyről az istentelen Homérosz írja le, mint csapkod át rajta a víz, de egészében mégis menedék. A tajték zsenge világítása mellett s miközben a szélszaggatta vízből jégesőként verődtek a hajó fedélzetére a vízcseppek, metsző, süvöltő hidegben vesződtek a férfiak a mentőtutaj vasláncáival. Végül felvonszolták a fedélzetre. Ott pedig a körébe vert ácsszegekhez kötözték kötelekkel, úgyhogy azokat szekercével lehessen elvagdოსni és hajótörés esetén így szabadítani fel. Meg lévén mentve így a tutaj, mindenki megkönnyebbült. A vasszürke, átláthatatlan éjből egyre sűrűbben bontakoztak ki a fehér hullámsáncok és víztornyok s egyre közelebb hallatszottak a szirteken a tenger katapultái. Kétszázhetvenhat ember várta tébolyultan, mikor zúzódnak szét valahol. A tengervíz mennydörgése azonban kezdett kissé távolodni. Éppen hajnal lehetett, vagy talán eme alvilági naptól éjfele, dél, mert egyszercsak olyan világos lett, hogy mi, akik kitettük magunkat a fedélzeten süvöltő szélvihar és borzadálynak, láthattuk: elfutunk a sziget, Kaudia sziklakolossza mellett.

(Tizedik viasztábla)

ÚGY HISZEM, hogy öt nappal ezelőtt láthattuk úgy déltájban, a fekete hullámok mögé múlni Kaudia sziklatornyait. Kreón, Megasz és társaik: ekkor meglazították az előzőleg nagynehezen a fedélzetre húzott mentődereglyét, arra számítottak, szükségük lesz rá, ha a hajó nekiütődik valamiféle ottani szirteknek. Kreón azt gondolta, hogy már az Adria torka felé vetődtünk, sziklazátonyokkal teli tengerre. S mint-hogy szerinte a víznek itt már sekélyebbnek kellett lennie, az egymás mellé többszörösen összefont legvastagabb köteléken kivetette a vasmacskákat, hogy a fenékbe akadva meg-

állítsák, vagy körbe-körben legalábbis lassítsák a hajó futását. Ezek azonban nem fogtak semmit a fenéken — nyilván le sem érték odáig.

Közben a Szelene, amelynek gerendáit egészen átítatta a tengervíz, oly mélyre süppedve járt, hogy már a fedélzetén görögtek a hullámok. Kreón azért másnap elkezdte kihányatni az egész rakományt. Első napon a bronzszállítmányt, ami a legnehezebb volt, majd másnap a borral telt tömlőket a középő fenékrekeszből. Ekkor a hajó orra végre újból a hullámok fölé jutott. De a nagy tat-rekesz még mindig tele volt az adramittumi hajóból átvett gabonával, amelyet azóta egészen átjárt a beszivárgott tengervíz s ennél fogva rendkívül súlyos is volt s Kreón azt mondta, hogy szétrepesztheti a hajót. Azért azt is zsákokba és kosarakba lapátolták ők, a leg-erősebbek, s a férfiak, akikben még volt némi erő, láncba állva adogatták egymásnak, a fedélzetről vezető garádics ajtajáig. Most már a tatrészt se húzta le oly mélybe a súly s az is a víz fölé emelkedett valamivel.

De a harmadik napon újból ki kellett hánynunk mindent, ami még megmaradt a hajón. S mert akkor már napok óta sem a napot, sem a csillagokat nem láttuk s a vihar egyre dühöngött, végtére is eltűnt szabadulásunk minden reménye. Az emberek idáig sem nagyon ettek — kinek gyomra bírta volna el? — most már senki sem akadt, akinek kellett volna az.

Sokmindent láttam Pál kíséretében, de ilyent még soha. A hajó ekkor már nem volt más, mint hányódó roncs a halál torkában. Mi, utasai: rongyokkal fedett szorongatottak. A káriai Kreón, elvesztve égtájait, elájult, s a hajó kutyája őt tartván gazdájának, most vinnyogva bújt oda ahhoz a szürke rongycsomóhoz, akivé Kreón összeesett. Sokszor hallottam, hogy az állatok ösztöne biztosabb az emberi értelemnél: az állat megérzi a veszélyt, vagy a veszélyben azt, hogy megmenekül-e belőle; most azonban összezavarodott az állat ösztöne is. Ez a kutya sem volt többé más, mint maga a bizonytalanság.

Olyan erős volt a halálfélelem a hajó fölött, hogy sötét ömlésében ki kellett aludnia valaminek, ami a legvégsőkéig üget az ember után: kialudt a bűn is — elvesztette uralmát. Anaitas husa és csontjai fölött; az egyiptomi asszony éberül égo szemmel kuporgott szokott helyén, néha meg-megigazitott magán — a ruháján vagy a haján — valamit, de ezek csak a megszokottság üres mozdulatai voltak, nem volt bennük semmi szándék és értelem, s pillantásában nem volt többé az a sötét vadság, amely megszállva tartotta eddig.

Sőt a rettenetben megtört és kialudt még a Démon halma is: az ördögös magához tért, zavaros arcvonásai és szemei kitisztultak, ajkáról eltűnt a hab. Mintha csak az őt megszállva tartó tisztátalan lélek azért hagyta volna el, mert nem kívánta őt a vízbefulásba követni! A szörös makedon agastyán, aki eddig szakadatlanul fölállt és üvöltött, majd leült s utána újra fölállt és üvöltött és leült: most csöndes lett, mint valami gyermek. Bóbiskoló félálomban szendergett a felesége vállain és csapzott ősz haja összevegyült azével. Itt-ott égett csak néhány füstölgő szurokláng, egyiknek fényében a szíriai család: fénysúrolta arcok a most már álomba ájult anya körül. S ez úgy tetszett, szétomlása volt minden erőnek, ami emberi. Az volt a feltűnő, hogy Pált akkor nem láttam sehol. Úgy hogy az volt gondolatom, már nincs is a hajón, eltűnt közülünk valami módon, itthagyt bennünket. Néha ösztöngést éreztem magamban arra, hogy megkeressem, de az ingás olyan erős volt, legfeljebb kúszni lehetett volna, de ehhez a hajóúr reménytelenül nagynak tűnt föl előtte. És azt hiszem, hogy hosszú idő után — el is aludtam. Nem tudom mennyi időre, hisz nem volt álom a szememen azóta, hogy Kréta alatt kergetni kezdett bennünket a vihar.

Nem tudom, elfeledhetem-e valaha. Amióta csak ott voltunk a hajóüregbe zárva, mindeztideig szakadatlanul volt körülöttünk élet és mozgás, most azonban nem. Néha felébredek s csak itt-ott van egy-egy fénypont, azonkívül csak sötétség. Félálomnak hatott, hogy az éhségben és elgyengültségben, ahogy heverek, mintha újra és újra meg akarná rázni a vállá-

mat valaki, én újra és újra összeszedem magamat, de nem tudom elhárítani sem az álmot, sem az ébrenlétet, sem a válsámat rázogató kart.

— Orvos! — mondja egy hang szíriul — orvos, hallod-e, kelj fel!

Ráismerek a hangról s a tömör, sötét, óriás körvonalakról. Megasz az, aki rázogat. Ime eljött; átkúszott a hányódó hajófenéken; elvonszolta magát idáig. Végül én is átküzdöm magamat a gyengeségen, mint valami ár mélyére sújtott úszó a fölötte tornyosuló vízrétegek súlyán. Megkérdem mit tegyek?

— Pálhoz vezess! — követeli és megkísérli, hogy fölállítson kezeivel, amelyekből minden erőt kiszívott az elmúlt tíz nap! — Pálhoz vezess!

A hajó éppen akkor mintha valami mélységbe zuhant volna. Megpróbálkozom; egyelőre mégcsak nem is akarok menni, csak mozdulni, de a hajótest gyors felemelkedésben van s ennek dühöngő súlya nehezedik velem szembe: az ellentétes mozgás vad ereje, azzal kell szembeszállnom. Támoilyogva állunk fel, de olyan gyöngék vagyunk mind a ketten, hogy Megasz, az óriás, is végül elájul. Azt hiszem én is, mert egyszersak elbámulok, amikor végül egy derengő mécs fényében ülök és a kis szír anya itat korsójából; talán mégiscsak az anyai erő az, ami legtovább fennmaradt, mert amint valahogyan el tudta látni gyermekeit az egész idő alatt, most feltámaszt engem is, aki hozzávetődtem én is gyermekül. Anaitas is valahol a közelben kuporog s kiderül: ő is Pálhoz igyekszik. De ekkor máris olyan gyöngé, hogy nem tud menni sem. Ekkor Megasz, akinek türelmetlenségében van valami egy kisfiúból, lekuporodik és sírni kezd. És ez rettenetes. A hajófenék fölött végigkúszik a hangja s lassan nemcsak az övé, hanem másoké is. Orvos vagyok, láttam már ilyet, és nem tudom, mikor tör ránk valamennyiünkre, Pált kivéve, a belső pusztulás. Mindenesetre valóban szólni kellene neki...

S valóban ő az, aki most, a mindünket elsöpréssel fenyegető sötét roham elől ment meg bennünket. Megjelenik a hajó valamelyik zúgából, nem is látjuk honnét és hogyan, hanem

egyszerre csak ott áll. Anaitas, aki kuporogtában szorongat kezében egy lámpát, világít elébe az olajlágnak egy parányi fénytócsájával, s én megismerem a görcsös, szegény lábakat kék köntösének vége alatt. A fény felemelkedik és megvilágítja kötélövét, amint beléjük sülyeszti kezének hüvelykujjait; látom kezét, amelyet olyan jól ismerek. Minden szem és arc a kezére tapad és a hangjára:

— Barátaim, szegények, együtt hajózik velem a veszedelemben... Miért hívtatok?

Válaszuk nem áll szavakból, hanem pusztán hangokból; mintha a hajó sötét alját valami még sötétebb füst töltené meg, amely Pál felé árad, nem is értelmesen, hanem csak vággyal és hívással valami megnyugtatóért. Az egész hajónak együttes hangja olyan volt, mint valami csecsemőé, aki még nem tud beszélni. De azért valahonnét kiabálni kezdtek, hogy gyűjtsanak nagyobb, több világosságot... ném tudnak közelebb jönni... sem Pál szavait követni a sötétben. Ekkor kinyúlt egy állatlan szőrös kar, Megaszé, a gyilkosé, aki ezzel fojtotta meg gazdáját, de most Pált világítja meg; az arcát: mert a sötétben ülőkkel úgy van, hogy sokkal jobban hallják azt, akit egyúttal látnak is! Most már nem is emlékszem rá, mikor láttam utoljára így, ennyi fényben. Amióta a vihar megkezdődött, azért ez az arc is változott. Koponyája még kopaszbabb lett, ha ugyan ez egyáltalában lehetséges volt. Még annak a megmaradt kis hajnak füzéréből, ami kétoldalt a fülei mellett keríti fejét, is hullottak ki szálak, egész szálcsomók. Az arca mellől és álla alól lecsüngő tincsek közül mintha egész szőrszalagokat szaggattak volna ki; most már mindössze néhány ritkás szőrfolt az arcán. De ebben az öreggé és fáradttá lett arcban: vad erő és harci kedv csillogott.

Szemükre hányta, hogy nem hallgattak rá, amikor Kréta alól mégis elindultak — nyilvánvalóan elkerülték volna a bajt s a kárt. Azután bizalomra intette őket. Egyetlen lélek sem vesz el közülünk, csupán csak a hajó — ezen az éjszakán ugyanis Istennek Angyala, aki birtokolja őt s akinek szolgál, megjelent neki és így szólt; — Ne rettegj Pál! Meg kell jelen-

ned a Császár előtt, és Isten a te kezébe adta minden utitársadat. — Minden úgy lesz, ahogy az Isten akarja; valami szigetre kell kivetődnünk!

Ezt jelentette ki méltósággal s ekkor mindnyájan elnémultunk. Széttárta karját, megáldott bennünket, s utána mindnyájan, oly halálos gyöngén, mint a lábbadozó beteg, megpróbáltunk elkezdni élni. Az emberek ettek. Pál maga járta végig valamennyit és unszolta őket, egyenek, mert ha nem lesznek elég erősek, nem tudnak kijutni a hajótörésből. Etegett minket. Görcsös kemény kezei között olyanok lettünk, mint a csecsemők.

(Tizenegyedik viasztábla)

MEGMENEKÜLTÜNK. Ezeket már a tenger sivatagában elterülő aprócska szárazföldön írom, Kreón azt mondja, Málta szigetén. Hogyan jegyezzem föl, ami történt? Kreón még fönn a hajón letérdelt Pál előtt és így szólt: — Uram, a te Istened az én Istenem is! — azután azt állította, hogy csökken a vihar. A matrózokkal láncokat és köteleket s a végükön horgonyokat vettetett ki, hogy a száguldó hajó bele tudjon kapaszkodni a tengerfenékbe. De a víz még nagyon mély volt, nem értünk feneket. — Még nem értünk a part közelébe! — vélte Kreón. S valóban eltelt egy idő, talán két nap is, amikor ráfutottunk valamire oly borzalmas reccsenéssel, hogy azt hittük, sziklazátony, s a hajó orra, előhása és orrfeneke összeczúzódnak és elönt és megfojt bennünket a víz. Mindenki Pál körül volt abban a pillanatban. Kreón azonban felkiáltott:

— Homokon vagyunk!

Néhányan felmentünk vele a fedélzetre. Az alacsony, fekete ég alatt már csak félig volt éjszaka. A hajó orrával valami vízalatti homokzátornak rohant, az orr erősen kiemelkedett a hullámok közül, amelyek még mindig irtózatossébséggel görögtek el mellette, a tat viszont mélyen állt s akár a katapulták, ostromolták a víz súlyos, roncsoló ütései. A tat-

oldalon túl volt Kelet — s annak irányában már színesedtek a felhők: hetek után először fogjuk meglátni a napot, ígérte Kreón, és ugyanakkor borzasztóan aggódott a tat miatt — azt szétveri a víz még ma, s szárazföldet még mindig nem látunk. A gyenge, de azért egyre erősödő világosságban végül mégis megpillantottunk a hajó orrától mintegy száz lépés távolságban egy alacsony partot — talán nem is azt: a hullámok arról fehéren visszahulló sáncait. Lassankint mindenki ott volt a fedélzeten, felügyeltek, fázva a jeges szélben, de mindenki kész bármit vállalni, csak hogy a vizen át partra jusson. Julius centurio emberei az első pillanatban attól tartottak, hogy a foglyok szétszélednek és megszöknek a parton, de Pál megnyugtatta őket: mindenki együtt marad. A foglyok közül az erősebbek maguk jelentkeztek, hogy a katonáknak is segítenek a vizen át kijutni, sőt fegyvereiket is kivinni. Nem volt sok tétovázni való idő: a tat gerendái recsegték már a hullámok rettenetes ütései alatt.

Megasz ekkor letérdelt s megkérte, mivel ő fogja a legtöbb embert átvinni a vizen, keresztelje meg őt Pál, ha mégis a vízbe veszne. Anaitas gyöngén, sápadtan kuporgott a közelben. Most már látszott, hogy így csontig lesoványodva, milyen keserű és öreg. Pál őhöz fordult:

— Te asszony, majd megkeresztellek téged is, de meg kell ígérned, hogy a szigeten maradsz és nem kíséred tovább emberedet, aki majd számot ad a bűnért, amire bírtad, s megkapja ítéletét a cirkuszba vagy a gályákra.

Az asszony csak bólintott, némán, szürke arccal. A reggel vizes, sápadt fénye ebben a pillanatban hullt a hajóra a felhők mögül. Mind sárga vázak voltunk benne, s elkezdtük magunkat vonszolni az élet felé. Az első katonák, akik úszni tudtak és fegyvertelenül ugrottak a hullámba, felfedezték, hogy néhány ölnyi víz után már homokot ér a láb s valakibe belekapaszkodva kijuthatnak a partra a leggyöngébbek, akár a gyermekek is. A legtöbbet Kreón és Megasz vitték ki, sokszor térve vissza a velük szembezüduló haragos hullámtorlaszokon át. Pált egyszerre vitték ki ők ketten — a legutolsónak; én

már a parton vártam őket s mikor hárman átbukdácsoltak a
tajtékozva vágató torlaszokon, majdnem abban a pillanatban
verte szét a Szelene megmaradt roncsait a tenger, s akkor
egyszerre csak lassan megszűnt dühöngeni . . .

REMETE SZENT ANTAL MEGKÍSZÉRTETÉSE

I.

A Halottak völgyében — vörös sivatagi homok és a hőség-től szétpattogó fekete sziklák óriási katlanja ez, s majdnem napi járóföld átszelni gyalogosan — a sírpaloták között a legtekintélyesebb épület volt a Halott Kormányzó Háza. A Memfisből idemenekült keresztény ifjú azért is tudott annyi éven át ittmaradni a sötétsárga iszonyatos forróságot nappal összegyűjtő és este kiokádó tűzvölgyben, mert lakásául ezt a vörhenyes gránitból és fekete obszidiánból emelt sírházat választotta, tágas és hűvös belső helyiségeivel, amelyek nem fülledtek át a sivatag legének lángtengerében s egy majdnem ép

lakóház kényelmét biztosították neki. Am legelsősorban mégiscsak azért tudott itt élni, mert a völgytányér egyik bemélyedésében egy forráskút is tengett, — rosszízű víz, az igaz, de mégiscsak víz. Akik tudtak róla, Keserű Kútnak hívták. Széles medencéjében mindig akadt nedvesség, sőt még valami kis zöld foltot is tudott maga körül fenntartani: néhány keshegtől pálmafa szúrta az ölmosan csillogó légbe zöld és barna tollbóbitához hasonló levélkoszorúit a csenevész kis oázisban; a sártó partjain szittyó és kardéles sivatagi sás nőtt és volt ott néhány hajdan szelíd, de most már sivatagivá keseredett tök- és uborkatő. S ez megint a harmadik dolog volt, ami miatt a jövevény itt maradhatott annyi ideig: eleven ételt is ehetett a gondozás alá fogott tökből és uborkából, a sásból és szittyóból pedig meg tudta szőni mindazt, ami nélkülözhetetlen volt a sírháznak élő ember számára való berendezéséhez. Hamarosan rá kellett jönnie, hogy sás-derékalj és takarók nélkül nem tud feküdni a csupasz, jéghideg kőpadlón és hogy a szittyófüggönyök nélkül nem tudja kirekeszteni lakásából az éjszakára lehűlő sivatag borzalmas hidegét. Márpedig ő élni jött ide, nem pedig meghalni. Arra is rá kellett jönnie, hogy akár a sivatagban, de főként itt, nem szabad mozogni akármikor. Amikor itt való tartózkodásának kezdetén egyszer délidőtájt vándorolt a forráshoz, hogy megmerítse a korsót, alig tudott visszavánszorogni a szűrő, villogó, fájó hőségben és fénylésben és utána a test és agy égető lázában feküdt sokáig, maga sem tudta, hány napon és éjszakán át, lüktető perzselő sötétben s ha nem lett volna vele akkor még némi bor és szárított gyümölcs, amit hajdani dajkája férjének, Chnumnak, a karavánvezetőnek hozott-volt magával, nyilván meghalt volna. Csak nagyon lassan kapott újból erőre s rájött, hogy lehetőleg még virradat előtt szabad nekivágnia a forráshoz vezető útnak, a csillagok világánál, hogy legkésőbb napkeltekor érjen oda — de még így is olyan forróságban ért vissza, hogy alig lehetett bírni; az út utolsó szakaszát már mindig támolyogva tette meg. A hely megérdemelte azt a másik nevét, amin emlegették: a Tűz Völgye. Levegője — többé-kevésbé csak éppen a téli év-

szakot kivéve — olyan volt, mint maga az élő tűz. Ez volt az, amit nem bírt meg tartósan semmiféle emberi település és azért volt, hogy építésébe belepusztultak azok a rabszolgaseregek, amelyek annak idején épületein munkálkodtak. A Halott Kormányzó Háza körül ősi, megrongálódott apró piramisok állottak, lekopott, szétpattogzott terraszokkal, s újabb építmények is, de félig már szétporladva, mert nem építették őket olyan időálló anyagokból, mint a gránit és obszidián — s a völgy meredek végének sziklafalában, mint a vadméhek lépjeinek sejtjei sorakozott egymás mellé tízezer és tízezer sír-üreg. Azoké a raboké, akik a Holtak Völgyét építették és behaltak itt. Holttestüket éppen csak a legegyszerűbb módon felvágva, kitisztítva és mézgába mártott szalagokkal körülvéve beletolták ezekbe az egymás mellé sebtében vágott lyukakba. A nyílásukat lezáró kövek ezerévek óta szerteporladtak, a mézgát, szikkadt húst, csontokat széthordták a fenevadak, a kigyók; a sírűregek időtlen idők óta üresek voltak már egészen, csak mézgaillat és hullaszag maradt utánuk ott, meg a skorpiótanyák méregbúze, testük feloszlásának s a mézgakeneteknek ugyanama szaga, ami a memfiszi menekültet a Halott Kormányzó Házában is fogadta, amikor beköltözött s amikor az addig ott lakó kigyók és skorpiók elmenekültek előle. Ez a dolog egyike volt a legérdekesebbeknek. Chnum előre figyelmeztette, hogy a többször kirabolt sírpalota nagy skorpiófészek, s valóban, a már teljesen üres szarkofágból még mindig ömlő mézgaillaton kívül metsző skorpiószag is állongott a nagy sírcsarnokban és mellékszobában. De még csak tüzet sem kellett raknia; megjelentére azonnal elmenekültek a skorpiók és a sivatagi rézkigyók. És ebből is tudta, hogy itt a helye most és Isten akarata vezette ide.

II.

Antoniosznak hívták és Memfiszből született, azaz mivel-hogy ez tulajdonképpen óriási hely: annak egészen külső, tanyabirtok-részen, amit még tápláltak a csatornák, de már egészen közel volt a sivataghoz. A csatornák magasra emelt sáncai s a zsilipek: egyiptomi viszonylatban óriásinak mondható birtoktestet öntöttek körül vízzel, háromszáz egyiptomi holdat, s árasztottak vizet a tanya fő-tavába, amelynek két keskenyebb végén, egymással szemben, két palota állott, az egyik a téli, a másik a nyári; ezekben lakott, mióta csak az esztétudta Antoniosz.

Mint Egyiptomban mindenki, ő is ismerte családjá történetét, ezredévekre visszamenőleg!

Ósei főpapok voltak, Hathornak, a Nyájasnak és az Édesnek, a szerelem és a házasság istennőjének papjai s az ő memfisi főtemplomának hűbéréből birtokolták ezt a gazdaságukat s rajta két palotát, a dísz- és zöldségkerteket, a gyümölcsösöket, gabonámezőket a föld alatt, és föld fölött a csűröket, magtárak agyagkúpjait, a nemzedékről nemzedékre átöröklődő rabszolga- és irtokcsaládokat. Pentunak, a főirtoknak, afféle udvarmesternek volt a dolga, hogy a korán árván maradt ifjú Antonioszt tájékoztassa családjá történetéről, amint az meg volt írva a családi levéltár papirusztekercsein, fatábláin és cseréplemezein, és meg volt festve a palotáknak és a nilusontúli ősi családi sírházaknak freskóin.

Az ősök sorának kezdete az istenfáraók uralkodásának időtlen időibe veszett bele. Főpapok voltak már azelőtt, hogy Ména, a Hatalmas, önnön fejére tette volna Felső- és Alsó-Egyiptom koronáját, s főpapok voltak, amikor Ramzesznek, a Rettenetesnek bronzvértű csataszekerei majdnem az Ararátig s a Tigris és az Eufrát folyókig vitték Egyiptom határait. Átérték a hikszoszok idejét s utána, mint az egyik legősibb egyiptomi nemzetség, több fáraónak adtak mellék- sőt főfeleségeket s viszonzásul másod- és harmadvérű fáraóhercegnőket kaptak ők maguk feleségeikül. Ettől kezdve — hogy tiszt-

tán maradjon az isteni vér — lábrakapott a családban a testvérházasság. Az ősök képein és szobrain látni lehetett, hogyan válnak a házasságra lépő testvérpárok nemzedékről-nemzedékre egyre jobban törékennyé, csontjaik egyre vékonyabbakká, arcocskáik egyre kisebbé. S ez tartott mindaddig, míg nem akadt többé férfisarj, a főpapi család utolsó két gyermeke egy leányka-ikerpár volt, négyszáz évvel ezelőtt, amikor a Ptolemaioszok leánysarja, Kleopátra uralkodott mindkét Egyiptom trónján s mert országát ugyanolyan nagygyá akarta tenni, mint amilyen a legdicsőségesebb fáraók korában volt, szerelmével kívánta maga és Egyiptom mellé vonni Antoniust, a római, annak hadseregét és legjelentékenyebb embereit. Ezek között a római hadvezérek katonai-tribunusi — tehát úgy körülbelül mintegy alezredesi — rangban szolgált egyik testőrtisztje. Rabszolgának eladott szamniumi parasztfiú volt, szökevényként állt be a keleti hadseregbe, karddal törte útját urának testőrcsapatáig s mikor az szabadosává és főtisztjévé tette: a szokás szerint felvette annak nevét, azonban — itt Keleten — elgörögösített formában, mint Antoniosz.

Ehhez az Antonioszhoz adta feleségül Kleopátra kegye a férfiágon kiveszett főpapi család két ikerleányát, egyiptomi módon mind a kettőt s adta neki ajándékul a feleségek hozományaként a birtokot is, elvéve azt a memfiszi Hathor-templom hűbérbirtokai közül. Antonioszt birtokán, gyermekei születésekor érte urának bukása, Caesar diadala; bölcsen meghúzta magát s anélkül, hogy azt, aki felemelte-volt őt, elárulva átment volna a győztes oldalára, ottmaradt birtokán s mivel kitört belőle szamniumi vére, szenvedélyesen és jól gazdálkodott. Háromszáz hold föld Egyiptomban legalább hússzorosa többet jelent, mint a világnak bármely más táján, ontotta a termést s Antoniosz dúsgazdag egyiptomi mágnás lett. Vére felfrissítette a fáradt családot, amelyben ettől kezdve nem volt testvérházasság (noha a római uralom kényszeredetten bár, de eltúrte ezt az ősi szokást). S a családot tovább vivő és a birtokot öröklő legidősebb fiúk mindig az Antoniosz nevet viselték, ami politikai állásfoglalást is jelentett: azt,

hogy a család ahhoz az egyiptomi főnemességhez húzott, amely visszavágta és visszavárta a fáraókat s az utolsó törvényes fáraócsaládnak Kleopátra és Antonius sarjait tekintette. Így örökölte nevét számos más Antonioszon át ez a mienk is, akinek a szülei azonban korán elhaltak s egyedül maradt kicsiny húgával együtt, akinek női változatban ugyanaz volt a neve, ami az övé. Ez Diokletianosz császár uralkodása idejében történt.

III.

Már a szüleik keresztények voltak s a testvérpár is az volt. Sőt dajkájának buzgósága folytán Antoniosz nagyon is jó, sőt szentéletű kereszténynek nevelkedett. Ez a csodálatosan egyszerű asszony a föld egyik legrendkívülibb teremtménye volt, késő öregkorában is gyönyörű, s amellet a testet öltött szeretet és alázat; a már ifjú Antoniosz által felszabadítva a rabszolgaságból, régi kérőjéhez, egy Chnum nevű gyermektelen özvegy férfihoz, afféle éppen csak megkeresztelt félkeresztényhez, egyébként meglehetősen vadtermészetű emberhez ment feleségül, akit a maga édes és finom derűjével és bölcsességével kezdett az igazi keresztény élet felé terelni, ugyanígy, ahogy annak idején, mintegy saját gyermekéül, Antonioszt nevelte.

Ennek a dajkájának köszönhette, hogy izig-vérig egyiptomi maradt. Merua arra a kemény, de nekik maguknak mégis édes, sziszegő és csattanó hangokból álló kopt nyelvre tanította őt, ami a saját anyanyelve volt. Ezen a nyelven beszéltek azok a fellahok, koldusok, apró iparosok, a hajók rakományát ki- és berakó teherhordók, hajóslegények s asszonyaik és gyermekeik, akiknek lakónegyedei (itt született maga Merua is) tíz- és tíz- meg száz- és százezer étellel, akiket most már soha nem számlált senkisé, húzódtak végig a Nilus mindkét partján: a folyó szürke iszapjából vert tengernyi alacsony kunyhó szorongott itt egymáson, utcák nélkül, áttekinthetetlen sika-

torokká egymásba átfolyó udvarokkal, amelyekben legyenek mi-
riádszor miriádjai zümmögtek mocskon, gyermekeken, ételen,
s ahol azért nem élt meg a patkány, mert felfalták éhségük-
ben. A tudósok, uralkodók és nagyurak hajdani büszke nyelve
a templomfalak, sír-városok és piramisok Szent Jeleinek
nyelve itt, ezeken a szegény ajkakon élt csak tovább, Egyip-
tomban mindenki más már görögül beszélt s mindenkinek, aki
csak kicsit több volt a legnyomorultabb fellahnál, már a gö-
rög volt az anyanyelve. Antoniosz azonban, a dúsgazdag mág-
nás, sohasem tanult meg igazában görögül, noha persze neki
is tanulnia kellett s görög oktatói is voltak udvarában. De gö-
rög tudása mindig kezdetleges maradt, s csak törte mint ide-
gen nyelvet és az iskolásfiúk jobban ismerték a görög írókat,
mint ő (s ezt később még életírói is felrótták neki). Ő azonban
dajkája által egyiptomi lett, ugyanama nyelven gondolt Is-
tenre, mint a folyóparti nyomorult szegények (s később, száz-
éves aggastyánkorában azért, mert a saját nyelvükön tudott
szólni az alexandriai fellahok százezreihez, azok leborultak
elébe és sírtak, olyan hatalommal tudta megvédeni a Szent-
háromságot Árius ellen — dajkája nyelven!).

Ez volt az a nyelv, amely szentté lett általa is, hogy An-
toniosz ezen a nyelven gondolt Istenre s ezen a nyelven imádta
és szerette Őt, ahogyan egy egyszerű asszony tanította. Ké-
sőbb már taníttatta őt Baziliosz, a város püspöke, egy
Alexandriából odakerült ragyogó görög, aki — noha szintén
nagyon elégedetlenkedve a nagyúri ifjú görög tudásával —
mégis elhatározta, hogy rövid idő múlva azok közé fogadja
őt, akiket egykor majd papokká szentel. Itt csak Antoniosz
húgának dolgát kellett volna még eligazítani: férjhez adni őt.

A leánykának — tizenhárom éves volt már, tehát eladó-
korú — akadt is kérője egy fiatal, de becsvágyó és nagyjövőjű
császári hivatalnok személyében. Tulajdonképpen egész
Egyiptom császári magánbirtoknak számított s az ifjú Quint-
us Pollio, a memfiszi adózási kerület quaestora, előkelő, de-
sokgyermekes és nem gazdag család sarja, teljes súlyával föl-
mérte, mit jelentene pályáján egy olyan dúsgazdag birtok,

mint az Antonioszoké. Kereszténység iránt is hajlamokat mutatva közeledett a testvérekhez, ugyanakkor azonban, (éppen akkor, amikor Diokletianosz kiadta a kereszténységet üldöző rendeleteit), határozta el magát arra, hogy nemcsak Antoniát veszi el, de a magáévá teszi az ősi örökbirtokot is, feljelenti sógorát, mint aki nemcsak keresztény volta által ellensége a Császárnak, de neve hivalkodásával is megmutatja, hogy az Egyiptomban még mindig lappangva ugyan, de továbbélő fáraópárthoz tartozik!

Ez a terve tudomására jutott Antoniosznak, aki felkereste Baziliosz püspököt, megkérdezni, mit tegyen. Ő ezt válaszolta: — Nagy dolog lenne, ha vértanú lennél, de ezáltal gyilkosoddá tennéd leendő sógorodat, aki így egyébként már nem méltó arra, hogy sógorod legyen. Jobb lenne, ha elmenekülnél a gyilkosság elől s íme, én mint püspök, megengedem neked, hogy kimenj a sivatagba s egyedül élj ott míg arra szükség lesz, utána pappá lehetsz. Addig pedig készülj föl erre ott a teljes magányban.

Antonioszt először meghökkentette az, amit hallott, de aztán egyre jobban megtetszett neki. Akkoriban már az egész keresztény Egyiptom telve volt egyes férfiak hírével, akik kimentek a sivatagba a világ elől s ott küzdeni meg a gonosz lelkekkel, akik Krisztus papjai által kiűzelve az emberekből; először ott künn, ezeken a „száraz és vízetlen helyeken” gyűlnek össze s onnét térnek vissza. Kimenni oda s magára vonni a démonok rohamait, hogy ezáltal az itt élőket mentesítse: ez annyira megfogta, hogy azonnal elmondta terveit húgának s birtokának egy részét titokban eladva, egész élete végéig való eltartására szükséges pénzzel ellátva a város apácaéletet élő közösségébe adta, a többi részét pedig odaadta a birtok eddigi rabszolgáinak, a szükséges telekkönyvi átutalásokkal. Ugyanakkor gondoskodott arról, hogy egészen észrevétlenül a sivatagba menekülhessen, ami nem is volt nehéz, mert Merua férje valamikor karavánvezető volt s feleségének többször emlegette a Holtak Völgyét, amelyet egyszer — amikor még nem volt keresztény — fölkeresett, mégpedig sírrablókkal. Ismerte

ott a Halott Kormányzó Házát is; nyilván résztvett annak kifosztásában is, mert (még mindig babonáival telten) félt oda visszamenni, nyilván az ott megháborított halott átkától és bcsszújától félt. Viszont magától értetődően hajlandó volt arra, hogy az álöltözetben menekülő Antonioszt elkíséri hajóúton a Zuhatagokig, onnét a Vörös Tenger indiai kikötőjéhez vezető úton a Szep-Szu oázisig, onnét pedig a Holtak Völgyébe vezető vádiig.

IV.

Így történt, hogy egyik napról a másikra, birtoka egyik részét eladva, másikat ajándékként hátrahagyva s hűgát is mint apácát elhelyezve, Antoniosz elhagyta Memfiszt, Chnummal együtt, Chnum szolgájának álöltözetében s nem vitt magával semmi mást mint apróbetűs folyóírással a Szentírásnak mindama könyveit, amelyek le voltak fordítva egyiptomi nyelvre s néhány tömlő bort és csekély ételmet az első időre.

Ha valaki így akart eltűnni, sehol sem tehetette sikeresebben, mint ha alámerül Egyiptom névtelen millióinak árában. A hajón, amely Anubisz sakálfejét viselte orrán, ugyan senki sem ismerhette volna fel Antonioszt, az ifjú nagyurat, Chnum karavánvezető ágyékkötős rabszolgájának képében. S a hajó, északi széllel vitorláiban, elindult szemben a Nilus árával, Dél felé. Mert ez Egyiptom élete s nincs könnyebb, mint a hajózás a Niluson: a folyó mindig észak felé folyik, a hajónak tehát csak rá kell hagyatkoznia a víz árára; viszont a szél mindig a tenger felől, mindig északról fúj, s minden vitorlás bárkát mozgatni tud, a víz ellenében, persze nem valami gyorsan. Dehát ez így természetes, és kétszer változott el teljesen a Hold, míg a Zuhatagokhoz eljutottak. Ott beálltak egy nagy karavánba, mint akik a Vörös Tengernek India felé indító kikötőjébe akarnak eljutni. A karaván lassan összeállt és nekivágott a sivatagnak. Antoniosz kíváncsian szemlélte az elébetáruuló vörös tájat: ez lesz tehát, ahol ezután élni fog.

Először nem is tetszett olyan borzalmasnak, hiszen a sivatag is bizonyos mértékig él, sőt majdnemhogy élőlény. De azután egyre szörnyűbb és szörnyűbb lett: a vakító tűz, a hőség, a homok... s öt rettenetes nap, amelyek egyikén meg kellett küzdeniök a chamszinnal is, a homokviharral, amely feketévé tette a levegőt, a napot, izzó port fuvall a bőrre, a tüdőbe... az ember azt hiszi, hogy a lélegzete összegegeti mellét... De sziklák mögé rejtőzve kiállották ezt is.

A chamszin után való napon már majdnem este volt, amikor a Szep-Szu oázisra érkeztek. Antoniosz számára ámulat volt, hogy a sivatag mérhetetlen homok- és kőtengeréből, izzásától körülvéve ilyen hely is akadhat: kék, nedves és vízpárától illatos levegőbe értek. Néked, bárki légy, óh Idegen, aki olvasod ezt az írást, alig lehet szavakkal elmondani, mit jelent a sivatagban: oázis! Források, pálmaföldeket, kertet, mezőket, vízárkokat s a nedvesség zöldes és kékes ködét. Minthogy minden négyzethüvelynyi termőfölddel takarékoskodniok kell, az oázis lakói nem bent, a pálmafák között, hanem künn, a homokon és a sivatagban építik föl vályogkunyhóikat. Így tehát a falu is künn a homokon volt, a falu sivatagi oldalán húzódtak a karavánszerályok, s még ezeken is innen, már majdnem mélyen a sivatagban emelkedtek agyag méhkasokhoz hasonló lakásai azoknak a szerencsétlen teremtéseknek, akik testüket bocsátották áruba az utasoknak, hogy azok, amint vélik, kielégüljenek, mielőtt nekivágnak a további, még többnapos nagy utazásnak. Az ő útjuknak másnap reggel itt kellett elválnia a karavánétól, hogy azon a bizonyos, ma már csak kevesektől ismert, elhagyatott és a sivatag porától befűjt ösvényen a Holtak Völgye felé immár csak ketten folytassák vándorlásukat. Chnum tehát kifizette a fogadósnak Antoniosz vacsoráját, a többiek pedig szétszivárogtak s az ifjú egymagára maradt a karavánszerály egyik kis agyagodújában a tűznél (mert akkor már hirtelen leszállt az éjszaka s künn roppant hideg lett). Irtózatosan éhes volt, a fiatalság mindig jóétvágyú, s nem tudott ellenállni annak, hogy mely egyszerű utoljára ne lakjék jól meleg emberi étellel és zsíros-juhúsos

köleskását kért és kapott — még majdnemhogyan elsírta magát, amint arcába áradt az étel jóillatú gőze és gyorsan kanalazta (ekkor gondolt először a reá váró mérhetetlen megpróbáltatásokra). Fel sem tűnt neki, hogy a többiek mind — számára váratlanul és megokolhatatlanul — eltávoztak. S akkor egyszerre, kezében ugyancsak cserépcsupporral és köleskásával belépett a Névnélküli Asszony.

Egyetlen öltözeke ágyékkötője s hogy néger vér is vegyül ereibe, azt azonnal megmutatta egyébként egész csupasz sőtétbőrű, szikár teste, amely azonban arányos volt, egyenes, tartású, noha már semmiképpen sem lehetett fiatal, sőt bizonyára már öregedett s keblei mint üres, lapos bőrtömlők lógtak alá. Megállt s a sivatagi vadgaz tüze felvilágított rá sőt megvilágította arcát is. Széles pofacsontú négerarc volt, vízszintes szemek fölé emelkedő lapos ívű, vékony szemöldökkel, s alól és felül egyformán durván vastagoknak és keményeknek látszottak ajkai. Szemei vízszinteseknek és sárgáknak tetszően meredtek a gyermekifjú felé (Antoniosz ekkor még nem volt egészen tizenhat éves).

— Jó estét és az én ifjú Uralkodómnak még jobb éjszakát kíván a Sivataj Asszonya! Ah, milyen gyönyörű az én még majdnem gyermek Uralkodóm, bizonyára én lennék az — s a hang itt őszintének tetszően megremegett — aki utoljára látom arcán gyermekifjúsága hamvát, mielőtt férfiúvá tenném őt, amire nyilván születtem. Eljön velem ő, akiről látom, hogy csak álöltözetét viseli a rabfiúnak, holott valójában ő a szolgájának Ura, s a szívemnek Ura. Nem kérek tőle pénzt az éjszakáért, amit nem én adok neki, hanem ő ad nékem azáltal, hogy mindent én adhatok neki. Jöjjön az én Uram az én nyomorult kis kunyhómba, amely méltatlan az ő hozzám jöttéhez, de az ő belépése méltóvá fogja tenni! Uram, íme kész a te szolgálólányod.

Antoniosz, mintha nem is hallotta volna, tovább evett. Olyan éhes volt, hogy a keze reszketett. Vagy talán érzékei reszkettek volna? Amit észrevéve a Névnélküli Asszony, tovább beszélt (és egészen különös, de a durva, kemény, vastag

ajkak közül mint a zene törtek fel hangjai): — Eljön hozzám és bevilágítja kunyhómat és életemet. Soha többé nem fogom feledni őt!

Antoniusz reszketve evett tovább. Amitől kívül-belül megremegett, az nem a vágy volt, hanem a megrendülés, hogy van valaki, aki éjről-éjre bűnbe rögződik az Igaz Isten ellen. A Névnélküli Asszony pedig zengve hízelkedett tovább:

— Mint kisgyermeket dédelgetem őt, olyan gyengéden s mint férjemnek leszek szolgálatára és mint szerelmesemnek. Ő sem fog sohasem elfelejteni és mindig az ő szolgálólányára gondol majd, amikor más asszony ágyhoz közelít, hisz én voltam először asszonya. Jőjjön az én Uram!

Ő akkor letette az agyagcsészét és nem evett tovább. Azon gondolkodott, mit tegyen. Nyilván el kell tűnnie, ha azt akarja, hogy a szerencsétlen ne csábítsa őt tovább. S a félelem és utálat olyan erősek voltak benne, hogy tetőtől-talpig ellepte a verejték. Láta magát, amint vastag izzadságrétegtől ellepve, verejtékén ólmosan fénylik a tűz vörössége. S ugyanaz a vörösség bokájától fel egészen koromfekete hajáig megvilágította az asszonyt, — amint nézte őt. Ő pedig nem tudott mozdulni sem. Nemet szeretett volna mondani, de a torkán mintha ólom ült volna s nem tudta a görcsöt feloldani. Ekkor mintha csak csoda történt volna, az asszony egyszerre nem volt ott; később megértette, miért küldte el akkor előle a Sivatag valamelyik Démona. Akkor azonban még egy pillanatilag látta a tűz vörös derengésében csupasz talpát és haja minden csigáját. De azután valóban nem volt ott, ő pedig félrelökve az ételes csészét, ráfeküdt már előre kibontott alvószőnyegére, beleburkolódzott a Kereszt Jelébe és a következő pillanatban már aludt is, egészen hajnalig, amikor Chnum felkeltette őt szinte egy anyaállat gyengédségével:

— Mennie kell Uramnak... el kell kísérnem őt... Felkészíttettem a sivatagjáró öszvéreket.

V.

Mert az út arrafelé olyan kemény volt, hogy tevék helyett jobban megfeleltek az öszvérek. Chnum azt állította, hogy ez a hely valamikor — őseik úgy tudták — sziklás dombsor volt, a hőség tüze tette porrá, de a rajta átvándorló láb leginkább még mindig köveken járt. Olyannak tetszett, mint ami sohasem látott még csepp vizet sem ama naptól, amelyen Isten elválasztotta a vizeket a földtől, mindig ugyanaz a gonosz nap-sütés veri s felette nappal is fekete az ég, a feketeségben izzó-vörös ólomgolyó úszik, a Nap. Így értek el ahhoz a helyhez, ahol a sziklák tövében megéjszakázva hajnalban így szólt hozzá Chnum:

— Uram, ez az a vádi, amelyen estig a Holtak Völgyébe érsz, ha nem is sietsz nagyon! És letérdelek előtted és kérlek, áldj meg, mert te szent vagy, és én nem látlak többé, mert nem jövök ide, te pedig nagyon sokáig akarsz ittmaradni, mert halálos és hosszú a veszély, amely fejed után leselkedik. De életben maradsz, ha megtartod a tanácsokat, amelyeket adtam, Áldj meg, Uram!

Megtette, noha különös volt, mert nem volt pap s nem volt öreg sem, sőt neki kellett egy öreget megáldania. Kiterjesztette kezét az öreg szürke fő felé, és engedte, hogy szavak nélkül ömöljön át szívéen a hála, szeretet, jókívánság-szavak nélkül: a néma évek már ekkor, ide előre küldték üdvözlőket. Chnum pedig utoljára még mindig aggódott: — A ház tele van skopriókkal — intette őt, — Ne menj bele lakni anélkül, hogy el ne üzd őket, rakj tüzet a ház minden zugában!

Azonban ezt (érintettük már) nem kellett tennie. A skorpiók a kígyókkal együtt: eszeveszett elköltözésbe fogtak. Kivonultak a nagy épület középső főcsarnokából, ahol az obszidián szarkofág állt s kivonultak azokból az apró fülkékből is.

Ezek a fülkék egy parányi keskeny bejárattal nyíltak a nagy középponti szarkofág-teremből s mindegyik a Hajdani Élő palotájának valamelyik szobáját sőt lakosztályát ábrázolta falfestményeivel. Igen, a halhatatlan egyiptomi freskók olyan

frissen ábrázolták a halott Nagyúr életét, mintha csak ma festették volna őket!

Ott volt gyermekkorának otthona, szülőivel ábrázolva őt, hatalmas, parókás, nagyúri szülőkkel, amint már gyermekkorában hódolnak neki, a Fáraó leendő helyettesének. A képek megmutatták őt, amint Atyja felügyeletével a Szent Betűkre tanítja a vörösbőrű, majdnem egészen csupasz kisfiút Nagy Házuk főírnoka. Megmutatták, hogy viszi pompázó tarka bárkán, vérszínű vitorlák alatt, hogyan kíséri atyja a thébai nagy internátusba, ahol Khém-földjének legelőkelőbb fiai tanultak a papok-vezette állampolitikai főiskolán. Az ifjú ott ült mesterei előtt s leendő nagyságát az jelezte, hogy kétszerte volt nagyobb társainál. Egy harmadik szoba freskói már úgy mutatták őt, mint a Folyó egyik ifjú mérnökét s a tartomány főadószedőjét, minden ilyen munkája közben. A tartomány erősen néger-lakta lehetett, mert az egyik képen néger törzsfők hódoltak neki. Karrierje hamar emelhetette őt a Delta központi tartományában a Fáraó képévé, mert egészen ifjú férfiként fogta kezén az egyik fáraó s ültette a magáé melletti kisebb trónra, s egy másik képen a sajátja után következő harcocsiba is emelte őt mindenki más fölé a tartományban, olyan fiatalon; hogy ekkor még mindig majdnem gyermekifjút mutatott arca, feketére lakkozott álszakállkájával! S ugyancsak a fáraó volt, aki a főúri és főpapi családok valamelyikétől feleséget választott neki: tojásfejű gyermekleánykát, aki letérdelt ura előtt, majd gyermekeket adott neki. Bőséges és gazdag gyermekáldás származhatott tőlük, mert ágyasoknak sötétebb színnel jelzett gyermekein kívül, alig megszámlálható számú gyermekek nyüzsögtek házukban. S a képek megmutatták őt a Tartományt kormányozva, képe-viselői, főírnokai és írnokai közt. Megmutatták, amint vadászni indul a Zöld Nilus aransárga nádasaiba vörösszőrű vadászmacskaival, csónakon és helyette testőrei feszítik ijját. Megmutatták őt a képek újra, egy hadjáratban; itt is néger földeket hódíthatott meg. Ábrázolták a képek életét a halálig; ábrázolták bebalzsamozását és útját az Alvilágban, vallomását a Negyven Bíró előtt, szívének

mérlegretételét s a jót és rosszat szívében! Megmutatták tulajdon eme sírpalotát, amelyet még életében ő maga építtetett s amelybe most Antoniosz költözött bele, a memfiszi!

VI.

Ha azonban most visszatérünk hozzá, ehhez az Antonioszhoz, nos el kell mondanunk róla, hogy a kereszténység kiégette belőle az egyiptomi Iszap minden rontását. Ősei között négyszáz évvel ezelőtt fordult elő utoljára testvérházasság s az ereibe ivakodott itáliai vér felfrissítette őt; elődei sok nemzedéken át már keresztények voltak és szentül éltek s ami a legfőbb, ifjúkora óta szentül élt ő maga. Azonkívül ideköltözve a sivatagba: a reggeli órákban a Keserű Kút körüli földcskáját művelve erős testi munkával foglalkozott, majd imádkozott s a nap forró szakát átaludta, este sás- és szittyófónatain dolgozott, az éj első felében pedig imádkozott. A munka és imádság, tevékenység és böjt: szélesvállú, vörösbőrű, szikár óriássá tették, s anélkül, hogy tudta vagy akarta volna, őseihez hasonlóan nagyúrrá. Végre is egy napi járóföldnyi elrejtett völgy ura lett s akármilyen rendkívülinek is hangzik, odaérkezése után senkisémm kereste föl a helyet, ahol megtelepedett; hatalma majdnem uralkodói volt; s mindezen kívül úgy megszervezte az uralkodást teste és lelke felett böjttel, imádságaival, áhítatgyakorlataival, alvásmegvonással, szentírás-olvasmányaival, hogy joggal hihette; elérte célját, amiért a püspöke is küldte ide. A hajdan félénk ifjúból vasidegzetű, bátor férfióriást nevelt a sivatag. S amik azonban rá vártak, azok már a kísértések voltak.

Igen, a kísértések!

Ezek által lett ő híressé: a kereszténységben és művészetben aligha voltak ismertebb dolgok, mint az ő kísértése! Megfestette, íme Grünewald is, a Rejtélyes; forrásait a maga módján nyilván ugyanonnét véve, ahonnt mi: közvetlenül magukból a történetekből. Aki akár csak egyetlen-egyszer látta

képét, sohasem feledi el a sárgában, zöldben, lilában, vörösben rémlő Démonokat, állati és kísértő alakzataikban. Ami erre a képre van festve, az démonia és iszonyat maga. De mit mondjunk ezekről a dolgokról mi magunk: valóban olyan rettenetesek voltak-e ezek a kísértések?

— Nos, valóban azok!

De nem azért, mintha külső voltukban azok a vadállatok jelentek volna meg, akiket Grünewald festménye mutat, hanem azért, mert ezek a kísértések először egészen közönségesek, köznapiak voltak. Mindezeket a kísértéseit is, ő maga beszélte el már aggastyánkora táján, tanítványainak. Athanasiosz, az alexandriai, meg is írt belőlük egyet-mást Antonioszról szóló ma is meglévő görög életrajzában. Amiket azonban itt mondunk el mi, azt abból vesszük, amit Athanáz *nem* írt meg róla, hanem annak idején, mint titkot, megtartotta volt magának! Íme, ezt a titkot tárjuk föl.

Ezekben a máig világhírű és rettenetes kísértésekben legelőször éppen a köznapiságuk volt borzalmas! Már férfi volt, hozzáédződve a Halottak Völgye hőségéhez, hozzáédződve a magányhoz, munkához, imádságaihoz, amikor a Halott Kormányzó Házának halhatatlan freskói leléptek a falról és élővé válva beleivakodtak életébe, emlékei közé. És éppen ez volt a rendkívüli. A freskók közül képzeletének és lelkének életébe lépett az a kép, amely például azt mutatta, hogyan megy el a kormányzó vadászni a Nilus mocsaraiba, vadászmacsskáival. A csónak beléhasít a halványzöld árba, az arany nádasba, ragyogóan smaragd-nyakú vadkacsák jelennek meg az íjj és a szemlélő előtt — s a képen szinte ott úszik a Nilus nedveszöld levegője. Igen, zöld és nedves levegőt idéz fel itt, az átoknak és hőségnek ebben a katlanában. Hűs és dús víz illatát. És vadkacsák! Amióta itt volt Antoniosz és felgyógyult ideérkezte napszúrásából, nem evett mást, mint amit a kő- és homokvölgy adott, gyökereket, néha kókusztejet, szittyókalászkodnak és növénykéregnek lisztfélévé zúzott porából sültött kovásztalan lepényeket, azt a néhány sovány és keserű tököt és uborkát, ami oly kinnal termett meg a forrás mellett, de nem egy-

szer évek során elaszott minden tő a levegő tüzetől. És soha nem érezte bő víz illatát. Most ezt érezte, ugyanúgy, ahogy akkor, amikor még az övé volt az ősi birtok s a Nilus megduzzadásakor a zsilipek belevezették az áradatot a vízárkokba — s a víz illata egyszerre úgy tűnt föl előtte, mint maga a boldogság.

Visszamenni Memfisbe és érezni ezt a víz-illatot! Látni párájának smaragdját a reggelben és az estében, látni a Nilusról feltükröző halvány eget, a tejzöld, gyöngé, édes alkonyat-estét! S lelépett a Halott Kormányzó életének képei közül a falról egy másik is — az, amely megmutatta őt éppen birtoka ügyeinek intézése közben: gazdasági udvarát vigyázva, mint óriás, miközben istállóiban a teheneit fejik, állatait gondozzák szolgálai és rabszolganői... S akkor neki, Antoniosznak, emlékezetébe villant valami, valóban emlékezetébe, mert egyébként nem tudta, valóban megtörtént-e vele ez a dolog, bár nyilván valóban megtörtént: este van, a birtok belső tava és a csatornák felől a víz illata árad és az istállók udvarán sötétedik. És akkor, a víz és alkonyat illatában, az egyik istállóból kisurran egy fiatal rabszolgalány, mindkét kezében tejes faszajtárral s utána mi vonszolódik? A nyers, erjedő trágya szaga, a tej illata s a fiatal test izzadságáé. Az emlék, amit felkeltett, félelmetesen egyszerű volt. Gyermekkora óta úgy emlékezett vissza magára, mint a birtok urára, aki parancsol és rendelkezik s aki előtt elsurranak a szolgák, mert így parancsolják ezt a szigorú háznagyok. Így például volt — akkori-ban ő tizennégy-tizenöt éves lehetett, tehát serdülő, ifjú nagyúr — a húgának egy szolgálólánya, féligmeddig játszótársa, Meritaton nevű félénk, kedves kis teremtés. Antoniosz éppen azon a napon, amikor átment a tó túlsó oldalára, az asszonyházba, megmondani húgának, hogy megkérték, a házat üresen talált, húga, a szolgálókkal együtt künn lehetett a kertben, egyedül csak ez a Meritaton volt otthon, de hogyan? Antoniosz nővérének öltözőszobájában volt, a vörösréz nagy tükör előtt s abban a hitben, hogy senkisémet látja, hol elől, hol jobb-, hol baloldalt nézegette magát benne, emelt karokkal

és sarúinak hegyére ágaskodva. Olyan kedves, egyszerű volt, hogy ő nem is zavarta, csak elnézte, anélkül, hogy akár gyönyörködött volna benne, éppen csak nézte, amint forgott jobbra-balra és karjait emelgette, s akkor egyszerre csak észrevette őt Meritaton a tükörből és szégyenkezve, mint valami űzött vad, elmenkült és utána soha nem mert ura elé kerülni. Tizenkét éves volt, telve a serdülés minden ártatlanságával, a kezei és lábai feltűnően nagyok, noha — igaz — a termete — elég magas volt. S íme, most eszébe jutott ez a Meritaton. Magának neveltethette és el is vehette volna, oly csinos volt, tiszta és okos, keresztény lány is volt, s igen, érezte, *most* érezte meg, hogy a kislány akkor gyermekesen szerelmes is volt öbeléje, ezért került őt, vad, hajadon szeméremből! És akkor egyszerre — pedig amikor nevelőrabslolgái tanították, közönyös volt Homérosz iránt és képtelen arra, hogy betanuljon belőle valamit — eszébe jutott az Iliász néhány sora, az első ének elejéről, ahol Akhillesz beszélt Brizeiszről, a szépről:

*„Ágyamon édes társ legyen ő, ki a messze öregség
napjaiig szövögessen kőházamban . . .”*

s íme ezt egyszerre kívánni kezdte. Mi rossz lett volna abban, ha feleséget vett volna? És egyszerre sürgető, keserű vágyat érzett, hogy elhagyja a Halottak Völgyét és visszamenjen Memfisbe — vajon megtalálja-e Meritont? Számot vetett az évekkal. Tizenöt év telt el, a lány szülei azok közé tartoztak, akiknek néhány holdat kihasított a birtokból, amikor szétajándékozta — majdnemhogy azonnal férjhez mehetett és már akár unokái lehetnek. S akkor úgy tűnt fel neki, hogy az lett volna a dolga, hogy elvegye Meritont.

VII.

A több és keserítőbb azonban egész hirtelen ugrott elő mindebből! Mert a következő időkbén egyszerre csak szakadatlanul előtte lebegett az oázis Névnélküli Asszonya, s hozzá most már nemcsak emlékeiben, hanem valóságos látomások szerint is— és itt kezdődtek el Antoniosz látomásai!

Most, amikor leírjuk ezeket a látomásokat, senki ne gondolja, hogy valótlan dolgokról van szó. Nagyon is valóság mindaz, ami itt áll, noha szokatlan. Ám csak szokatlan és egyetlen pillanatra sem hihetetlen. Csakhogy itt már nem emlékezésekről van szó, hanem látomásokról, s ezekben a látomásokban már egy valóságosan létező, de éppen nem emberi lény is megjelent Antoniosznak: — maga a Démon.

S ez pedig így történt.

Tél volt. A tél itt a sivatagban is kemény, noha nappalai rettenetes hőségűek. De éjszakái, különösen a tiszta telihold felé közelgőek, borzalmasan hidegek. Úgyhogy ilyenkor nemcsak még jobban el kell függönyözni a nád- és szittyószőnyegekkel, hanem tüzet is kell rakni a kőpadlón, az alvósarok közelében, hogy a sírpalota lakóját ne rázza a hideg. Sőt ha az éjszakában az alvó felriad, akkor is rakni kell a tűzre; hogy meglegyen az alvás melege. S a látomások ekkor és ilyenkor történtek.

Azzal kezdődött, hogy a Névtelen sivatagi Asszonyra ugyanúgy, de még többször kezdett visszagondolni, mint Meritatonra. Először csak úgy tűnt föl, mintha sokkal jobb lett volna, ha akkor hallgat rá és elmegy vele kunyhójába — s ekkor mintha csak valóban ott lett volna, úgy kirajzolódtak előtte a kunyhó belső falai, pedig életében sohasem járt ilyesféle helyen, de most élesen látta milyen: anyagból épített méhkas-alakú kúp, bemeszelve kívülről is, de különös gondadal belülről, berendezése egy nyoszolya, egy láda, néhány korsó, a közepén pedig pislogó tűz. S *ennek* a tűznek fényénél látta most a néger asszonyt. Ámde egész csodálatosan.

Elkergetve tudniillik magától ezeket a képeket s hosszú,

nyugodt és bölcs imádkozás után elaludt, nem is rövid időre. A hidegtől dideregve ébredt föl, még a parázs vörhenyes derengésében, s feltápáskodni készült, hogy a sivatagi vadgaz ágait vesse oda lángnak. Félelmetes volt az az érzése, hogy nincs egyedül. De amit akart, mégis megtette — s ekkor történt a látomás.

A tűz fellobbant, de nem úgy, ahogyan valójában volt, tőle magától pár könyöknyi közelben, hanem egészen messze — valahol a látóhatáron. Mert — s ez most úgy tűnt föl neki — ellátott fekvőhelyéről köröskörül a messze látóhatárig. S a tűz ott égve felvilágított a titáni asszonyalakra, aki akkora volt, hogy egy közönséges ember alig ért volna a bokájáig. Mint szörnyű kőtornyok meredtek hatalmas lábai, a tűz megvilágította érdes, csiszolatlan felületüket, a gránitból vésettnek látszó óriás ágyékkötőt s fölötte felsőtestet, az árnyékba vesző csupasz kebleket — s a keskeny vállak fölött vadul ragyogott föl a széles arccsontú, alul és fölül egyformán vastag ajkú fekete arc, olyan szépnek tűnve, amilyen (ezt tudta) valójában sohasem volt. Az arc, amely olyan óriás volt, hogy talán elfért volna rajta egy város, maga Memfisz is, most gyönyörű, vakmerő, fiatal arcként meredt a csillagok közé. S a szemei — két egyenes, sárga vonal — meredten nézték őt.

Egészben véve inkább borzalmas volt, mint vonzó. Még borzalmasabb volt egyrészt a látomásszerűsége, másrészt az az érzés, hogy nem üres kép, hanem valóban valaki. A Démon volt, az Égből Letaszított, aki ezt az alakzatot öltötte föl Antoniosz emlékeiből s ezt növelte óriássá és sokáig, figyelmesen vizsgálva őt, a Memfiszből menekültet, így szólt, lassan megmozduló, széles, óriás ajkaival:

— Szánlak, hogy nem szerezted meg akkor magadnak azt az örömet!

Ebben a pillanatban úgy tűnt föl, — s Antoniosz úgy érezte, és az egészben ez a legborzalmasabb — mintha az, ami akkor történt volna, egyrészt pusztá semmiség lett volna, ami ma sem terhelné semmivel, másrészt maga a boldogság lett

volna, elszalasztása pedig maga a boldogtalanság. S a súlyos ajkak újra ezt mondták:

— Szánlak benneteket mind!

Akármilyen visszataszító is volt, de Antoniosz egész tisztán látta, ahogyan az Ellenséges Lény: Krisztust akarja utánozni, mintha pontosan utána akarná mondani: — Szánom e sereget! Szánom azokat, akik nem láznak fel és nem védekeznek! — Amikor ez eszébe jutott, görcsösen kapaszkodott bele a kísértés ellen és tudta, hogy ez így különös kegyelem.

A feketeszürke óriás kőalak pedig ott a látóhatáron: megvilágítva meredt a csillagok közé, a szép és vad arc körül azok a fények ragyogtak, amelyek közül letaszított. Az egész olyan rendkívüli volt, hogy Antoniosznak tovább kellett foglalkoznia vele. És még megrázóbb volt az, ami eszébe jutott róla, egy másik hasonlatosság, amivel a testi vágy ruháját öltött kísértés és Kísértő ugyanazt látszott mondani, amit csak a Háromszemélyű Isten mondhat Magáról: — Én vagyok a Legfőbb Jó! Én vagyok a te urad-istened, és csak nekem szolgálj!

Elgondolta ezt s az, mintha csak megharagudott volna, vagy megsemmisítette volna az ellentmondás, kialudt a szikrázó csillagok között.

Ez azonban még mindig csak az első látomás volt arról, aki megkísértette őt! A többiek sorra következtek ezután, makacsul, élesen, lerázhatatlanul. Sőt belőlük bennünket illet: majdnemhogy elmondhatatlanul és kifejezhetetlenül. Mert ahogyan ez az első látomás széthasogatta körülötte az ölvastag gránit- és obszidiánfalakat s a látóhatárra meresztette a csillagok villogó tüzei közé e Kísértőt, ugyanúgy a többiek: közelbe hozták és eltörpítették, és — hogyan lehetne ezt kifejezni? — a szem és szemhéj közé vonták a Rettenetést. S nemcsak ebben az alakban.

Azt mondtuk, hogy a szem és szemhéj közé! S ez nem henye kifejezés vagy képzelgés. Meg kell magyaráznunk. A dolog ugyanis az volt, hogy Antoniosz harcolt a látások el-

len. S mikor rájött, hogy akár az éji tűzfényben, akár a sötétben felvillannak előtte, lobogó élességgel: akkor behúnyta szemeit. De a Kísértő üldözte őt s mintegy a lezárt szemben magában, a szemgolyó és szemhéj között villogtatta föl képeit. Éppen azért, mert csak magában a szemben tette ezt, az ott megjelenő képek nem voltak nagyobbak a mindössze mogyoró-nagyságnál! A lehúnyt szemben magában jelent meg a kiskörömjnyi derengés, valamiféle halvány fény világította meg valahonnét. Legeslegelőször ugyanaz a kép, amit óriás-nagyban látott Antoniosz a Névnélküli Asszonynak a csillagok közé meredő alakjáról. De éppen az volt a rendkívüli és szörnyű, hogy az egészen parányi alak minden részletében oly látható és kidolgozott volt, akár a nagy. S feje köré lobogván a csillagok, Antoniosz megértette azt a gyalázatos akaratot is, amit a Kísértő tulajdonított magának: hogy nemcsak a Szentháromság, s abban külön az Atya, az Ige és a Szentlélek hamis mása kívánt lenni, a Törvényhozó, a Megváltó és a Vigasztaló, hanem azonkívül az a Csillagkoszorús Asszony is, akit János ír még Jelenéseinek Könyvében. A Kísértő egyszerre akart lenni nemcsak a három isteni Személy, hanem az Asszony is, akiben az Isteni Lét az emberivel hiposztrázisra lépett...

De mindezen a dolgokon még mindig keresztülesett valahogy. Ám azon, ami következett, sokkal nehezebb volt átjutnia. Mert a Kísértő a továbbiakban nem Istent vagy az Isteni Személyeket vagy Isten tündöklő Anyját igyekezett megjeleníteni, hanem neki, a megkísértettnek önmagába vetett bizalmát.

Megjelent neki — aludt-e vagy ébren volt, lehúnyta a szemét vagy kinyitotta; megjelent neki minden alakban: a Szep-Szu oázis asszonyának képében, vagy a Halott Kormányzó oly ismert vonásaival, vagy Meritaton bájába öltözötten és gúnyosan megkérdezte őt: — Nohát ki vagy te, hogy erre az életre szántad magadat? — Antoniosz látta önmagát, mint tájékozatlan, tudatlan ifjút, aki nekivág az ismeretlen sivatagnak és még ismeretlenebb magánynak.

— Vajon nem az enyémhez hasonló gőg volt-e az, ami feltámadt benned? Hát azt hitted, kibírod?

S a Sivatagi Férfiú látta önnön elhatározását valóban fellobbanni gőgnek és belecsüggedt. Valóban az lett volna?

— Nem én csallak meg, hanem te csaltad meg önmagadat! — mondta neki a jelenés, és vonásai sorra olvadtak át a Sivatagi Asszony, a Kormányzó és Meritaton arcává.

— Ebben vagy bűnös mindazóta, hogy itt vagy! — vádolta újból a Kisértő, Antoniosz pedig látta az eltelt éveket bűneinek halmazává roskadni és feketülni, mint valami hamuvá és korommá széteső tűzrakást. Ereje sokkal elszántabb és megviseltebb volt akkor, semhogy mással tudott volna védekezni, mint azzal, hogy ő nem ezt akarta, amikor a sivatagba jött, hanem jót. A Démon erre félelmetesen bosszús lett, szinte dühöngővé vált:

— Hogy már előbb is nem lettél volna bűnös? És éppen te? — vágta Antoniosz arcába. S miközben az zokogva kuporgott a földön — akarta-e vagy sem — látnia kellett, hogyan vonulnak el előtte ifjúsága gyarlóságai sötét bűnökként. Minden még csak oly kevésbé végiggondolt gondolat is, amely valaha bármi emberi gyöngeségre vonatkozott, most sötét bűnként feketéllett előtte. Látta önmagát bűnökkel elborítva, mint szennyel, sebekkel, hullafoltokkal. És egészen tehetetlen volt a szörnyeteg képpel szemben. Amikor később tanítványainak — s köztük a legnagyobbaknak, Athanaziosznak, a niceai zsinat Őriásának, a későbbi alexandriai pátriárkának, s éppen élete megírójának — elmondott kísértései szörnyetegeiről, az leginkább ez volt: az önmagát a bűnök szörnyeként való látás, az így megingatott önbizalom, és Istenben megingatott bizalom. Mert a Démon olyan vakmerő volt, hogy ezeket a vonásokat rávetítette Istenre, s azt sugallta: — Lehet-e más, mint szörnyeteg az, aki téged ilyenné teremtett? Lehet-e most az után, hogy ezt felismerted, az életed Törvényadója, Megváltója és Vigasztalója más legyen, mint én?

Ez a bonyolult, egyben páratlanul egyszerű kísértés felülmúlni látszott mindazt, amit Antoniosz eddig megért. Úgy

tűnt fel előtte, hogy minden ereje, legyen az bár értelemé, legyen bármi másé, ami eddig átélt érzelmi édesség volt Istennel szemben: kevés arra, hogy kiállja ezt a megrendülést. S önkéntelenül — azért, hogy megőrizze mind Istenbe vetett bizalmát, mind az önmagába vetett hitet — vizsgálódásaival visszahátrált a múltba, mert (amint képzelte) bármennyire elborították már mint ifjút a bűnök, de mégiscsak kellett lennie egy bizonyos időnek, amikor még egészen tiszta és büntelen, egészen tiszta és mintegy szent, ama egészen ártatlan és tiszta kisfiú, akinek Merua nevelte.

Ebbe kapaszkodott bele s akkor íme úgy tűnt föl neki, hogy ebben megnyugodott (bár később, tapasztalatai alapján, felismerte, hogy ez nem volt más, mint a lelkiekben annyira gyakorlott Sátán csele: a megnyugvásba azért ment bele egy időre és azért nem ostromolta azonnal, hogy a magabiztosság védtelenségébe ringassa). S akkor egyszerre, aránylag békés napok után egészen magától ébredt fel álmából, mint addig bármikor, a szokott téli-időszakban, a hidegtől, az óriási szarkofág-terem kihűlő jégbarlangjában; felébresztette a hideg s az óvatosság, hogy az előre felhalmozott tüzelőből ismét egy csomót dobjon a tűzre és meleget gerjessen, hogy egy darabig, kissé ugyan még dideregve, ám később mégis felmelegedve, el tudjon aludni. A láng békésen fel is lobbant, átvilágította meleg aranyzöld fényével a termet. Oly békés és nyugodt volt minden, mintha sohasem játszódtak volna le itt az elmúlt hónapok szörnyűségei. A falakon halhatatlan szépségükben csillogtak a honi élet képei, de most ezek sem nyugtalanították, inkább bátorító és baráti volt a tarkaságuk, s a színeikből a sok vörös és arany és a zöld: még csak otthonosabbakká tették számára a lakóhelyét. Ezek a csontkemény nyé szikkadt és száradt sivatagi rőzsefűvek — villámgyorsan lövellik szét melegüket s azután sokáig izzanak még hamujok alól is és meleget tartanak maguk körül jódarabig. Most is így történt. A didergő hamarosan fölmelegedett, s újra átjárni készült őt az álom langyossága, amelybe vissza kívánt merülni, hisz volt neki mit kipihennie az elmúlt időkből,

amelyek testileg is megviselték és gyöngévé tették. Hátra készült dőlni, hogy beburkolódzék magafonta takaróiba, amikor a még fehéren csapkodó láng éles világításában megpillantott a tűz túlsó oldalán álldogálni egy kisfiút. Szótalan, bájos gyermek volt, szelédnek és okosnak látszó arcvonásokkal, semmi ijesztő nem volt benne — holott eddigi látomásainak alakjaiban mindig volt valami démonian ijesztő. Úgy-hogy Antoniosz első érzése inkább a meglepődés és kíváncsiság volt, hogy ki és mi lehet ez a kép — mert hogy csak kép és nem valóság, azt azonnal tudta. Ám azért szorongás is volt benne, mert arra is azonnal rájött, hogy minden kezdődik újra előlről. S már bele is hasított a bizonyosság, mert a tűz túlsó oldalán csöndesen és nyugodtan álldogáló, egészen életteltjes, néha-néha meg-meg is mozduló kisfiúban önmagát ismerte föl. Az ezután következő pillanatban pedig sötétes csillogást látott mögötte. Káprázó szemekkel nézte egy darabig s akkor látta, hogy az — ugyanolyan életteltjességgel és valósággal, akárcsak a kisfiú — nem más, mint a szep-szui oázis Asszonya. Ugyanúgy állt, mint akkor, ott a karavánszerály tüze mellett, nem volt rajta más, mint ágyékkötője, s bokájától arcáig felvilágított rá a tűzfény, amelyben kinyújtotta karját és szólni készült. Sokszor szólt már Antonioszhoz, de mindig az volt a különös, hogy a hangja sohasem kívülről hangzott, hanem Antoniosz belül, önmagában fogta föl — gyakran nem szavakként, hanem pusztán értelmükben — a mondanivalóit. Most azonban oly irtózat és félelem fogta el, megkísérelte még hevesebben ellökni, mint máskor. Azonnal megragadta azt a faágakból összezsírozott keresztet, amit maga csinált régen, még amikor idejött és ami most oda volt készítve fekvőhelye mellé. A kereszt ágain át határozatlanabbá vált a sötét csillogás, amint azt a Démon felé tartotta, de a kisfiú alakját még élesebbé emelte ki a láng, amint az előbbre jött még egy lépéssel. A szelidség és okosság helyett azonban most már mintha valami bárgyú tompaság és aljas ravaszság kezdett volna tükröződni vonásain. Antoniosz behúnyta szemeit, hogy elutasítsa a képet és visszalökje a Sátán varázslatait, mert

tudta, mi következik: az, hogy a Démon el akarja venni tőle az utolsó szikráját is annak a bizalomnak, amelyet Istenbe és önmagába vetett, hogy bármily gyarló lehetett volna is, vagy volt is talán, de egyszer valamikor mégiscsak volt tiszta és ártatlan, legalábbis kisleány korában ez volt, akkori benső arca bár emberi tökéletlenséggel, de mégiscsak tükrözte az isteni jószág vonásait. A Démon most ezt akarta tőle elvenni, tudta, hogy ha elveszi, akkor számára nincs tovább.

A többi úgy jött, mint a vihar. Az eddigi kísértések, szorongatások és megfélemlítések között igyekezett mindig megőrizni lelkének egyensúlyát, bátorságát és nyugalma. Most azonban úgy tűnt föl előtte, hogy nincs más hátra, nekirohanni az obszidián szarkofágnak — az ott volt tőle vagy húsz könyöknyire s ugyanolyan feketén csillogott a tűzfényben, ahogyan azelőtt a szep-szui oázis Asszonyának bőre, csak-hogy élesen, valami kristály üvegkeménységével — nos, most nincs más hátra, mint felugrani, nekirohanni fejjel és szétzúzni koponyáját annak valamelyik élén! De azután visszarántotta önmagát ettől a gondolatától, pedig már fel is emelte valami a kezdetében öntudatlan belső erő, amit azonban tudatosan felismerve: villámgyorsan földre vetette magát. Felindulásában mégsem tudott ellenállni annak, hogy a földet ne verje fejével, a sokezeréves szürke porfirkockákat, amelyek szintén olyan kemények, mint az üveg. És így szólt, lehet hogy nem is magában, hanem hangosan kiáltva: — Uram, szüntesd meg ezt nekem! Távolítsd ezt el tőlem! Mert valami bizalmam, amit nem elsősorban magamba, hanem elsősorban Beléd vetek, mégiscsak kell, hogy maradjon! Utolsó erőmet üresítené ki, ha látnám, hogy a Sátán eléri ennek a kis gyermeknek vonásain azt, amit akar.

Valószínű is volt, hogy valóban kiáltott, mert a szarkofágterem mennyezete, padlója, oldalfalai és a benyúló festett fülkék emberi hangokat vertek vissza, s ez csak az ő hangja lehetett, — a látomásaiban megjelenő képeknek idáig még sohasem volt hangjuk. És akkor egyszerre néma csönd lett. Olyan páratlan csönd kívül és belül, amit idáig nem érzett soha egész

eddig életében. Csak most értette meg az Evangéliumnak ama helyét, amely arról szól, hogy amikor Krisztus lecsillapította a vihart a Genezáreti Tengeren: „... akkor egyszerre nagy csöndesség lőn...” — Megértette az Evangéliumnak ebből a helyéből azt, amire ez vonatkozik: hogy ugyanolyan a kísértés, mint a víz és szelek vihara, ugyanolyan éjfélete, rémületes, örvénylő, életveszélyes és kiáltó! De most, hogy ez egyszerre végetért, és az ő lelkében is ugyanúgy, mint a Genezáreti Tavon — „nagy csöndesség lőn”: megérezte, hogy valami rendkívüli fog következni. Ez nem jött azonnal, hanem egy darabig még lebegtette és ringatta őt ez a csodálatos csend, úgyhogy körül is mert nézni és látta, hogy a már parázssá omlott tűz fényében a terem üres, nem tanyázik benne semmiféle rémkép. S ekkor gyorsan behúnyta a szemét, hogy tisztábban hallja a hangot, amely édesen és gyöngéden suttozni kezdett benne és amelyről tudta, hogy ez magának Krisztusnak hangja:

— ... Látod?... — mondta neki a nevető és dédelgető suttozás, — látod, milyen szörnyű lett volna, neked csak magadat és képzeletben látnod bűnökkel elborítottnak? Milyen rettenetes lett volna ez neked és amint láttad, elviselhetetlen? Idézd föl, milyen lehetett az Nekem, akkor, ott az Olajfák Hegyén, amikor láttam magam előtt a világ kezdetétől annak végzetéig minden ember valóban volt és valóban megtörténendő bűnét... rajtam nyüzsgő tömkelegét az én Szentségemet sértő förtelemnek? S idézd csak föl, mit jelenthetett ezt Magamra vennem, és értetek, emberek helyett, ott a Kereszten, elhagyatva feküdnöm az Atya irántatok való jogos haragjának tengerében, úgyhogy ama keserű szavakat kellett akkor kiáltanom...

Antoniosz emlékezett. Mint a villám, járta át az „Éli, Éli, lamma szabbaktani!” keserűségének megértése. De a suttozás, most már halkabban, tovább folytatódott benne; valahogy így — Nem én hagytalak el... te hagytakoztál a saját erődre a kísértésekben... bár azokat én engedtem Ellenségemnek... De hogyha ezután mindig velem akarsz maradni,

Én is veled maradok . . . most azonban elég volt ebből a magányból, és menj egy időre társak közé . . . — s ekkor elhalt . a Hang, de tovább is nagy csend maradt helyette.

VIII.

Ime, így ment Antoniosz társak közé. Amik azonban közöttük történtek vele, már más történetek!

A HIPPOI ÖREG

I.

ÉGŐEN ÉS GYÖNGÉDEN SZOMJAS turbékolás hangzott fel s a kék pávagalambpár röptének csattogása. Megjöttek a sivatag felől és inni akartak, de a kertudvar medencéjében ma este sem volt víz, s a város fölött szürke füstrétegként állott a hőség, pedig a nap már lement, noha a látóhatáron alulról is még felvilágított az ég lapos kupolájára, mert az egészen méz-színű volt és már koromfekete csíkokkal rajzolódtak bele az udvar mozdulatlan pálmaféi. Nyugat felől még rózsaszínű sáv égett az alacsony kis bazilikaépület hosszú tetőgerince fölött. A galambok ebben a sávban ültek s a mada-

rak esti álmoságától forrón és gyöngén könnyörögtek vízért. De az udvar három oldalán terjengő lapos sötét épületek egyikeben sem moccanak akár egyetlen mozdulat. Mintha a csupasz, sötétvörös bazilikafal s a cseréptető tornácok közé zárt négyszögben is lett volna valami az álomratérni készülő madarak esti gyengeségéből. Végül az egyik széles, nyílt tornác alatt — forró, csupasz cseréptetőzet néhány vékony téglaszlopon — széthúzta valaki az ajtó két gyűrűjét. Fény vetődött ki s egy türelmes, fáradt, szemrehányó hang:

— Zarxas, a galambok! — s a nevéen szólított sárgásfekete bőrű fiatal numida pap fölriadt fekvő-karosszékéből, ahol túl mélyen gondolkodott el és hirtelen fölállt. Könyvtekercs hullott zörögve lábaihoz. Fehér gypajúkötélövel összehúzott ruhájú aggastyán állt az ajtóban; vastag, puha, halványan sárga gypajúköntösbe szőve skarlátvörös, négyzetalakú kereszttek sorakoztak mindkét vállától derekáig. A püspök volt. Mögötte a nagy írótermek gyertyáktól megvilágított meszelt fala látszott. A püspök kezében még ott volt az íróvessző és a viasz-tábla. A fiatal numida gyorsan, megalázottan letérdelt:

— Szentséged... az esti diktálásra vártam... nem tudtam, hogy a Szent és Tiszteletreméltó Atya már itt...

— Gyorsan vizet a galamboknak — mondta a gyönges, s most már türelmetlen hang. Csak a fehér falra rajzolódó körvonalai látszottak, arca és vonásai nem. — Örüljünk, hogy ma is vissza tudtak jönni szegények... itt nálam van víz is, tál is... önts... adj nekik!

A püspök diktálószéke melletti alacsony asztalkán valóban volt egy mázolatlan sárgászöld agyagkancsó s egy fehérzománcos, mély vízivó tál s még volt is benne víz — drága kincs a künti kútjaitól elvágott ostromlott városban. S Zarxas ezt vitte ki és a galambok megérezve a víz illatát, a karjaira ültek le s úgy ittak. — Tedd le nekik! — parancsolta a püspök. A numida pap letette a tálat az üres vízmedence szélére és gyorsan visszatért. Az már a szoba világosságában fogadta őt, kezében a lehullott könyvtekercs, melyet közben felvett

s már bele is pillantott és azonnal megismerte, melyik művének egyik apróbetűs példányát tartja kezében:

— Lám, hát ezt olvastad? Minek?

Ezek a numidák — akárcsak Chám sötétbőrű és sötétvérű fiai mind — nem pirulnak el ilyenkor, hanem elbarnulnak. Zarxas is. Habozva előrenyúlt, szinte azért, hogy elvegye a püspöktől a tekercset. Mindenekelőtt attól akarta tisztázni magát, hogy a püspök könyveiből vette volna magához.

— Az enyém — lehelte. — Abdalonin, az írnok egyik példányát vettem meg, mielőtt még elmenekült volna...

KÜNN MÁR egészen sötét volt. A sivatagból szél fújt a városon át a tenger felé; végigáradt a város kertjein; és ez volt az egyetlen gyöngye nesz a már ostrom előtt is kiüresedett, félig-meddig szinte már meghalt város fölött. Már februárban, mikor a vandálok vonulásának híre jött, elmenekült a városból mindenki, aki csak tehetett. Aurelius Augustinus maga küldte el majdnem minden papját; beosztotta őket a menekülők csoportjaihoz. A városban alig maradt néhány száz hívő. Csak ez a fiatal numida, aki itt lakott udvarában, meg két idősebb a bazilika tulsó oldalán lévő hajdani kolostorházban. Böven elegendőek voltak.

Kiderült, hogy a menekülés nem volt hiábavaló. Az ostromzár nagyon elhúzódott, s a város nem bírta volna élelemmel. Pedig nem is volt igazi ostrom. A barbárok itt is nagyon kevesen voltak, éppen csak egy eléggé szakadozott őrláncra való telt ki belőlük. Apró csoportjaik a városon kívüli oázisokat tartották megszállva. S ezek között éjszakánként még mindig át lehetett szökni a Hegyek felé. A kikötőn már nem, mert a vandálokat Itáliába átszállító barbár flotta négy leg-hatalmasabb hajója őrizte a látóhatár életét. Az volt a szerencse, hogy nem tudtak közelebb jönni, mert ez a kikötő már annyira elhomokosodott sok mérföldön át, hogy csak az egészen könnyű, alacsonyjárású kis hajók tudtak volna a molóig be-

futni. A négy alacsony vízi bástya egymástól jó távol horgonyzott a kikötő legszélső homokpadjainak szélén, szintén csak annyi emberrel, amennyi elég volt az őrizetükre és arra, hogy a várost a tenger felől is őrizték. De tulajdonképpen ennek sem volt értelme. Az egész idő alatt egyetlen hajó sem kísérelte meg, hogy átjusson köztük. Nem hasította a vizet vitorlás vagy evező gálya sem a görög tenger, sem az Adria, sem Szicilia felől; a világ mintha elsüllyedt volna a Nagy Vizen túl. A már azelőtt is gyenge, haldokló kis kikötőváros magára maradt tenger és szárazföld felől egyaránt. Az volt a szerencséje, hogy az ideszorult katonaság — az itáliai légiók egyik gót csapata — nagyobb számú volt, mint az ostromlók. Ezek a már maguk között is tört római nyelven beszélő gót katonák csodálatraméltó hűséggel védték az ájult afrikai várost, amelyből a latinok Dél-Itáliába, a görögök Sziciliába menekültek, s kitűnt, hogy csak az afrikaiak maradtak itt: a numidák, libiaiak, punok, berberek, négerek. S piszkosfehérré őszült gyér hajának, rendetlen foltokban nőtt szakállának tekercei közt velük maradt püspökük, Ágoston is.

OTT ÁLLT a halványan megvilágított írnoki teremben s hajának és arcának fehér tincsei kiemelték bőrének barnaságát s egyre élesebbé váló vonásait. Ha a fiatal numida, aki aggódva állt vele szemben, átélte volna az előző nemzedékek életidejét, akkor most megtudott volna valami rendkívülit. Azt, hogy az ember nemcsak csecsemő- és gyermekkorában ingadozik abban, hogy hol apjához hasonlít jobban, hol anyjához, hanem ez az ingadozás — most már évtizedes időközököt váltva — öregkorában is megjelenik. Így Ágoston, aki nagyjából ifjúsága ideje óta leginkább édesanyjához hasonlított, most öregkorára egészen atyai nagyatyjának vonásait öltötte föl, azét a thagastei öreg punét, akit maga sem ismert. De ha akadt volna valaki, aki még hetven év előtt ismerte azt a vén, és kemény thagastei majorosgazdát, most megdöbbenve

ismert volna rá Ágostonban annak vörös, súlyos vonásaira, sőt még a haj és szakáll csoportjainak állására is.

Hogy anyjától mit örökölt Ágoston, azt maga is tudta. Külső gyöngédségét és benső finomságát, s az elméjén átható láng tündöklő fuvallatát. Anyjától örökölte azt a páratlan vonzó belső bájt, amellyel korai ifjúsága óta embereket maga köré lenyűgözni tudott. De atyjától azt a rettenetes benső keménységet, amellyel mindezeket felhasználta, igen, érdességét, amellyel soha senkinek sem vetette alá önmagát; erőszakát, amellyel dolgozott; mindezt tőle vette, ettől a tiszta kánaánita vérű paraszttól, akinek arccsontjai kiálltak, akár két összeszorított ököl, s aki egész életében hajnaltól éjszakáig törte és hajszolta magát és övéit; aki tudta mi a munka és szerette is: kivette a kapát a rabszolga kezéből és megmutatta, hogyan kell nem vágni vele olyan mélyre, hogy elmetesződjének a babtó gyökerei, s hogyan kell mélyre vágni, ha gabonavetés alá törik a földet. Ágoston tőle örökölte becsvágyát is, amely ifjúkorában fűtötte. S még valamit. Ez a nagyatyja kétszer maradt özvegyen és háromszor nősült, de törvényes fiai közül csak egyetlenegy — Ágoston apja — maradt életben. A makacs, öreg kánaánita ágyasaitól való egész sor gyermekkel válaszolt erre, mint valami kihívásra; ágyékának erejét szegezte a halál ellen. Semmi kétség: unokája tőle örökölte érzékeinek izzását, mely ifjúsága idejében forró burkai között tartotta életét.

Abban, hogy Ágoston ifjúsága milyen volt, nem volt semmi titok. Ő maga volt az, aki ezt megírta, de azért most mégis megalázva és megilletődötten tartotta kezében a vallo-másainak ezt a könyvét, amely önnön ifjúkoráról szólt. Milyen különös! Az ember megöregszik, de mint a vérebek, oly szívósan követik hajdani hányattatásai! Lám, ez az ifjú, hallgatag és engedelmes numida, ki árnyékszerű némaságával és egyszerű, férfias alázatával járt-kelt körülötte, éppen erre kíváncsi még ma is! Rászegezte rövidlátó szemeit s megkérdezte:

— Nos, miért?

Az ismét barna lett.

— A Tiszteletreméltó Atya — dadogta — ne gondolja, hogy Zarxas illetlenül és megvetésből olvasta éppen ezt a könyvét. Zarxas ezt csak azért tette, mert bámulatosan nagy-nak találta a Tiszteletreméltó Atyát, amikor hátat tudott fordítani annak, amivel leginkább vádolja magát ifjúkorának éveiből. El tudott fordulni attól az asszonytól, akit szeretett, s ez nagy és rendkívüli kegyelem volt. Olyan, amilyent Urunk Istenünk ebben a mértékben csak szentjeinek és kiválasztott-jainak szokott adni. De még az is bámulatraméltó volna, ha ezt Tiszteletreméltó Atya pusztán emberi erővel tette volna!

Elmondta ügyetlen szavaival s az öreg ember zavartan hallgatta. Amíg sokan voltak körülötte és ez a fiatal numida s maga vadász őseinek a sivatagi állatoktól eltanult nesztelenségével mozgott körülötte s többiek közé mosódva: nem törődött vele sokat. De most kínosnak tűnt fel neki az a megilletődött tisztelet, amellyel Zarxas vigyázott arra, hogy egyes megszólítását elkerülje és harmadik személyben beszélt vele, mint ahogyan az a birodalmi főméltóságokkal szemben elő volt írva és ugyancsak saját magáról is harmadik személyben beszélt, mint a gyerekek. De abban, amit mondott, még kényelmetlenebb volt hallani Ágostonnak saját személye föl-emelését. Az öregemberek általában őszintén és mélyen alá-zatosak; aki nem az, bármily idős legyen is, nem érte el a belső férfikor teljességét. S a hippói aggastyánt most az bántotta, hogy ez az egyszerű, feketebőrű barbár pap nem szégyenében szemléli őt, hanem fölmagasztalja. Erre leült egy darabig és hallgatott. Nehezen szólalt meg.

— Kérlek, bocsáss meg nekem, hogy csak most figyelek rá, hogyan beszélsz velem. Már régen észre kellett volna vennem. Ha megszólítasz, mondd nekem csak azt, hogy *te* s fűzd hozzá: Atyám, vagy ha nagyon érzed fiatal voltodat, legfeljebb ezt: Uram! Ami pedig a másik dolgot illeti... nos... nagyon... nehezedre esnék, ha elmondanám neked... ér-

ted?... neked mondanám el azt az ifjúkori történetet... úgy, ahogy a maga teljességében történt s úgy ahogyan rajtam kívüli nem is ismeri más... elmondanám neked azt is, amit könyvemben nem írhattam meg, mert nem kívántam megírni? Meghallgatnád? Felelj!

Így szólt. A numida pap arca pedig most egészen fekete volt — olyan, akár a megkeményedett, csillogó láva. S ott állt előtte ura, kicsiny természetével is az erőlködés óriása — hajlott vállain az előregörnyedő fő, arcát a szellem és az átdolgozott éjszakák barázdái metszik, s szemöldjeinek és hajának szőrbokrai között a homlok vörös üllője, amelynek gödreire a gondolkodás porölyei csattantak. Fölemelte kezét, amelyek annyit írtak — könyvtárat írtak tele, hogy szavakkal markolják meg a Földöntúlt — s Zarxas vállára tette: — Előbb azonban elmondjuk az éjszakai zsolozsmát, hogy beszélhessek!

II.

INNÉT a lapos háztetőről — a püspöki udvarháznak ez az épülete emeletes, éppen azért ez a tető emelkedik legmagasabbra az egész városban — az ég csillagos fekete félgömbje alatt: ki lehet látni a sivatag tág körívére s a tengeröblön túl a víz egyenes fekete vonalára. Az oázisok körül a szanaszét szórt őrtüzek lobognak és fényük mintegy földreszállva folytatja a csillagok lángjának lüktetését. De tüzet raknak minden este a barbárok a látóhatár szélén állongó és a homokpadokra dőlt gerenda-hajók fedélzetén is. Látni lehet, amint a tiszta levegőben magasba ver a láng és fényük vörhenyesen lefelé tükröződik a vizen. A bástyák és a kikötők felől fülhangznak az első őrváltás kiáltásai. Ugyanaz a zsolozma vége.

— Dicsőség az Atyának és Fiúnak és Szentléleknek! — mondja az aggastyán, a fiatal numida pedig ünnepélyesen hozzáteszi: — Miképpen kezdetben vala most és mindörökkön örökké, Amen! — A hajók felől tűzpontok egyre keske-

nyedő sora reng a hullámokon. Az éjszaka ilyenkor még meleg, a szárazföld felől még szinte forrón árad a levegő. A város kertjeiben sóhajtoznak és zörögnek a pálmák nagy száraz levélbokrai, az eukaliptuszok és a fenyőtölgyek.

— Bizonyára hallottál már őróla... — mondta Ágoston — bizonyára beszéltek...

— Bocsásson meg nekünk a Tiszteletreméltó Atya, hogy a hátamögött erről mi... — rebegte a fiatal numida. Az öregember azonban félbeszakította:

— Igen, tehát tudod. Jól mondták azok, akik ezt mondták: Rabszolgalány volt! Azt ígértem neked, hogy elmondom azt a történetet, amit nem írtam meg. Bűneim megváltásának könyvében nem írtam meg, mert a magam bűneit és tévedéseit akartam önmagam és a világ elé tárni, nem pedig másokét. Azt sem akartam, hogy neve az utókorra jusson; tartozom neki annyi kímélettel, hogy nem kívánom kiszolgáltatni a jövőendő éhes kíváncsiságnak. És a nevét neked sem mondom meg. Örülök, hogy akik még ismerték, meghaltak, és akik ma élnek körülöttem, már nem tudják, hogy hívták. De történetemnek van egy olyan tanulsága, amit nem írtam bele könyvembe. Ám azon keresztül, amit most el fogok mondani, mégis csak érdemes az emberekre hagynom. Emberi alázatból elmondom azt, ami ifjúságom eseményeinek meg nem írt részében emberi történet és emberi tanulság. Nos, amint megírtam, Karthagóban ismerkedtem meg vele...

Az öregember arrafelé intett a tengeren át, amerre a barbárok hajótüzeinek visszfénye folyt vérző cseppekben a vizen. Karthagóról már hetek óta nem hallottak; a ki- és beszökőkötől, akik egész könnyen merészkedtek át a barbárok laza ostromvonalán, csak annyit tudtak, hogy a várost, amelybe az egész pun Észak-Afrika lakossága menekült: Genserich király ostromolja ide átkelt egész népével együtt. És a város valami lehetetlen és reménytelen fölmentésre várva teljes erővel védekezik.

— Ifjúságunk bűneinek városa meg fog bűnhődni mindazért, amit benne vétkeztünk — mondta komoran az aggas-

tyán. — Azt hallottam, hogy a kikötői városrész a világítótorony alatt már a kezükre jutott. Nos, ő éppen ott volt szolgáló és éppen a világítótorony felé vezető egyik utcában...

AKKOR MÁR második éve laktam Karthagóban, de a város akkora, hogy csatangolásainknak mindig kínált újat és újat. Legfőbb szórakozásunk éppen az volt, hogy majdnem minden este csoportosan vágunk neki utcai szövedékének. Nappal tanultam, s mert keresnem is kellett, tanulótársaim közül is sokakat tanítottam. De estére már unalmasak lettek a grammatika, a stílus, a retorika szabályai s a képzelt ügyekben elmondott beszédek. A szemeim égtek a fiúk viasztábláinak betűitől, és nem tudtam magam odaláncolni többé az írólaphoz, amely előtt egész délután kuporogtam, tanítványaimnak diktálva s nekik a mondatok és beszédek fölépítését tanítva. A forró kis zúg olyan lett mint a börtön, s a deszkalapon előttem feküdt az aznapi kereset; egy-két apró ezüstpénz. Az írópadon és az ablakon túl pedig aláhullámozva a lapos alsóvárosig és a tengerig az esti Karthágó füstölgött. Hegyoldalának félkörét belepve utcáival, oly ismerősen, mint tenyerem meghitt árcai és dudorai, előttem hullámozott le az árbócokkal beültetett kikötőig, s a hajók mozdulatlan zúrzavarán túl addig, ahol a tenger vonala már összevegyült az esti sárga fellegfodrok lépcsősoraival. Már csak vacsorázni is le kellett mennem valahova. De nem is mehettem soha egyedül, mert ilyenkor mindig felhangzott a dörömbölés odalent az utcán a háziasszonyom ajtaján s a nevetés: — Lámia, eressz be! — kiabálták tréfás gonoszsággal barátaim a vénasszonynak, aki igaz ugyan, hogy babonás pogány teremtés, de azért sem Lamiának nem hívták, sem egyébként nem szolgált rá, hogy Kyréné gonosz boszorkányának nevével illessék. De mivel egész életében diákokat tartott, ismerte őket és elnézte tréfaikat. Megigérte, hogy korsóvá varázsolja őket, aztán majd a járókelők rémületére korsóalakban fognak lábukon éjszaka bolyongani. Persze ilyesmit nem tett, mi pedig leghitványabb

köpenyeinket egyúttal diákvoltunk eltakarásának is véelve, éhes fiatal falkaként kóboroltuk be a várost. Nem! Inni nem ittunk, én legalábbis nem, de ilyenkor állandóan mámorosak voltunk ifjúságunktól és jókedvünktől. S az volt köztünk a legnagyobb, aki minél ismeretlenebb helyre tudta vezetni a többi. — Van egy étkező, ahová matrózok járnak, a világítótorony közelében, — mondta egyszer Quadratus, a madaurai barátunk. — Nagyon olcsó; remekül, sok olajjal sütik benne a palacsintát és sok sűrű mézet adnak hozzá, a vendéglőst pedig Iddibabnak hívják!

Erre Lámianak megígértük, hogy hozunk neki Iddibab palacsintáiból, leviharzottunk a garádicson és nekivágtunk. Emlékszem: éppen akkor ezen az estén én nem is akartam elmenni. Vonakodtam. Azt mondtam, nagyon messze van, menjünk valahova közelebb, nagyon éhes vagyok. De Quadratus fűttyentett és megígérte, hogy a vacsora ott olyan bőséges és olcsó, hogy megéri a távolságot, de azonkívül számomra külön lesz ott valami meglepetés. Keresztültolongtunk hát nagy zajjal a keskeny utcákon és a szembejövőkről való hangos megjegyzéseinket a retorika szabályai szerint rögtönözve.

Még ma is bánt, hogy lególmfejűbb tanítványomnak egy sántikáló öregasszonyon magyaráztam meg a legegyszerűbb verslábát, mert még azt is képtelen volt megérteni. Az öregasszony mindig a sánta ballábával lépett előre egy rövid biccentőt és utána ép jobbájával egy hosszút és akkor azt mondtam a fiúnak: — Nézd Aquila, ez éppen egy rövid és egy hosszú szótag, értsd meg, hogy ez a jambus! — Nagy nevetés támadt, a fiúk egyszerre örültek Aquilának, az öregasszonynak, a jambusnak, nekem, az estének, saját vidámságuknak; a nevetéstől dülöngve értünk az összefutó sikátorok alkotta kicsi térre. Itt egy kocsmá volt, meg egy ósdi, apró temploma Rabetnának, aki még a régi Káthágónak volt afféle jós istennője. Itt a fiúk a golyózó gyerekeket félresöpörve összefogóztak és körültáncolták az öregasszonyt. — Jambus! Jambus! Jambus! — énekelték hozzá ütemben éles és magas hangon; a kutyák a lábuk közé húzták farkukat és elmenekültek; a

gyerekek sivalkodtak; az öregasszony átkozott bennünket és a botját emelgette, és — noha nem bántottuk — segítségért kiabált. Mire valóban segítségére rohantak mind a kocsmából az ivók, mind a templomból a papnók s a jósolatók s akkor kiderült, hogy az öregasszony a templom főpapnője, ugyanakkor az italmérés törzsvendége és az is kiderült, hogy őt valóban Lámianak hívták!

A név véletlen találkozása folytán könyeink csurogtak nevettünkben, miközben eliszkoltunk a papnók és a kocsa ivói előtt. Ez volt az ifjúság kíméletlenül nevető vidámsága. Kíméletlensége fölött sokat bánkódtam később, amikor Uram szemébe néztem és annak tükre elé tettem életem. Csak öreg fejjel és bizonyára nagyon röviddel a halálom előtt látom, hogy a fiatalság vidámsága nem mindenben bűnös, sőt nevéte az emberi dolgok fölött éppen azt jelenti, hogy az ifjúkor jól látja kicsinyes és esendő voltát azoknak a dolgoknak, amelyeket később, felnőtt korában, már mindenki halálosan komolyan vesz! S a büntelen vidámság mégiscsak egyik legfőbb szépsége az ifjúságnak.

Ennek borától pezsgő fejjel értük el a kikötői utcákat, ahol persze még maga Quadratus is eltévedt. Nem győztük gúnyolni, egyesek fáradtságot játszva a földre ültek előtte, hátukkal a házfalnak, és elébe kinyújtott jobblábbal gáncsot vetettek neki, mások vezetőül ajánlkoztak, a többiek pedig azt ígérték, hogy megrakják. Végre is gyerekek voltunk. Az után hogy a kifejezés és gondolkodás szabályaival gyötörtük magunkat egész nap, most játszottunk, vagyishogy a többiek játszottak nekem, mert én magam nem voltam játékos, de örültem a többiekének. Komolyan lépdeltem köztük s ők ezt el is fogadták, mert nem csak szerettek, de tiszteltek is. Végre mégis rábukkantunk a világítótorony sziklakövekből rakott falai alá alacsony, széles boltívekkel nyíló nagy füstös étteremre. Népes volta előre is ígérte olcsóságát és jóságát. Nekünk már csak a legrosszabb helyen, legbelül s a tűzhely közelében jutott hely.

A két szabad asztalt megrohantuk és összetöltük s már

meg is jelent a kövér Iddibal, és mi megrendeltük nála az ételt. Én akkor már fáradt voltam és szótalan. — Nem is érdeklődöl a meglepetés után? — mondta Quadratus. Csak a szememmel kérdeztem mi az, s ő a kezével intett és így szólott feltűnően elfogódva mindössze két szóval: Ő az!

ODAPILLANTOTTAM. Közben már rég leszállt a kinn és benn egyaránt zajongó éjszaka s a termet nem annyira a rossz mécsesek világították meg, hanem inkább a tűzhely forróan sötét vörös lobogása. Ekkor pillantottam meg, amint az arravaló forró köveken palacsintát sütött s csupasz ujjakkal és alsókarral kapkodott néha magán át az eleven lángon is, amely alulról világította meg gyermekien egyszerű, tiszta arcát. A füleibe forrasztott vaskarikák is megmondták, rabszolgány. Akkor pillantása az enyémhez ért, elfordítottam szememet, mert durvaságnak tetszett úgy nézni őt, ahogy a többiek — nyers kíváncsisággal, amivel fiatal főiskolások bámulják meg az étterem csinos rabszolgányát. De Iddibal azonnal látta, hogy Quadratus, a tegnap este még új vendég, kinek a kedvéért rontott rá a külvárosi éttermére a mai diákcsoporttal. — Te szolgálod ki őket! — hagyta meg és ő is tette elének a fakorongokon a mézes, olajos tésztát. Elém is. A tűzfényben jól láttam és szántam gyermek kezeit, amelyeket vöröské, durvákká és csúnyákká sütött a láng. Könyökéig volt tele a hegekkel. Fölnéztem rá s nyakába fűzött tarka fagyolyóra, egyetlen „ékszerre” a füst és olaj bűzt lehellő ruhái fölött. A festett golyók közt kicsiny kereszt csüngött alá. Mikor róla kezdek beszélni, előre megmondom, hogy nem kíváncsi sem előttem, sem magamban visszaemlékezni bármi olyanra, ami ellenkeznék aggkorommal s a méltósággal, amelyre én, a méltatlan emelkedtem. Megkérdeztem, öntudatlanul máris aggódva, milyenek lesznek hangja és a szavai, nyerse-e és csiszolatlan élűek, vagy olyanok, mint arca:

— Keresztény vagy?

— Amikor még el nem adtak, katekumen voltam! — fe-

lelte a legtisztább pun nyelven, éppen nem azon a kikötői zagyvalékon, amelyet várni lehetett volna tőle. Ugyanolyan szép kiejtéssel beszélt, akár apám, s én rögtön megkérdeztem, hogy hová való?

Sietve rakta elibénk a falapok kerek korongjait, elszaladt s a falmenti polcokról elhozta az előre elkészített, szélesszájú barna csuprokba rakott sűrű, sötét, majdnem fekete mézet. Addig is és később is egész életemben, leginkább olajbogyón éltem, gyümölcsön, tejen és salátafüveken, és sem a húst nem kívántam, sem az édességgé sülttésztaakat, a mézet azonban szerettem s éppen ezt; a megkeményedett, szinte már szurokszínűt; vadméhek forró zümmögése hordta össze honom kemény tüskevirágairól; vadméz volt, édességében szinte már keserű: Afrika és az ifjúság méze. Amikor én elém tette le a csuprot, felelt csak:

— Messziről. Az Ólomhegyeken túlról.

Sivatagi berber-törzsek leánya volt. Mikor megkérdeztem, hogy melyiké, megintcsak nem rögtön felelt, hanem csak amikor elvinni jött: az üressé vált s mézzel és olajjal elmaszatolt korongokat. Megnevezte törzsét, egyikét a legjobbakkak, amelyeket valaha karthagóiak kormányoztak. Te alig ismerheted már a nevüket is, mert ezekben a mai modern időkben már nemcsak emberek halnak meg, hanem népek is. Ez a dolog, amiről beszélek, éppen hat évtizeddel ezelőtt történt; sivatagi legelőik homokjában aranyport találtak s akkor egyesek bányagödröket kezdtek ásni, mások égetőkemencéket építeni, ismét mások karavánokat kezdtek vezetni, hogy az égetéshez faszenet hozzanak. Egyesek eladták földjeiket és Karthágóba vándoroltak kereskedni, s szülők és rokonok rabszolgáknak adtak el még leánygyermeküket is, hogy pénzt kapjanak és bányában dolgozó férfirabszolgákat tudjanak venni. Őt is, miután árva maradt, így adta el nagybátyja. Az a nép nincs többé. A tipasai zsinatra menve talán tíz évvel ezelőtt utaztam át rajta; bányaüregek homokkőfalai és árcai, rommáomlott kohók, szétmárt kiszáradt oázisok és tövig leomlott városkaik fölött hordja a vörös port a szél; a földeken, amelyek

valaha termékenyek voltak, most vad kaktuszok nőnek és az agyagfalak alól vipera csap elő, villámgyors olajsugár, amely eltűnik a következő pillanatban. A halott föld fölött ma még ott lebeg egy darabig a halott nép neve, de lesz idő, amikor nem emlékeznek rá többé. — Életemben a szemem előtt hal-tak meg így; félelmes, hogy egy népet a világon így evett meg földjének aranypora!

Hogy mi módon került Karthagóba, azt néhány nap múlva tudtam csak meg. Mindig csak néhány szót sikerült vele váltanom; még akkor is, ha egyedül mentem. Végül elmentem atyai barátomhoz, Possidiushoz, aki anyiszor segített rajtam jövőmben bízva s nem egyszer kölcsönzött pénzt nem csak anyámnak, hanem nekem is. Amikor megtudta, miről van szó, maga is utána nézett a dolognak, azután leszidott és nem engedte, hogy egyetlen lépést is magam tegyek. — Ki tudta hogyan zsarolna meg téged ez az Iddibal! — S egy piszkos külsejéhez méltóan mocskosbeszédű görög ügyvédet hajtott föl, aki a kikötői negyed kalmárainak és iparosainak pereit vitte, adósságait behajtotta és kölcsöneit közvetítette: ezt bízta meg, hogy Iddibaltól vegye meg őt. Később azután kiderült, hogy a pénz nagyobb részét az ügyvéd tette zsebre; az ügy feleannyiba se került volna, ha mi magunk hajtuk végre. A vétel egyébként is Possidius nevében történt és a leány mindvégig nem is tudta, hogy eladásáról alkudoznak. Már csak amikor bizonyos volt, hogy Iddibal eladja, mondtam meg neki, és akkor arca sötét lett a tűzfényben, mert ő is barnává vált, akár csak te, amikor arcodat elönti a vér. — Én sajnáltalak és szeretlek — mondtam, nem is neki, hanem a forró kőlapoktól és a lángtól sebes ujjainak, amelyek egy cseréptálat helyeztek eléem olajbogyókkal, meg ecetes babbal a fiatal kecskegödölye-sült körül. A sebzett ujjak közül ekkor szinte csörömpölve hullott eléem az agyagtál. Arcán végigcsurogtak a könnyek: — Fáj nekem, hogy sajnálsz, uram! — Az asztaloknál a türelmetlen törzsvendégek zajongtak, vagy kockáztak, vagy üzletet kötöttek, egy Punt országaiból, Herkules oszlopain túlról, az Elefántcsont Partokról visszatért hajó le-

génysege aranyport osztott szét s a szél éppen az utcába nyomta a világítótorony tűzébe frissen dobált szuroktömbök fojtó, kénízű füstjét. És én éreztem, hogy a boldogság mellett milyen bizonytalan terhet veszek magamra, talán egész életemre, amikor magamhoz kapcsoltam valakit, aki akármilyen szép és tisztaarcú teremtés is volt, de mégis rabszolgaeány. — Azt szeretném, ha majd te is szeretnél! — mondtam neki irtózatossággal. Vajjon csakugyan én mondtam neki? Később mindig láttam azt a sovány, már akkor is előregörnyedő vállú tizenhétéves fiút, aki ezeket a szavakat mondja a tűzhely füstjében és a zajban — ismét csak a lángoktól sebzett kéznek! Az most nem ejtette ki ujjai közül az előbb odahozni elfelejtett csontkést. Nem válaszolhatott, mert odajött hozzám az ügyvéd és megmondta, hogy Iddibal már aláírta az írást és megkapta a pénzt, s Possidius karthágói házvezetőnője, Faustina, már itt is van érte a gyaloghintóval. Két nap múlva Possidius házából, ahol Faustina oltalma alatt megpihenhetett és megkapta tőlem első szerény ruháit, hazavezettem, föl a régi városrészbe, Byrsa dombjára, Kyréné-i öreg háziasszonyomhoz. Az fölsúrolta szobámat, fölkoszorúzta az ajtót, mert én azt akartam, hogy minden úgy történjék, akár egy római esküvőn. Fülledt tavaszi nap volt, a tenger felől megjöttek az esős hetek első esőfalai. Néhány lépéssel hátrébb — ezúttal a megilletődéstől komolyan — kísért bennünket barátaim menete. Az eseményt az egész síkator népe tudta és az emeletekről és a háztetőkről mind kidugták fejüket az aszszonyok. Az utca vastag mézporában az első esőcseppek robajlottak alá, amikor a ház elé értünk. A kyrénéi öregasszony, aki föl kísért a grádicson és rosszalóan nézte, amikor a virágkoszorús lányt — pehelykönnyű volt, akár egy gyermek — át emeltem a virágos küszöbön: ekkorra már két kicsiny mázas agyagkorsót készített oda az ablakelőtti írólapra és azt kívánta, hogy Egyiptomnak és az ő népének szokása szerint igyuk ki a bennük lévő kicsiny pohárnyi bort és törjük össze a korsót. Ott ez a házasság. Ott künn csattogva-süvöltve hulltak az eső ostorai; az utcáról, emletekről, háztetőkről behang-

zott az ujjongás, amellyel fogadták és én az Aeneas negyedik könyvéből, ahol ilyen eső tör Aeneasra és Didóra, idéztem méznél édesebb Vergiliusomból „... Ezt alularunt vertice Nymphae...” — és meg kellett magyaráznom neki pun nyelvünkön, hogy ez annyit jelent: „Ujjongtak a sziklacsúcon a nymfák.” Kíváncsian, mint egy gyermek kérdezte meg, miért és hogyan s el kellett neki mondanom a történetet. Megkérdezte, honnét tudom és akkor megmutattam neki Vergiliusomat, elmondva neki, hogy amikor olvasom, a szépségnek micsoda tengerzúgását hallok ki a sorokból, mire ő habozás nélkül hajtotta fülét az ismeretlen betűfonadék fölé, hátha azonnal meghallja ő is a Szépség Énekét. Egészen gyermek volt. De a következő percben szívemre szorítottam a kezemet és megbámultam, mit kaptam benne. Rámutatott polcomon egy manicheus írásra s megkérdezte, mi van benne? Noha azt hittem, nem fogja megérteni, mégis elmagyaráztam neki, hogy az embert teremtő Istennel szemben ott van a világban a rossz is és a kettő küzdelmet folytat egymással, — mire ő azonnal hevesen ellenkezett:

— Az nem lehet, mert az akkor egy másik Isten lenne, a rossz Isten!

— De hisz éppen erről lenne szó! — mondtam neki bámulva, milyen pontosan eltalálta a lényegét.

— Az nem lehet, mert csak egyetlen és jó Isten van, — mondta világosan.

— Akkor honnét jött a rossz a világba? — akartam én fölébe kerekedni. Meghökkenő világosságú és egyszerű értelmével pontosan megfelelt:

— A világban azért kell tökéletlenségnek lennie, mert a világ nem Isten, egyedül Isten tökéletes, a világ nem lehet olyan tökéletes!

Később, amikor kigyógyultam a manicheizmusból, majd ellene küzdöttem, akkor sem tudtam ezeket a dolgokat világosabban és egyszerűbben megfogalmazni, mint ő. De akkor még nevettem, mert azt hittem, hogy túlegyszerűen lát, ám azért csodáltam mégis, hogy egyáltalán belelát ezekbe a bo-

nyolult dolgokba. Viszont nemcsak engem ejtett rabul, hanem kyrénéi háziasszonyomat is, aki életében végigszolgált urát, a lagunák egyik legnagyobb műhelyében dolgozott hajóácsot, majd szolgált, míg szét nem rajzottak, gyermekeit, s most azonnal egy rabnő hűségével kezdte szolgálni őt: öreg, szabad nő a fiatal rabszolgalány ágyast! Űrnőjének szólította és nem engedte dolgozni, ő pedig már a következő napokban leült lábaimhoz egy zsámolyra és így szólt: — Meg kell tanítanod szívednek nyelvén, latinul, hogy amikor fiad lesz, már ezen a nyelven taníthassam beszélni! — Valóban fiamon kívül ő volt a leggyorsabb eszű tanítványom.

— Írással együtt taníts meg! — követelte tőlem — mert az első betűkre is én akarom megtanítani, ha majd játszom vele! — s már is íróvesszőt vett a lángoktól még mindig forradásos ujjai közé. Amikor két évvel később vissza kellett költöznöm Karthágóból szülővárosomba, Possidiusnál kellett laknom, mert anyám nem fogadhatott be bennünket; de azután mégis fölkereste, hogy lássa, kinek hatalmába került fia, s akkor nemcsak amiatt sírta el magát, hogy egy ártatlan arcú és ajkú gyermekasszonykát látott a vélt alacsony és durva teremtés helyett, hanem azon is, milyen tiszta latinsággal szólalt meg: az én szavammal és hangsúlyozásommal. — Bárcsak elvehetnéd! — zokogta anyám. De hát... rabszolga volt! Azt a gonosz nyomást amit Iddibaltól való elhozatalának estéjén éreztem először: később még többször és még gonoszabban kellett éreznem. Ő azonban aranyzárga szalagot fűzött homlokára és felkötötte vele sötét haját. — A feleséged vagyok! — mondta gyermeki komolysággal, s valóban, egy pillanatig sem volt kétséges, hogy az; gyermekkorából úgy emlékezett törzse szokásaira, hogy a vőlegény megveszi és hazavezeti a menyasszonyt, sőt ott éppen az előkelőek: római szokás szerint át-emelik a küszöbön. Megnyugtatósnak neki ez elég volt. De miközben ő büszkén és boldogan beszélt erről, az én szívemet úgy hasogatta a fájdalom, mint aki ártatlan gyermeket vitt bűnre. Sokszor és egyre komorabb lettem és egyre mélyebben manicheus. Egyre inkább nem a Háromszemélyű Egy Is-

tent hittem, hanem két egymással ellenkezőt, akiket önnön ellentétük láncol egymással szemben össze — s egyre inkább hittem, hogy Isten a Rossz is, aki ott ül csillogó aranyköreinek közepén s közben tiarájának lángkörei körül fekete angyalai, a démonok forognak: övé az ember, akinek könyörgése hozzá vak, de mégis a bűn az, ami által hatalmamba ejthetem!

Ó, asszonyom, viszont gyermeket adott nekem, oly szépet és okosat, hogy szinte félelmetes volt. S valóban ő tanította meg latinul. Sohasem felejttem el, hogyan csörömpölt a szívemben valami, amikor a gyermek egy este a távoli mécs felé kapdosott, mert mint a csecsemők, még semmit sem tudott a távolságról. Anyja akkor tanította meg arra a szóra, amit különös módon majdnem mind először tanulnak meg a csecsemők s amit a legegyszerűbb gyermekanyácska is elsőnek tanít meg, mintha valami titokzatos módon egymástól tudnák. Az én gyermekem anyja is követve karjával az agyagmécs nagy edénye után mutogató kezecskék mozdulatát, hozzáhajolt és mint valami titkot belesuttogta a fülébe a szót: „Lámpa”. Erre a kicsike ezt mondotta egész világosan „Ámpa”! Az én gyermekem!

Boldog voltam-e vajjon? Újra Karthágóban, belemerülve a tanításba, szakadatlanul a tanulásba is, oldalamon egy asszony fölemelő édességével és lesújtó terhével: azt hiszem többé-kevésbé csak mímeltem ezekben az években, hogy a többi feleséges és családos emberek életét élem. Az sem volt kétséges, hogy gyermekem anyja még több számomra, mint mások számára a feleségük, hisz az enyém nemcsak házam asszonya volt, hanem szelleme is szelíd mécsvilágként kísérté mindazokat a gondolataimat, amelyekkel napközben magam viaskodtam. Már sötét volt, a csecsemő aludt az esti írószobámból az anyja szobájába átvezető alacsony, széles ajtó közé függesztett bölcsőhintában, mely lágyan mozgott kötélén, a mécs világa elé tettünk valamit, hogy a fény rá ne essék s ekkor az én házam asszonya odaült lábaimhoz és megkérdezte, rájöttem-e már arra, mit mond Cicero Hortensiusa az igazságról. És a kérdésen eltűnődtünk mind a ketten. Kifelé tehát tulaj-

donképpen úgy tűnt fel mintha mindenképpen boldognak kellett volna lennem. Én azonban nem voltam boldog. Az ember lelkének legbenszejében van egy pont, amelyet nem tud eltakarni, sőt talán megközelíteni sem semmiféle tévedés vagy bűn; vagy borzalom; ez az a pont, ahol Isten szól az emberhez s az ember fátyol nélkül beszél Istenhez. *Lelkemben ez a titokzatos hely mindig tudta, hogy bűnben élek és bensőmnnek ez a helye mindig szomorú volt emiatt.* Minél mélyebbé vált a szeretet, amely gyermekem anyjából felém áradt, annál tüzezebben keserűbbé vált lelkemnek ez a pontja. Mintha égő fáklyavéget nyomott volna bordáim közé valaki. Visszamosolyogtam gyermekem anyjának mosolyára s a tüzes fáklyavég szorosabban szűrődött belém. Ez volt az egyetlen, amit nagyon sokáig nem tudott rólam, mert én mindvégig eltitkoltam előtte. Ez volt a kegyelem, amit kaptam, ez a halálos elégtelenség, amit anyám kiimádkozott, hogy ne legyek boldog a bűnben. Akkor és később sokszor azt hittem, hogy ez a bűn érzékeimnek tüze volt; ma már tudom, hogy a kevélység. S ma már tudom, hogy igazában ez az egyetlen bűn, maga a bűn: az a gőg, hogy túltesszük magunkat Istenen és merünk ellene tenni!

Ugyanez időben földi pályafutásom szerint is sokszor emelkedhettem volna fel. Arról is szó volt, hogy Karthago préтора leszek, de nem lehetett. A valamikor fülébe forrasztott vaskarikák árnyéka engem is körülvelt, nem tudtam átlépni rajta, hiába hordott a fülében most már arany ékszer, mégsem volt egyéb, mint berber rabszolgai! De végre is: valóban az is maradt. Megvettem őt volt gazdájától, Iddibaltól, ha kölcsönpénzen is, a kölcsönt már rég visszafizettem. Possidiusnak s a tulajdonjogot az ő nevére írtam át. A tulajdonom volt. Mindvégig, amíg velem volt, nem szabadítottam föl ama napig, míg elém térdelve maga nem kérte:

— Tégy szabaddá, hogy elmehessek tőled!

IME EZT MONDTA nekem ő maga. Ő maga mondta, mert ekkor már elérkezett a legmélyéig annak a szeretetnek, amelyet ember ember iránt érezhet. Ekkor már olvasott lelkemben! S kiolvasta belőle éppen azt, hogy lelkiismeretem legmélyebb pontja mindvégig nem adta meg magát és tiltakozott ellene s hogy vele élve tulajdonképpen a legmélyebben boldogtalan vagyok.

Nem mondom el a jelenetet, amelyben kettőnk között ez történt. Nem mondom el, mert nem tartozik ide. Nem mondom el, mert fájt. S nem mondom el, mert emléke már oly halvány, hogy tulajdonképpen el is felejtettem. S abban, hogy ez fájt is, meg el is felejtettem, nincsen semmi ellentmondás. Sem a test, sem a lélek nem szokták elfeledni azt, ami fájt. De azt, ami *nagyon* fájt, azt igen. Legmélyebb és legkeserűbb fájdalmának emlékét szívesen dobja ki magából az emberi lélek. Sőt éppen azt kell kivetnie magából, amiről azt érzi, hogy tűrhetetlen. Így volt ez velem is; a feledés, amelyet Isten oly irgalmasan rendelt el az emberi léleknek, eltakarja előlem, hogyan történt a jelenet, amelyben ő legnagyobb és legszeretőbb volt hozzám: elhagyott, ő maga, önként, amikor rájött, hogy szenvedek miatta és hogy nincs más mód, mint az, hogy — bár húsz éven át voltunk együtt — el kell hagynia.

Anyám akkor boldog volt. Olyan menyasszonyt szerzett nekem, amilyentől ifjúkorom számára álmódott. Nemcsak, hogy keresztény, sőt már meg is keresztelt leány volt, hanem hozzá római, sőt abban is előkelő és gazdag. Egyetlen örököse egy nagy vagyonnak, amit egy nagynevű család hordott össze, századok alatt, római házakban, tengerparti nyaralókban, etruriai és szicíliai birtokban és például Rómától Brindisiig mindenütt a saját villámban szállhattam volna meg, ha elveszem. Olyan házasság, amelyért engem, a sötétbőrű karthagóit, fél Róma előkelő aranyifjúsága irigyelt. Ám minthogy a menyasszony mindössze tizenkét éves volt, legalább még két évet várnia kellett volna s nemcsak keresztény, hanem előkelő és gazdag házasságra. Sohasem felejttem el eljegyzésünk estéjét, a gazdag lakomát, amelynek asztalfőjén én ültem és

a menyasszony, előttünk pedig felvonult mindaz, amit családjának dús birtokai adtak. S akkor leendő apósom — lovagi rangú férfiú, aki azonban gazdagabb volt a legtöbb szenátori családnál is, — megkérdezte, nem hiányzik-e számomra valami, nem kívánok-e bármi mást. Mi mondatta velem vajjon akkor, hogy karthagói diákkoromban nagyon-nagyon szerettem a palacsintát mézzel? Mindenki mosolygott, még a gyermekleányka maga is, aki pedig egész este félszeg és ijedt mosollyal ült mellettem; azt hiszem ezen az egész estén ez az egyetlen volt számára bennem valami emberi, hogy én is ismerem ezt az egyszerű ételt, amit a gyermekek is általában mind szeretnek. S akkor ez történt. Apósom maga tapsolt és hívatta a konyhát vezető szabadost és megparancsolta neki, süsse meg nekem azt, amit kívántam. Én pedig hozzátettem, megkérdezve: van-e Afrikából való mézük, mert ha lehet, hozzák azzal. Gazdagságuk akkora volt, hogy Karthagó-környéki birtokaikról volt még ez is — előttem bontották fel a lepecsételt zöld korsót. Újra megízleltem és senki sem tudta, mi csoda emlék hasít ekkor szívembe, még anyám sem, csak én magam. Ekkor megkötöttük tehát az eljegyzést és megegyeztünk a hátralévő időre is. Ám húsz éven át a házaselethez szokva, úgy tűnt fel nekem, hogy nem tudok asszony nélküli tölteni két évet. Új tört ütöttem anyám szívébe azzal, hogy ismét ágyast vettem magamhoz. Amikor megtettem, azt hittem, két évre teszem, valójában nagyon rövid ideig tartottam magamnál. Hamarosan fölszabadítottam és elküldtem, nem sokkal utána bekövetkezett az, amit te annyira csodálsz, és nagyra tartasz, hogy soha többé nem vétkeztem testemmel és végre meg tudtam térni!

III.

A FIATAL NUMIDA PAP most lélekzetét visszafojtva nézte az aggastyánt a félhomályon át. Éjszaka volt, de az ég, tenger, sőt a föld visszfényei is: csodálatosan világítottak. S.

az ifjú barbár, aki Ágoston Könyvéből ismerte az ott megírt történetet, érezte, hogy hallani fogja azt, ami ott az író a meg nem nevezett asszonyról is, de önmagáról is kíméletesen elhallgatott. Az éjszaka szelén és félhomályának füstjén át, az arc, áll fehér szőrcsomói között egészen feketének hatottak az elbeszélő ajkai:

— Nos, találkoztam vele: nem írtam meg és nem is mondom el — nem tartozik ide. Krétai, de régóta Rómában élő szülők gyermeke volt, szabadnak született s a szegénység elől önként kívánt a szolgaságba menekülni, teljes készséggel akár a bűn szolgálatába. Én is habozás nélkül voltam erre kész; megmondom őszintén még azt is, hogy pillanatig sem gondoltam gyermekem anyjára, aki pedig abból, amit eltávozásakor adtam neki, a kyrénéi sivatag sziklái között élő remetenők egyik telepére ment, hogy ott maradjon élete végéig. Nem törődtem vele és nem is gondoltam rá, de a krétai leánnyal mindössze nem egészen két hónapot töltöttem együtt, azután majort vásároltam, és férjet választottam neki, egyszerű, derék, embert, akihez ő is jó szívvel tudott lenni. Én pedig akkor ledobtam magamról, mint valami ócskává vált köpenyt, minden vonzódást, ami eddigi életemhez fűzött. El tudtam dobni, férfikorom teljében, mert rájöttem valamire — éppen arra, ami miatt elmondtam ezt a történetet. *Nos, rájöttem arra, hogy szeretet és szerelem nélkül az asszonyi test üres hús — és ez volt a szabadulásom tőle!*

— Te azt mondtad, hogy vagy mint ember voltam nagy és erős a testtel való szakításban, vagy Isten tüntetett ki valami egészen rendkívüli kegyelemmel. Abban, hogy testi bűn nélkül tudtam élni tovább, valóban az isteni kegyelem földöntúli erői hatottak. S hogy felismertem a szeretet és szerelem nélküli kapcsolatok ürességét, az is igen-igen nagy kegyelem, de anyámnak és gyermekem anyjának imádságai hozták nekem, nekem nincs benne részem több, mint hogy maradt erőm elfogadni egy igazság felismerését, ajándékát, s követni az utat, amit mutatott: hogy soha többé nem állítok magam és Isten közé senkit és semmi olyant, ami ellenkezik lelkemben

azzal a hellyel, ahol ő szól hozzám. Isten legnagyobb ajándéka éppen az volt, hogy nekem, s méltatlannak könnyűvé tette ennek az elhatározásnak kezdetét, amikor felismertette vélem, mennyire nem ér semmit szeretet és szerelem nélkül élni asszonyal bűnben. Íme ez volt a történet! Véget ért akkor lelkem éjszakája, akár ez a mai. Fiam — hajnalodik!

VALÓBAN, anélkül, hogy látni lehetett volna, hogyan, egyszerre lett világos és hideg az ég ólomkupolája alatt. Dermesztő levegő kezdett dőlni a sivatag felől. A nap még nem kelt föl, de a tejszínű fényben mindennek éles színe lett: balfelé sötétzölden látszott a tenger, míg jobbuk oldalán, a város oldalán, a napsütés élességével, kénsárga vonalként látszott a sivatag. Hátuk mögött, a hegyfokon túl rózsaszín ködfolt derengett: az egyik sziget. Innét a háztetőről látni lehetett a szomszéd kertudvarokban a szélről hajtott törpe pálmák hullámozását. Az aggastyán csak akkor burkolódzott meleg köpenyébe. Az arca éles és éber volt, cseppet sem látszott rajta az átvirrasztott éjszaka — vonásai nyugodtak voltak: azok, amelyeket kivésni egy élet készülődik s amelyek elérték teljességüket ebben a pillanatban, amikor felkelt a nap s előmlött rajtuk a hajnal — mintha tűzfénye most már a túlvilágnak lenne rásütő hajnala!

ANGELA MAR GURUM IGAZ TÖRTÉNETE

Nagyon ritkán vagyok csak képes magamról írni — most mégis megteszem. Mégpedig valóban abból az okból, amit egyes múlt századbeli költők és elbeszélésírók írtak szerénykedve első művük előszavában: „Nem adtam volna közre, de barátaim s ismerőseim mégiscsak rábeszéltek...” A néhány hónappal ezelőtt egy folyóiratban megjelent „A szőlőhegy munkásai” c. elbeszélésem kapcsán annyian és annyszor kérdeztek, mi benne a valóság és mi a költött, hogy el kell mondanom a mögötte lévő másik történetet. Azt, ami valóban megtörtént. Mert persze — amint azt mindenki tudja — én nem vagyok sem „angol”, sem „világhírű” katolikus író s a nyugat-afrikai néger államok egyikében sem jártam. Amde mindezek

ellenére a hősnőm valóban élt, s a történet, amit róla leírtam, való; s az is való, hogy én magam találkoztam a Viviane King mintáját jelentő néger lánnyal. Nem ez volt az igazi neve, hanem a

MAR GURUM
'NGELA DJALIL

név állott névjegyén. 1934-ben, Rómában, a Piazza del Paradiso keskeny, magas, négyszögű kútaknájában, a Campo dei Fiorihoz közel eső tipikus kis római terek egyikén laktam, az olcsó, magas, sötét kis Albergo del Soleben. Ugyanott, ahol Ngela Djalil kisasszony. Djalil (Dzsalil) az arab vezetékneve volt. A 'Ngela: ez tulajdonképpen Angela, a keresztény keresztnéve, csak hogy a néger torok hajlik az ínyhangoknak és torokhangoknak egyetlen hanggá összevontan szókezdő-más-salhangzóként való használatára. Gurum: ez ősi berber-karthágói nyelven való személyneve (pogány keresztnéve) volt. A „Mar” pedig úrnőt jelent az ősi sémi nyelveken; s ha viselője nagyképű akar lenni, hát akkor hercegnőt is. De fordításának elég ennyi: „Angela Dzsalil” és „Gurum kisasszony”.

Tunisi néger lány volt, illetőleg berber, illetőleg arab is bizonyos mértékig. Megpróbálom megmagyarázni. A berber (egy nem-néger, pusztán sötétbarna bőrű hamita nagynép) négyezer év óta óslakói Észak-Afrikának; ez a szaharai törzsük már a karthágói uralom idejében átvette a karthágói nyelvet, később az arab hódítás után az arabot; vérük viszont számlálhatatlan néger ősanák során át lett teljessé, négerré. Ngela tudta hogy néger, de büszkén vallotta magát berbernek, s egyik anyanyelve az arab volt, a másik pedig a régi berber-pun, amit az összes berber törzsek előkelő rétege afféle családi, otthoni nyelvül használ még ma is. Kissé nehéz ezekhez a dolgokhoz európai fogalmakkal közelíteni olyan kontinensen, ahol a legtöbb nép két-három fajtából származik és legalábbis két anyanyelve van.

Apja nagy magánvagyonú, gazdag törzsfő-utód volt, amilyen ezer meg ezer van Észak-Afrikában, ahol már akkor min-

dent át- meg átszőtt a politika. Tunisz akkor teljesen francia birtok volt ugyan, de fennállott az a lehetőség, hogy váratlanul Itáliáé lesz, így hát apja őt nem Franciaországban, hanem Olaszországban neveltette, persze apácázárdában. Ngela nem volt sem oly vakító egyéniség, mint amilyené őt Viviane alakjában rajzoltam, sem olyan azonnal lenyűgöző szépség, sem olyan szellem. De azért volt olyan szép, olyan modern s szellemileg is olyan önálló és tehetséges, hogy filmszínésznő szeretett volna lenni. Ez a valóságból került az elbeszélésbe. Ő maga tárgyalt erről a római filmváros, a Cinecitta vezetőivel. Autója is volt, amit ott tárolt egy közeli zugban. No hát nem éppen luxuskocsi, hanem egy már használtan vett ütötköpött kis Lancia, annak is az a régi, kétszemélyes, torpedó alakú típusa.

Megvallom, nem én hurcoltam Mabelt — aki nemlétező személyiség — az én „kivénhedt, ócska tragacsomon” (ami még ily szerény voltában is: egy sohasem létezett tárgy), hanem Ngela kisasszony engem. Mert persze lehetetlen volt előbb-utóbb össze nem ismerkednünk. Azért lakott a szűk, sötét és olcsó kis Albergo del Sole-ben, mert azért hosszan élni Rómában, mégiscsak szállóban, autót venni, de használtat is, autót tartani: azért mégiscsak érezhető kiadás még egy gazdag (s hozzá sokgyermekes) és „előkelő” szaharai berber családnak is. A filmszereplés megbeszélései elég vontatottan döcögtek. Mi pedig Ngela vörös kis torpedó tragacsán előbb-utóbb bedöcögtük Rómát és egész környékét.

Rómát azt hiszem nem lett volna alkalmam annyira megismerni ő nélkül. Felesbe álltuk a benzint és időről időre szerényen vendégül láttuk egymást ebédre vagy vacsorára valamelyik trattoriában. 'Ngela Djalil Gurum kisasszony nagyon rendes katolikus kislány volt, én pedig egy készülő egyháztörténeti mű anyagát összeszedni mentem le s alig mutattam többet vézna középiskolás diáknál, azonkívül a világ legjelentéktelenebb külsejű emberének tudtam magamat. Egészen véve furcsa figurák lehettünk mi ketten ott. Együtt jártunk a San Pietro végtelenjében; a pápasírok szűk grottáiban; ga-

lambok suhogó viharát röppentő római tereken; a katakombák villany-lángsorú folyosóin; Szent Pál és Szent Lőrinc bazilikáiban; együtt álltunk életem egyik legnagyobb élménye, a Lateráni bazilika Krisztus-mozaikja előtt. Kiejtem magamban a nevét, a San Pietro nei Vincoli-t látom s benne Michelangelo Mózesének dühödt, fehér látományát, vagy a Vatikán múzeumának végtelen terem- és folyosósorát, ahol az ember fásultan megy el, már egy Laokon-csoport mellett is, s látom Tivolit, ahova Szent Benedek nyomait megtalálni mentünk ki. „Ntoniosz!” — mondja ő és a torkán a nevem visszakapta görögös alakját és néger módon elhullatta a szókezdő A-ját s majdnem ugyanolyan torokhangon kezdődik, mint az övé. S látom a Piazza Spagna trattoriáját, ahova még Goethe jár vacsorázni. Látom a Campagnát. És azért tudom, hogy éppúgy, mint én neki, ő is nekem köszönhette Rómát, mert azért Rómából én „készültem” jobban.

Nem beszélgettünk olyan dolgokról, mint amilyenekről a „Szőlőhegy munkásai”-ban beszéltettem őt. Az olasz nyelv idegen és nehézkes közeg volt mind a kettőnknek. De azért mint ahogyan az autónk kidöcögött mindenüvé, ahova elterveltük, beszélgetéseinkben is sok mindent megtudtunk egymástól.

Én például tőle ilyeneket! Megmutat egy csomó fénykép-felvételt hazulról, a családjáról, apja tanyaépületeiről s ezeken át látok egy darab modern Afrikát. A fényképeket a nővére készítette, nála sokkal idősebb, nagydarab, kövér teremtés, egy, a fővárosba, Tuniszba, ottani néger-arab nagykereskedőhöz férjhez ment asszony. Mutat egy apró, de meglepően éles felvételt. Homokos tér látszik rajta, háttérben csikos ponyvaernyők alatt kávéházi terasz, előtte azok az óriási autóbuszok, amelyeknek útvonalai áthálózják az egész sivatagot; s az utasok egy csoportjában áll 'Ngela is, mint nyurga kamaszlány, pettyes fehér ruhában, amit emelget karcsú térdei körül a szél. „Itt szálltunk át erről az autóbusról arra a másikra, Tunisz felé” — magyarázza. Csak úgy szórakozottan megkérdem, hol. „Mateur!” — mondja ő. De én véletlenül

tudom, hogy ez a mai, francia neve annak a Madaurának, ahol Szent Ágoston, még mielőtt Karthágóba került volna, hogy úgy mondjam, középiskolai diák volt s ahol egyáltalában nem volt szent. Én sem vagyok az. Óvatosan megnézem a karcsú térdeket, amelyeket körülfüjt a sivatag forró szele ugyanabban a városban, ahol Szent Ágoston másfélezer évvel ezelőtt szívébe és vérébe írta a berber és néger rabszolgálynok szépségét, s jobban megértem a Konfessziók élő valóságát, mint előzőleg három átolvasásakor.

Ő pedig ilyeneket tud meg tőlem: Felfedezzük egy antikváriumban a legritkább és legbecsesebb könyvek egyikét. Az őskeresztény Szahara atlasza az, minden korok tudományosságának egyik legnagyobb dicsősége; tizenöt-húsz szerzetes-tudós élt neki és halt bele — könyvtárak és a sivatag porában — hogy feltárja azt az afrikai őskereszténységet, amely lehúzódt mélyen a Szahara közepéig s azon 'is délebbre. Megmutatom neki — mert ha nem is, Oxfordban doktoráltam, mint elbeszélésem angol író-hőse, de mégiscsak történész vagyok és minél régibb valami, annál valóbb és élőbb vonásokat kap előttem azonnal — szóval megmutatom neki Afrika Őskeresztény Atlaszában az ő törzsének oázisait is és megsejtetem, micsoda rendkívüli a munka, amely ezt feltárta. Megérti és először látom szemeiben a fekete gyémántkönnyek sötét villanását a meghatottságtól.

Mi ezeréves múltat emlegetünk, ők négyezerre emlékeznek magukkal kapcsolatban... A Szőlőhegy Munkásairól szóló jézusi példabeszéd egyébként nem került szóba köztünk.

Közben múlt az idő, november haladt már előre egyre jobban, én egyre telibb lettem egyháztörténeti anyaggal és Róma-élménnyel, s amily mértékben telítődik az ember ilyen-mivel idegenben, annál jobban nő a honvágy, s fokozódik végre elviselhetetlenné. Hazulról is sürgettek és egyre nehezebb volt hazulról pénzt kapni a már akkor is erős valutáris vesztegzárakon át. A szabadságomat se hosszabbították meg már tovább. Szóval nekem már haza kellett jönnöm. 'Ngela pedig fázott. Novemberben már Róma is fagyos, kályha nél-

kül kőpadlós szobákban még nekünk is vad hideg van. Hát még egy szaharai berber-négernek! 'Ngela feketebarna bőre szürke meg kékesszürke lett s érdekessé és durvává vált a hidegtől. De az ő — most már láthatóan reménytelen — ügye még húzódott, így hát ő volt az, aki kikísért a Termini pályaudvarra az éjszaka induló direktissimóhoz.

- Még volt vagy jó két óránk, így hát beültünk a Café Terminibe, szemközt a pályaudvarral, a világ egyik legsivárabb és legnagyobb kávéházcsarnokába. Nyolc tagú női zenekar volt szerződötve Ausztriából ezekre a hónapokra; ők játszottak az emelvényen; most már eszméletlenné fáradtan és hevülten a fény és zene lávaömlésében. Ezzel búcsúzott tőlem Róma. (Előzőleg még a késő délutánban, együtt búcsúztunk el a Szent Péter bazilikától, fenn az előcsarnok erkélyén a tízméteres apostolszobroktól, sorra járva a kőgigászokat és megérintve őket, miközben körös-körül egy csomó templomban szóltak a harangok, a még olasz harangok közt is legrekedtebbek és legzöngétlenebbek: — a római harangok!) Itt és ebben a környezetben jöttünk rá, milyen jó barátok voltunk s nemcsak megszerettük, de meg is szoktuk egymást s mennyire hiányozni fogunk egymásnak mi ketten!

Mindezt persze nehéz volt egymásnak eldadognunk, s még nehezebb lett volna valamiféle utat találni annak, hogy egyáltalában valahol, valamikor és valamiért találkozassunk még az életben. Hogy én elmenjek érte „jövőre” Tuniszba, le a Szaharáig, váltott autóbuszokkal az atyai oázisokig? Vagy ő eljöjjön Budapestre? Vagy akár az, hogy Rómában találkozhassunk még egyszer? Mindez értelmetlen volt. Nem is volt róla szó, s eszünkbe se jutott, hogy találkoztát, akármit megbeszéljünk. Egymás címét azért felírtuk. S kikísért most már az indulási csarnokba, a vonathoz.

Lefoglaltam a helyemet, ödöngtünk még egy darabig a gyorsvonati kocsi mellett, pár percig csak, mert már az indulás felé közeledtek a mutatók. S akkor — és ez volt az a gesztus, amellyel legközelebb jutottam hozzá — lehajoltam és megcsókoltam fahéj színű és fahéj illatú kezét. S akkor lát-

tam másodszor a könnye villó fekete csillámaait az arcában. Alltam a mozgó vonat ajtajában, ő pedig jött a kocsi mellett, ameddig lehetett s egy szót ismételtetett, míg integetett. Ezt mondta — többször egymás után, úgyhogy végül tisztán hallottam s meg tudtam jegyezni — „Uchijju! Uchijju”. Nem is annyira berber, hanem inkább néger szónak tűnt föl előttem, sötét, nyers vijjogásával és torokból ejtve ez is, mint egész beszédük. De azért az „ch”-ja egészen lágyan hangzik, majdnem h-nak. Sokaig nem tudtam, mit jelent.

Akkor se tudtam, amikor 1938-ban levelezőlap-fényképet kaptam tőle Karthágóból. Amatőr-felvétel volt — „A nővérem készítette rólam”, — írta a hátlapra firkált pár soron, mintha azt akarta volna vele közölni, hogy nem férj, vőlegény vagy udvarló, aki lekapta, amint ott áll a lépcsői mellett a Lavierie bitoros-építette katedrálisnak, amely viszont ott áll a régi Karthágó fellegrvár-hegyén, a Moloah hajdani dombján, ahol a punok valamikor embereket áldoztak: gyermekeket sütöttek meg élve a maguk vérengző, buja, falánk, vérivó isteneinek. Ahol azonban most Krisztus dicsősége emelkedik.

A lépcsők és kőfalak mellett ő állt a képen, 'Ngela. Ez a sovány, csúnya, fekete teremtes lenne 'Ngela Djalil Gurum kisasszony, a néha oly ragyogónak tetszett aranybőrű szépség? Milyen jó, hogy nem is beszéltem róla s írni sem írtam se róla se neki, s hogy nem jön Pestre, mindenki kinevetne... A kép el is kallódott. 1940-ben pedig, már a világháború hullámtorlaszain áthányódott valahogyan egy néhány soros levele egy indiai leprakórházból. Akkor már apáca volt. Persze nem miattam (ilyen és *ekkora* banalitást még valóság sem engedhetne meg magának), hanem természetes utakon és módokon jött a megoldás és persze természetfölöttieken is. S azok között, akikért imádkozik, tudtam, ott vagyok én is. Különösen nehéz helyzetekben sokszor ajánlottam fel az ő értem való imádságait magamért; a segítség majdnem mindig gyors és csodaszerű volt. A néger lány keze, amit megcsókoltam, most leprásokat ápol. S egészen bizonyos, hogy el is kapta a leprát.

Akkor, amikor ezt a levelét megkaptam, már foglalkoz-

tam annyit biblikus és sémi-történeti tanulmányaimmal, hogy ismerjem utolsó, rejtélyes szavának jelentését. Mindenki, aki olvasta Arany és a magyar költészet egyik legszebb versét, a „Családi kör”-t, emlékszik abból, hogy a nagylány, a „legnaggyobbik s szebb, a hajnali csillag”, hogyan érdeklődik az esti tűzúkhöz vetődött vén hadfitól a vőlegénye után: „Pirulva kérdezi tőle — *testvérbátyját*...” Nem mer vőlegényt vagy kedvest mondani, tiszta lánynak csak testvérbátyja van; s körülbelül ez a lélektana annak az ősi elő-ázsiai és észak-afrikai kultúrterületnek is, ahol — a babiloni, szír, egyiptomi, arab és berber világban — évezredek óta és ma is: ugyanilyen szerelmesen „fivért” mond a lány a szeretett helyett, de különösen azt mondta az ősidőkben s az Énekek Énekében éppúgy, mint pl. a Damaszkusz-környéki nomád arab törzsek ünnepségein ma is így nevezik azt, akit egy lány kedvel. Az Énekek Énekében és nagyjából arabul is: „uchi” ennek a megjelölése, egész pontosan „fivérem”, s az „uchijju” ennek, úgy sejtem, valami ősi pun-sémi változata lehet ’Ngela Mar Gurum „igazi” családi anyanyelvén. Talán nem kell hangsúlyoznom, hogy velem kapcsolatban *igazán* azt jelentette, hogy úgy szeret abban a pillanatban, mintha fivére lennék. Valóban annyit jelentett. Engem, a még erre a szeretetre is méltatlan fehér férfit, aki római időink alatt kedves lettem neki. S mindaz, ami ezzel a szóval kapcsolatos, csak lassan nőtt meg bennem. Néha éveken át vesztegelt, majd növekedésnek indult, — tizenöt év is beletelt, hogy alig emlegettem bárkinek is, írni pedig közvetlenül róla nem írtam. De belül egyre többet köszönhettem neki.

„Fivérem!” — kiáltja nekem Rómában a Termini pályaudvar indulási csarnokában a mozdony után csatolt gyorsvonati kocsi mellett föníciai ősnyelven egy berber-néger-arab lány s a keze, amit megcsókoltam, integet, s ezek a kezek és a könnyektől még villogóbban égő fekete szemek bevilágítják nekem később Afrikát Dakartól a Nílusig s Keletet Alexandriától Damaszkuszig. Mindezt az ő szürkévé fagyott sötétarany arcából értettem meg. Például ő róla mintáztam Szent Ágost-

ton karthágói élettársát, gyermekének anyját, akiről oly páratlan bűnbánattal és szeretettel emlékezik meg, s akinek még a nevét is eltemeti oly gavalléros finomsággal, hogy csak az Utolsó Ítéleten tudjuk meg majd ki volt, amikor egymás mellett fognak állani majd, ismét együtt, de immár Isten tökéletes szeretetében. Nőalakok egész sorát mintáztam 'Ngela Mar Gurum sötétbőrű árnyékáról egy Szent Pál-regényhez. S valami csepp vagy vonás, vagy ragyogás, mindig belekerül az övéből minden női archa, bárkiről írok, hisz ez az arany színű női alak úgy világít az emlékeimben, mint valami arany színű váza, amelyen belül tűz ég.

S azután, hogy évek óta az az érzésem róla, hogy nem él, megírtam őt végre Viviane King alakjában. De milyen gyarló dolog volt ez így, felékesíteni őt külsődleges díszekkel! Megtettem őt csodaszépnek, — sokkal szebbnek, mint amilyen valójában volt; felruháztam őt az értelem, akarat, szenvedély izzásával; megtettem gazdagnak, luxusautó tulajdonosának, feldíszítettem ősi kovácsoltvas-ékszerekkel. Mindez azonban milyen kevés és kicsiny annak, aki amiye valóban volt, mindenét odaadta a mennyei üdvösségért. 'Ngela Mar Gurum, akinek igazi alakját végre megírom, több Viviane Kingnél s való története is érdekesebb minden költött történetnél. S befejezett történet, mert 'Ngela már Istennek angyala s az egek boldog berber hercegnője Mar Gurum!

TARTALOM

A látogató	— — — — —	5
Campagnai történet	— — — — —	32
Őszentsége gyónása	— — — — —	52
Ébredés	— — — — —	74
A Kövek Atyja	— — — — —	89
A cezáreai fogoly	— — — — —	103
A szőlőhegy munkásai	— — — — —	139
A vihar	— — — — —	162
Remete Szent Antal megkísértése	— — — — —	184
A hippói öreg	— — — — —	212
'Ngela Mar Gurum igaz története	— — — — —	235

